

# K otázke počiatkov doby neslobody v slovenských dejinách 20. storočia

Dušan Čaplovič

*Príspevok bol prednesený počas pracovného seminára Ústavu pamäti národa v Častej - Papierničke dňa 21. 6. 2004.*



PhDr. Dušan ČAPLOVIČ, DrSc. (1946), poslanec Národnej rady SR.

V roku 2003 som vystúpil v Národnej rade Slovenskej republiky k novele zákona č. 553/2002 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu v rokoch 1939 – 1989 a o založení Ústavu pamäti národa (ďalej zákon o Ústave pamäti národa). Viedol ma k tomu predovšetkým zámer rozšíriť dokumentačné a vedeckovýskumné zameranie novej, významnej a nesporne potrebnej ustanovizne.<sup>1)</sup> V úcte k historickej pravde som nemohol mlčať, a preto som do novely zákona predložil pozmeňujúci návrh, aby obdobie neslobody bolo v zákone definované od mníchovského diktátu, konkrétnejšie od počiatkov rozpadu 1. ČSR. Napriek tomu, že môj návrh bol väčšinou poslancov v NR SR odmietnutý, považujem za potrebné a korektné vrátiť sa k uvedenému problému a otvoriť diskusiu s cieľom pripraviť vyargumentovaný návrh opätovného novelizovania spomínaného zákona. Vraví sa, že verte tým, čo pravdu hľadajú a pochybujte o tých, ktorí tvrdia, že pravdu už našli. Platí to nielen o stanoviskách v politike. Podobným spôsobom je nevyhnutné postupovať aj v oblasti výskumu a aplikácie poznatkov historických vied. Poznávanie historických faktov a ich interpretácia, každé nové poznanie celkom prirodzene nastoľuje ďalšie otázky pre odpovede v opätovnom hľadaní či skúmaní nových nevyjasnených problémov. Výskum dejín je vlastne aj kladením otázok a nachádzaním odpovedí, ktoré otvárajú nové cesty ešte k hlbšiemu a rozsiahlejšiemu historickému poznaniu, ako aj poučeniu sa z dejín. Ten, kto miluje históriu, pozná tento úchvatný a neopakovateľný proces a vie aj pochopiť, ako bádateľ obhajuje svoje poznanie a snaží sa presvedčiť nielen svojich kolegov o tom, že je na správnej ceste, že objavené fakty sú nesporné, pretože vysvetľujú konkrétnu historickú udalosť, konkrétny pozitívny i negatívny skutok. Tak je to aj vo vzťahu k navrhovanému rozšíreniu definície o počiatku v novom zákone vymedzenej doby neslobody na našom území. Historik nemôže mlčať, aj vtedy, keď načas vstúpi do poslaneckých lavíc, keď sa chtiac-nechtiac politicky prekrútené interpretujú naše pohnuté dejiny minulého storočia. Konkrétne aj vtedy, ak sa litera zákona dotýka veľkých tragédií našich najnovších dejín. Mlčanie, odmietnutie

sa sporiť, by znamenalo profesionálne zlyhanie, doslovne zradu na vednej disciplíne a opäť službu novej falzifikácii našich dejín.

Považujem určenie počiatku doby neslobody a s tým súvisiacich skutkov - zločinov proti mieru a ľudskosti a vojnových zločinov, utajenej činnosti represívnych orgánov, zodpovednosti za porobenie vlasti, vraždenia, zotročovania, lúpenia a ponižovania v existujúcom zákone o Ústave pamäti národa za nepresné. V našich turbulentných dejinách minulého storočia ním nemôže byť len jeden právny akt, na ktorý sa autori návrhu zákona z roku 2002 odvolávajú. Vydanie vládneho nariadenia č. 36 dňa 18. apríla 1939, ktorý pripravila a schválila kolaborujúca slovenská vláda s nacistickým Nemeckom, nie je tým zásadným medzníkom pre určenie počiatkov doby neslobody. Ide konkrétne o vládne nariadenie, ktoré pojem židovského občana „ešte“ definovalo podľa konfesie, ale ktorým sa však v našich podmienkach vojnového Slovenského štátu začalo odsúdeniahodné tzv. riešenie židovskej otázky v oblasti právnych úprav, a to v duchu hrôzostrašných tzv. norimberských nacistických zákonov a následného holokaustu.

Na základe existujúcich historických dokumentov a pomníchovského vývoja som však presvedčený o tom, že takýmto aktom boli konkrétne skutky, ktoré sa udiali dávno pred 18. aprílom 1939, skutky, ktoré boli príčinou uvádzaného, jedného z prvých právnych dôsledkov ľudských tragédií spôsobených totalitárnymi ideológiami a režimami. Z histórie nie je možné robiť trhací kalendár, doslovne to platí aj pre politiku a politikov. Princípy kauzality je neprípustné popierať, či dokonca odmietať. Tak ako v susednom Poľsku, kde je ako počiatok doby neslobody označovaný vojenský okupačný nacistický akt - napadnutie Poľska (1. septembra 1939), tak za takýto akt je v našej národnej histórii potrebné považovať mníchovský diktát (29. - 30. septembra 1938), jeho postupné prijatie československou vládou a jeho ďalšie dôsledky obsiahnuté nielen v právnych aktoch, nariadeniach a zákonoch, ale aj v praktických skutkoch. Je ním faktický zánik prvej a vznik druhej ČSR. Najmä od mníchovského diktátu, ojedinele však už aj pred jeho prijatím, sa vo vzťahu k nášmu územiu a na našom

1) Príspevok je z prevažnej časti obsahovo zhodný s vystúpením v rámci parlamentnej rozpravy na 8. schôdzi Národnej rady Slovenskej republiky vo februári 2003.

území konali činy, ktoré neboli uskutočnené zo slobodnej vôle občanov, ktoré nám boli nanútené a na ktorých kolaborovala časť súvekej politickej elity. Na naše územie spoločného štátu Čechov a Slovákov, práve v dôsledku mnichovského diktátu a následnej viedenskej arbitráže vstúpili okupačné vojenské jednotky. Ale nielen na tomto okupovanom území sa konal teror voči obyvateľom, občanom inak politicky zmýšľajúcim, „etnicky a rasovo“ odlišným. Na území Slovenska k nim patrila Petržalka, obec Devín, neskôr aj zabrané územie južného Slovenska.<sup>2)</sup>

Stále pociťujem, akoby práve toto územie a tento historický čas bol vedome či nevedome akoby vytesnený z našich národných dejín. Považujem to za veľkú chybu nielen historikov, ale aj – a v tomto prípade zvlášť platného zákona – politikov. Podobné skutky sa žiaľ diali aj na okyptenom území Slovenska, konkrétne po 6. októbri vyhlásenej slovenskej autonómie. V podstate sa dôsledne plnili závery vyplývajúce z mnichovského diktátu. Konkrétne v jeho jednom článku je obsiahnutá klauzula, ktorá hovorí o potrebe vyriešenia československo-poľských a československo-maďarských sporov: najmä v otázke hraníc do troch mesiacov.

V záujme historickej pravdy na niektoré skutky, ktoré sa uskutočnili po mnichovskom diktáte a rozbití 1. ČSR a ktoré boli v rozpore so slobodou, demokraciou a pluralitou, a napokon boli aj porušovaním ľudskej dôstojnosti a ľudských práv na území Slovenska, teraz poukážem.

Dostupné sú informácie o útoku maďarského práporu honvédov na čs. obranné postavenia na pohraničnej rieke Ipel v priestore katastra obce Jesenské a ich následnom bodákovom útoku proti kasárňam Finančnej stráže vo Vlkyňi ešte v priebehu 5. októbra 1938. Ďalšie narušenie hraníc a útok III. práporu pešieho pluku maďarských honvédov sa konal 6. októbra 1938, keď zaútočili na čatu Stráže obrany štátu v Štúrove (vtedy Parkani).<sup>3)</sup> O pár dní neskôr nemecký wermacht obsadzuje Petržalku (Engerau) a Franz Karmasin zakladá Deutsche Partei (10. októbra 1938). Na železničnú stanicu Pribenik pri Kráľovskom Chlmcu vtrhli v noci dňa 13. októbra 1938 horthyovskí vojaci a do Ma-

ďarska odviekli troch železničiarov a troch vojakov, pričom Adolf Komínek, respicient finančnej stráže, bol pri tomto prepade zastrelený. O deň neskôr, dňa 14. októbra 1938, nariadila autonómna vláda na Slovensku slovenským politickým stranám, že sa musia zlúčiť s HSLŠ. Okrem KSČ a sociálnej demokracie sa toto nariadenie realizovalo až 8. novembra 1938. V rámci postupnej totalitnej zmeny slovenského verejného a spoločenského života, tzv. zjednodušovania politických pomerov, vydala vláda na Slovensku nariadenie č. 15 (28. októbra 1938), a neskôr nariadenie č. 70 (5. decembra 1938), ktorým legalizovala Hlinkovu gardu, a zároveň s okamžitou platnosťou rozpustila všetky občianske organizácie, napríklad Sokol, Robotnícke telocvičné jednoty a Čsl. Orol. Celý ich majetok prepadol v prospech Hlinkovej gardy, ktorá sa zároveň podľa týchto nariadení stala jedinou „legitímnou“ brannou organizáciou na území celého Slovenska.<sup>4)</sup>

Dňa 2. novembra 1938, na základe rozhodnutia Viedenskej arbitráže, stratilo Slovensko 10 390 km<sup>2</sup> územia s 853 670 obyvateľmi, z ktorých bolo 503 980 maďarskej, 272 145 slovenskej a českej národnosti, ďalej 26 151 Židov, 8 947 Nemcov, 1 825 Rusínov, 14 617 občanov inej národnosti, a napokon aj uvádzaných 26 005 cudzincov. Slovensko s výnimkou Bratislavy a Nitry stratilo všetky mestá na juhu, ktoré boli prirodzenými strediskami okolia. Okupácia južného Slovenska horthyovským Maďarskom rozhodnutím nacistických a fašistických štátov (5. – 10. novembra 1938) bola výsledkom maďarského revizionizmu a piatej kolóny občanov ČSR, namierenej proti jeho pôvodnej demokratickej štátnosti. Dokázateľné bolo úzke spojenie autoritatívneho a fašistického Maďarska s nacistickým Nemeckom a fašistickým Talianskom.<sup>5)</sup>

Prehĺbili sa zásahy do náboženskej slobody, organizovali sa deportácie Židov ešte v novembri 1938, sledujeme počiatky hospodárskych zásahov proti židovskej komunite, preukázateľné sú zásahy do slobodného vykonávania povolania, dokumentujeme antidemokratické formy zásahov, ktoré postihovali aj majoritné obyvateľstvo. Najmä po Viedenskej arbitráži je preukázateľné

2) Bližšie pozri BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: Od Mnichova k rozbitiu Česko-Slovenska. In: *Slovensko v Československu (1918 - 1939)*. Bratislava 2004, s. 199 - 230.

3) Bližšie pozri PODHORSKÝ, V.: O hranice se nejedná, o hranice se střílí! In: Kolektív, *Hraničáři pod Luží '38*. Sborník příspěvků. Dvůr Králové nad Labem, FORTprint 2003. V tomto príspevku a v priložených tabuľkách sú dokumentované obe mnichovskej kapitulácie a pohraničných incidentov v rokoch 1938 - 1939, príslušníkov československej armády, četníctva a štátnej polície a československej finančnej stráže, ktorí zahynuli na spoločných hraniciach s Nemeckom, Rakúskom, Maďarskom a Poľskom. Z mnohých by som spomenul napríklad Juraja Pješčáka z Veľkého Lipníka, okr. Spišská Stará Ves, ktorý bol zastrelený maďarskými honvédmi 3. 11. 1938 na Podkarpatskej Rusi, do Viedenskej arbitráže súčasťou 2. Česko-Slovenskej republiky.

4) BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: *Od Mnichova*. 2004; HOENSCH, Jörg K.: *Slovensko a Hitlerova východná politika*. Bratislava 2001, s. 75-126. Hodnotenie činnosti slovenskej autonómnej vlády, jej programu a úloh, ako aj počiatkov slovenského „pseudoparlamentarizmu“, bližšie pozri s. 93 - 105.

5) DEÁK, L.: Viedenská arbitráž a jej dôsledky pre Slovensko. In: *Viedenská arbitráž - Mnichov pre Slovensko*. Bratislava 1993, s. 8 - 18; *Hra o Slovensko*. Veda - SAV, Bratislava 1991, s. 149 - 192.

na okupovanom území vyvážanie židovskej komunity a židovských rodín z tohto územia. Po príchode maďarských vojakov sa veľmi rozšírilo prenasledovanie občanov, veľká časť občanov nemaďarských národností bola násilne zbavovaná svojich majetkov a vyvážaná na oklieštené územie Slovenska. Slovenskí a maďarskí antisemiti používali rôzne formy perzekúcie, napríklad predstavoval ich ekonomický antisemitizmus a na oboch stranách „nových hraníc“ sa Židia stali terčom útokov: na slovenskej strane pre pomadžarčovanie a vlastníctvo aj drobných živností a na maďarskej strane pre zradu maďarskej veci a čechoslovakizmus.<sup>6)</sup>

Slovenská autonómna vláda zakázala premietanie filmov ZSSR, USA, Francúzska a Veľkej Británie (4. novembra 1938). Predseda vlády Jozef Tiso nariadil odsun, „deportáciu“ nemajetných Židov (bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť) na územia, ktoré mali pripadnúť Maďarsku. Neskôr sa nariadenie zmenilo a týkalo sa Židov cudzích štátnych príslušníkov a bez štátnej príslušnosti. Túto akciu organizovala Hlinkova garda. Deportácie postihli približne 7500 Židov, ale maďarská strana ich neprijala a väčšinu vrátila na Slovensko. V „zemi nikoho“, medzi novými slovenskými a maďarskými hranicami vznikli po horthyovskej okupácii prvé tábory (Veľký Kýr a Miloslavovo), v ktorých bolo do decembra internovaných okolo 700 Židov. O týchto pokusoch zbaviť sa slovenských Židov však dobová slovenská tlač mlčala. Ešte dňa 29. októbra 1938 žiada autor Úvodníka v denníku Slováč vyraďiť Židov z hospodárskeho a verejného života a prijať právnu normu, o pár dní neskôr, dňa 2. novembra 1938 boli vydané Pokyny Prezídia Krajiniského úradu podriadeným úradom s cieľom znemožniť evakuáciu Židov z územia, ktoré sa odovzdá Maďarsku. Taktiež bol pre slovenskú autonómnu vládu pripravený Návrh na riešenie židovskej otázky (7. novembra 1938) a o deň neskôr Prezídium Krajiniského úradu zaslalo okresným náčelníkom a policajným riaditeľom pokyn o vyhostení Židov a zaistení ich majetku (8. novembra 1938). Koncom novembra bol publikovaný prejav K. Sidora počas nástupu Hlinkovej gardy v článku Slovenský parlament vyrieši otázku židovskú a českú (27. novembra 1938) a začiatkom decembra Prezídium Krajiniského úradu poskytlo okresným náčelníkom Pokyny o vyhostení židov (8. decembra 1938).<sup>7)</sup>

Dňa 9. novembra 1938 pricestovala vo večerných hodinách do Bratislavy skupina deviatich žiakov košickej reálky, ktorí „pre svoje neskrývané slovenské ctenie boli v okupovaných Košiciach ohrození na životoch“. Išlo prevažne o synov z maloroľníckych rodín, ktorí mali maturovať, a tak svoje štúdium mohli dokončiť až na bratislavskej reálke.<sup>8)</sup> Vo výkladoch niektorých bratislavských obchodov (12. novembra 1938) sa objavili vývesky so slovenskými a nemeckými nápismi „Toto nie je židovský obchod!“, ktoré boli označené pečiatkou Hlinkovej gardy alebo Deutsche Partei. Ešte v novembri (22. novembra 1938) bola v tlači zverejnená úradná správa o poslednej „úprave hraníc“. Nacistickému Nemecku bola následne odstúpená obec Devín pri Bratislave (24. novembra 1938). Zo služieb Univerzity Komenského boli uvoľnení českí profesori a docenti (3. decembra 1938). „Dobrovoľne“ násilím zo Slovenska odišlo okolo 9 tisíc českých úradníkov. Dňa 18. decembra 1938 sa na území Slovenska konali voľby do Slovenského snemu. Vedením HSLS a osobitne J. Tisom a jej ústredným tajomníkom M. Sokolom bola zostavená „spoločná“ kandidátka. Oficiálna kampaň sa konala pod heslom: „Kto bude proti jednotnej kandidátke, je nepriateľom slovenského národa“. Vytvorili sa zoznamy, ktoré umožňovali menovite sledovať účasť vo voľbách. Z niektorých volebných miestností demonštratívne odniesli príslušníci Hlinkovej gardy volebné plently. Židia, a v niektorých okrskoch aj Česi, volili oddelene. Na konci roku (31. decembra 1938) zanikol rad novín a časopisov, bolo zastavených 125 slovenských a 69 inorečových periodík. Všetky slovenské denníky nahradili noviny Slováč a Slovenská pravda. Dňa 25. januára 1939 sa zverejnilo nariadenie slovenskej vlády o rozpustení Komunistickej strany Československa, sociálnej demokracie, židovských a ďalších strán. Ešte na konci januára (31. januára 1939) stratila platnosť Hitlerova smernica zo 17. novembra 1938 o zákaze rokovať o odtrhnutí Slovenska. Ríšsky nacistický vodca sa rozhodol definitívne rozbiť Československú republiku a zriadiť zo Slovenska samostatný „nárazníkový štát“.<sup>9)</sup> Začiatkom februára 1939 (5. februára), viac ako mesiac pred vznikom vojnovnej Slovenskej republiky (14. marca 1939), sa konalo pod vedením Alexandra Macha

6) Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov 1999; POTEMRA, M.: *Židovská otázka v Košiciach v rokoch 1938 - 1944*. In: *Košice a deportácie Židov v roku 1944*, bližšie pozri hodnotenie obdobia rokov 1938/39, s. 37; KAMENEC, I.: *Židovská otázka a spôsoby jej riešenia v čase autonómie Slovenska*. In: *Nové obzory*, 10, 1968, s. 155 - 180.

7) *Riešenie židovskej otázky na Slovensku / 1939 - 1945*. Dokumenty I. časť. Bratislava 1994, s. 17 - 41.

8) Bližšie pozri VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Bratislava 1968.

9) BYSTRICKÝ, V. - DEÁK, L.: *Od Mníchova*, 2004; HOENSCH, Jörg K.: *Slovensko a Hitlerova*, 2001, s. 75 - 126.

a Karola Murgaša v obci Rišňovce pri Hlohovci zhromaždenie asi 2 100 príslušníkov Hlinkovej gardy. Na dokreslenie, v tomto období už nesporne prehlbujúcej sa totalitnej moci a doby, budem citovať slová šéfa Úradu propagandy Alexandra Macha, ktorý na tomto zhromaždení okrem iného povedal: „Dnes sa v Rišňovciach manifestuje za to, aby Slovensko bolo oslobodené od cudzích príživníkov... Zjednotili sme strany... Koho sa nám nepodarilo zjednotiť, toho zjednotia dozorcovia koncentrákov.“ A Karol Murgaš, náčelník štábu Hlinkovej gardy, zakontroval ešte údernejšie: „Na Slovensku už nebude ani český ani židovský režim... Upozorňujem a varujem vás, páni židia, že tú gardu, ak ju budete provokovať, my na uzde neudržíme... My sme presvedčení, že naša slovenská vláda židovskú otázku rozrieši a my gardisti sa budeme hlásiť pre vykonanie tohto zákona...“ V tomto období už aktívne pracuje Vládna komisia pre riešenie židovskej otázky na Slovensku (26. januára 1939), zo začiatku februára je známe Vyhlásenie J. Tisa, predsedu vlády, najmä časť týkajúca sa riešenia židovskej otázky (8. februára 1939) a v Programovom vyhlásení vlády, ktoré predniesol Jozef Tiso na zasadnutí Snemu SR, sa jeho časť už týka riešenia židovskej otázky (21. februára 1939).<sup>10)</sup>

Uviedol som len malú časť faktov, ktoré dokumentujú konkrétne činy proti ľudskosti, skutky v rozpore s demokraciou, ale v zhode s totalitou a nadväzným individuálnym a kolektívnym, už aj stranícky mocenským a neskôr štátnym terorom. Práve toto obdobie poskytuje dostatok odsúdeniahodných skutkov pre prácu a činnosť, dokumentáciu a hodnotenie Ústavu pamäti národa. Hodnotenie zločinov proti ľudskosti, politické, etnické a rasové prenasledovania osôb. Mnohé uvádzané skutky, predovšetkým vojenského okupačného charakteru na Slovensku a v Česko-Slovensku, boli obsiahnuté aj v Memorande o určení dne, od ktorého jest Republika Československá ve válečném stavu s Německem a Maďarskem, napsaná a predložená dňa 2. februára 1943 v Londýne.<sup>11)</sup> Ešte počas vojny, dňa 5. augusta 1942 v Londýne, odovzdal A. Eden, britský minister zahraničných vecí J. Masarykovi špeciálnu nótu, v ktorej sa britská vláda v podstate dištancovala od Mníchovskej dohody vo vzťahu k našej vlasti, mníchovského diktátu, po-

kladala tento dokument za neexistujúci a že politika ústupkov pred agresorom je už dlho mŕtva. Samozrejme, tento prístup sa dotýkal aj Viedenskej arbitráže. Neskôr sa k tomuto stanovisku pridal aj de Gaullov národný výbor a po Mussoliniho páde aj Badoglioova talianska vláda, ktorá tiež vyhlásila Mníchovskú dohodu (diktát) a Viedenskú arbitráž za neplatnú od samotného začiatku.<sup>12)</sup> Predloženou analýzou je tak nesporné, že obdobím neslobody je potrebné označovať časový úsek už od samotného počiatku neplatného Mníchova a Viedne, tak pre československý štát, ako aj po roku 1993 pre Slovenskú republiku, ktorá je spolu s Českou republikou jeho právnym nástupcom.

To sú fakty a tie politici nemôžu z našich dejín vymazať. Ak sa tak dialo v nedávnej minulosti, tak práve dnes by sme sa mali vzdať prežívajúceho čierno-bieleho, resp. bielo-čierneho videnia, myslenia my a oni, my a tí druhí. Verím, že napokon nájdeme zhodu v tom, že obdobie neslobody je potrebné definovať a následne ho inkorporovať do zákona o Ústave pamäti národa od 30. septembra 1938 do 31. decembra 1989. Predložené historické fakty svedčia o tom, že obdobie neslobody v našich najnovších národných dejinách nastalo bezprecedentným diktátom veľmoci voči 1. Československej republike z 29.-30. septembra 1938 v Mnichove. Pevnou, integrálnou súčasťou 1. Československej republiky bolo aj územie Slovenska. Po prijatí mníchovského diktátu vládou sa začali čoraz častejšie prejavovať skutky proti mieru a ľudskosti na celom území nášho medzivojnového štátu. Už od tohto tragického medznika našich dejín, a nesporne aj európskych dejín, sa spáchali zo zahraničia vo vzťahu k nášmu územiu zločiny voči mieru a ľudskosti nielen na postupne okupovaných územiach. Žiaľ, aj na oklieštenom území republiky sa aktívne začalo prostredníctvom orgánov súvekej moci prenasledovanie občanov, tak z dôvodov politických, ako aj etnických a rasových. V záujme pravdy o našich dejinách, tragédií, ktoré sa v tomto priestore udiali a trvalo poznačili celé generácie, som presvedčený o tom, že je nevyhnutné posunúť počiatok obdobia neslobody od uvedeného zlomového medznika, keď sa mnohé skutky nekonali už zo slobodnej vôle našich občanov a boli namierené proti ich základným ľudským právam a ľudskej dôstojnosti.

10) *Riešenie židovskej otázky*, 1994, s. 17 - 41.

11) KUKLÍK, J.: *Londýnsky exil a obnova československého štátu 1938 - 1945*. Karolinum, Praha 1998, s. 165 - 170.

12) Tamtiež, s. 128 - 133.



# Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1948 – 1953

**Mgr. Jerguš Sivoš**  
(1979), absolvent  
Pedagogickej fakulty UK  
Bratislava,  
doktorand na Katedre  
histórie TU Trnava, pracuje  
v Ústave pamäti národa.

Komunistický režim pristúpil po februári 1948 k perzekučným opatreniam, ktorých cieľom bolo upevnenie moci a zastrašenie nekomunistických vrstiev obyvateľstva. Predzvesťou systematickej perzekúcie domnelých aj skutočných odporcov režimu bolo prijatie zákona o táborech nútenej práce. Stalo sa tak v období, keď predstavitelia komunistickej strany verejne deklarovali nástup „ostrého kurzu proti reakcii“.

## Nútená práca na území Slovenska pred rokom 1948

Inštitút nútenej práce nevznikol v Československu až po februári 1948. Skúsenosti so zriaďovaním pracovných táborov (PT), ako aj právna úprava ich zriaďovania a fungovania pochádzala ešte z čias c. k. monarchie.<sup>1)</sup> Až do roku 1938 boli do táborov zaradované predovšetkým „...osoby k práci spôsobilé, však jí se štítící nebo jinak neuspôřádaný život vedoucí...“, ktoré bolo potrebné „...donucením ku pravidelné práci, působením náboženským a vyučováním naváděti ku spořádanému životu.“<sup>2)</sup> Internácia v donucovacej pracovni sa nezneužívala na izoláciu osôb nepohodlných v politickom slova zmysle.

Zmena v tomto smere nastala po vyhlásení autonómie, no najmä po vzniku Slovenskej republiky. V rozmedzí rokov 1938 - 1945 vznikli na Slovensku desiatky táborov internačného a pracovného charakteru, do ktorých boli okrem tzv. sociálnych osôb zaradované najmä rasovo a politicky prenasledované osoby.<sup>3)</sup> Už 23. marca 1939 vyšlo vládne nariadenie č. 32/1939 Zb. o zaisťovacom uväznení nepriateľov slovenského štátu. Na jeho základe formálne vznikol zaisťovací tábor v llave, ktorý už od jesene 1938 sústreďoval komunistov, predstaviteľov rozpustených alebo „zjednotených“ poli-

tických strán a občanov českej národnosti žijúcich na Slovensku. Neskôr k nim pribudli osoby, ktoré svojimi výrokmí kritizovali vedúcich predstaviteľov slovenského štátu, ľudácky režim a jeho zahraničných spojencov, odbojoví pracovníci, ako aj iné osoby internované na základe rasových predsudkov a politického zmýšľania.<sup>4)</sup>

V priebehu rokov 1941 - 1944 vznikli na Slovensku aj štyri židovské pracovné tábory a niekoľko židovských pracovných stredísk. Ich zriadením bol uskutočnený program vlády sústreďiť Židov vyradených v rámci riešenia židovskej otázky z hospodárskeho života a organizovane využiť ich pracovnú silu v prospech národného hospodárstva.<sup>5)</sup> Od marca 1941 plnili židovské pracovné tábory aj ochrannú funkciu pred deportáciami.

Do široko organizovaného perzekučného systému, ktorý sa na Slovensku vytvoril po roku 1939, patrili aj tábory pre tzv. asociálov.<sup>6)</sup> Tábory mali sezónny charakter a vznikali na miestach, kde zamestnávateľ garantoval pracovnú príležitosť aspoň na 6 týždňov. Zaradenci boli využívaní najmä na fyzicky náročné a zle platené práce, na ktoré stavebné firmy nedokázali zabezpečiť dostatočný počet kvalifikovaných robotníkov. Zakladanie týchto táborov sa okrem hospodárskeho využitia pracovnej sily tzv. asociálov zdôvodňovalo aj výchovným a karanténnym cieľom.

Vojnou zničené hospodárstvo a potreba jeho obnovy viedla po roku 1945 k prijatiu nariadenia SNR č. 105/1945 Zb. o zriadení pracovných táborov. Pracovné tábory vznikali na miestach s akútnym nedostatkom pracovných síl a ich zaradenci pomáhali pri rekonštrukčných prácach, najmä na opravách zničených železničných mostov, stavbách ciest, regulácii riek, výstavbe miest a obcí, ťažbe uhlia a pod. Zriaďovanie pracovných táborov po 2. svetovej vojne sa okrem iného zdôvodňovalo

1) Pozri: FÁBRY, Anton: *Penológia*. Bratislava 2000, s. 65; MALÝ, Karel - SIVÁK, Florián: *Dejiny štátu a práva v Československu do roku 1918*. Bratislava 1992, s. 233.

2) *Öttův slovník naučný*. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Praha: J. Otto, 1893, zv. VII., s. 842-844.

3) Pozri: KAMENEC, Ivan.: Organizácia perzekučného systému fašistického slovenského štátu v rokoch 1939 - 1945. In: *Zborník múzea SNP*, roč. 7, 1982, s. 71-98.

4) Dr. Jozef Lettrich vo svojej knihe *Dejiny novodobého Slovenska* píše: „Keď väznice nestačili, vydala slovenská vláda 24. marca 1939 nariadenie „o zaisťovacom uväznení nepriateľov Slovenského štátu“. Týmto nariadením bol minister vnútra splnomocnený, aby „dal väzbou zaistiť osoby, ktoré doterajšou činnosťou vzbudujú alebo vzbudzujú vážnu obavu, že budú prekážkou v budovaní Slovenského štátu“. Minister vnútra bol ďalej splnomocnený, aby na tento cieľ zriadil „zaisťovací tábor, v ktorom sú väzni povinní aj telesne pracovať.“ ... „Ilavská väznica sa stala domovom slovenských demokratických ľudí - spisovateľov, kňazov, učiteľov, novinárov, politikov, ale aj jednoduchých roľníkov, robotníkov a študentov. Prvými obyvateľmi ...sa stali 30. marca 1939: Dr. Anton Štefánek, Ján Ursíny, František Zimák, Ján Pocisk, Ferdinand Benda, Karol Hušek, Dr. Ján Paulíny-Tóth, Dr. Jozef Rudinský, Dr. Pavel Fábry, Andrej Djuračka, František Třešňák, Hana Styková, Vinco Mihalus a Dr. Jozef Lettrich.“ LETTRICH, Jozef: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava 1993, s. 115.

5) Pozri: Slovenský národný archív (SNA), fond Poverenictvo vnútra - pracovné tábory (f. PV - PT), š. 9. Pracovné tábory a strediská pre Židov - správa o vývoji, stave, organizačnej a pracovnej štruktúre a doterajšej činnosti z 15. februára 1944.

6) Pojem „asociál“ nebol užšie špecifikovaný. Na návrh príslušných orgánov (prednostov okresných a policajných úradov) mohol byť do tábora zaradený takmer ktokoľvek. Ako píše Ivan KAMENEC: „V praxi to znamenalo, že za asociálov sa mohli vyhlásiť aj štrajkujúci robotníci - ako rušitelia výrobného a pracovného procesu hospodárskeho podnikania, robotníci utekajúci z prác v Nemecku, osoby počúvajúce cudzí rozhlas a pod.“ KAMENEC, Ivan: *Organizácia perzekučného systému...*, s. 83.

aj potrebou štátu mať „...po ruke vždy pružné ustanovenie, podľa ktorého môže zakročiť aj preventívne, aby z verejného života vylúčil osoby, ktoré ohrozujú štátnu bezpečnosť, vyhýbajú sa práci, takže sú len prekážkou pri budovaní štátu.“<sup>7)</sup>

Osobitná komisia zaraďovala do pracovných táborov osoby, ktoré boli právoplatným rozsudkom súdu odsúdené odpykať časť alebo celý trest na slobode v pracovnom tábore. Tiež osoby, ktoré sa vyhýbali práci, ako aj tých, ktorí ohrozovali výstavbu štátu v duchu ľudovodemokratickom, verejnú bezpečnosť, verejný poriadok, verejné zásobovanie, rekonštrukciu hospodárskych zariadení, alebo prejavovali nepriateľské zmýšľanie voči štátu.<sup>8)</sup>

Poverenictvo Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné zriadilo v rokoch 1945 - 1946 celkom 17 pracovných táborov. Väčšina z nich zanikla už v priebehu rokov 1946 - 1947. Dôvodom bolo ukončenie rekonštrukčných prác, ukončenie platnosti nariadenia č. 105/1945 Zb. začiatkom mája 1947, ako aj stupňujúca sa kritika pracovných táborov zo strany ústrednej vlády a širšej verejnosti.<sup>9)</sup>

Aj po februári 1948 bola právna norma potvrdzujúca vznik a existenciu pracovných táborov prijatá len na Slovensku. Dňa 23. marca 1948 prijala SNR nariadenie č. 7 o zriadení pracovných útvarov (PÚ) a o mesiac neskôr aj vykonávacie nariadenie. Nové právne normy sa len veľmi málo lišili od predchádzajúcej, po desiatich mesiacoch však opäť uzákonili existenciu pracovných táborov na Slovensku.<sup>10)</sup> V máji 1948 začala svoju činnosť trojčlenná tzv. osobitná komisia pri Povereníctve vnútra (PV), zložená zo zástupcov PV, spravodlivosti a sociálnej starostlivosti. Do decembra 1948 zasadala celkom

## POVERENICTVO VNÚTRA

odbor št.

Zn.: 84422/06-1/1949.

V Bratislave dňa 11. decembra 1949.

Krajské veliteľstvo št.

Veľmi srdečne

Bratislava.

K žiadam:./.

Biskup Josef a spol., nabytovanie 2-ročného a 5-ročného hospodárskeho plánu, vypracovanie návrhu na zaradenie do TNP.

Prílohy:1.

V prílohe zasielam trestné oznámenie na Josefa Biskupa a spol. a tým, aby na všetky osoby v trestnom oznámení ste ihneď vypracovali návrh na zaradenie do TNP nesúvisiace na rozsudku súdneho pokračovania.

Ďalej žiadam nech je u zaraďovacej komisii pri KNV v Bratislave zariadené, aby táto pri svojom rozhodnutí o zaradení osôb do TNP vyslovila odmietanie bytov a to najmä osôb, ktoré bývajú v Bratislave a u ktorých so sociálneho stanoviska je to vhodné. Odmietané byty oznámte okamžite tuzajšiemu odboru, oddeleniu "d", aby po dohode s bytovým odd. NK odboru, boli tieto pridelené predovšetkým ženám a príslušníkom št.

Prevedenie výkonu hláste.

Za poverenika:

REPUBLICA SLOVENSKÁ POVERENICTVO VNÚTRA V BRATISLAVE	
Došlo dňa 14 XII. 1949	9
Čís. 31727	Prílohy 1
Prílohy: 1	1

J. P. 12646  
Výborové na eschlingu. Hárku

Návrh na zaradenie do TNP a odmietanie bytu.  
Zdroj: Archív ÚPN.

80-krát a z 2377 predložených návrhov zaradila do piatich pracovných útvarov 1608 osôb.<sup>11)</sup>

V rokoch 1945 - 1947 existovalo na Slovensku okrem pracovných táborov aj 81 sústredovacích táborov, ktoré sústredovali Nemcov na základe medzinárodných dohôd o transfere nemeckého obyvateľstva a Maďarov, o ktorých osude sa rozhodlo na základe československo-maďarskej dohody z februára 1946.

7) SNA, f. PV - sekretariát, š. 1. Osnova nariadenia o pracovných táborech z 11. júla 1945.

8) Podľa nariadenia č. 105/1945 Zb. SNR boli do pracovných táborov zaraďované osoby:

- a/ odsúdené podľa nariadenia č. 33/1945 Zb. SNR, ktoré majú časť alebo celý trest na slobode odpykať v osobitných pracovných útvaroch, ako aj odsúdené podľa nariadenia č. 106/1945 Zb. SNR o prísnejšom trestaní niektorých priestupkov,
- b/ ktoré svojou činnosťou ohrozujú výstavbu štátu v duchu ľudovodemokratickom, verejnú bezpečnosť, verejný pokoj a verejný poriadok, verejné zásobovanie tým, že - či už ako oprávnení živnostníci alebo aj bez tohto oprávnenia - požadujú za predmety dennej potreby alebo úkony vyššiu cenu, alebo úplatu, než je úradne určená alebo prípustná, prípadne cenu alebo úplatu národohospodársky neodôvodnenú, alebo úmyselne prekážajú rekonštrukcii hospodárskych zariadení, ako aj osoby, ktoré prejavujú zmýšľanie štátu nepriateľské alebo na také zmýšľanie iné osoby povzbudzujú,
- c/ ktoré sa stále vyhýbajú práci,
- d/ ktoré bezdôvodne nenastúpili do práce alebo úradu (povolania) alebo do práce, prikázanej im v rámci zavedenej všeobecnej pracovnej povinnosti, alebo takúto prácu alebo úrad (povolanie) bezdôvodne zanechali.

Zbierka nariadení SNR 1945. Nariadenie č. 105 Zb. z 23. augusta 1945 o zriadení pracovných táborov.

Osoby odsúdené podľa nariadení uvedených v bode a/ boli do pracovných táborov zaraďované na základe rozhodnutia súdu. Osoby uvedené v bode b/ a d/ boli zaraďované bez rozhodnutia súdu, len na základe rozhodnutia Osobitnej komisie pri PV bez možnosti odvolania, maximálne na 245 mesiacov. Osoby uvedené pod písmenom c/ boli zaraďované na dobu neurčitú, o dĺžke ich pobytu v pracovnom tábore rozhodoval správca tábora podľa stavu prevýchovej zaradenca. Pojem „asociál“ nebol, podobne ako v predchádzajúcich obdobiach, presne vymedzený. Na tom, či daná osoba je alebo nie je asociálom sa museli zhodnúť predseda MNV, prednosta úradu MNV a stanice NB, ktorí zároveň realizovali výber a zaradenie týchto osôb do pracovných táborov. Pozri: VARINSKÝ, Vladimír: Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945 - 1953. In: *Aktuálne otázky histórie II.*, Banská Bystrica 1993, s. 76 - 92.

9) V českých krajinách sa realizovala umiernenější forma nútenej práce, do pracovných oddielov boli zaraďovaní trestanci z väzníc krajských súdov a osoby podľa dekrétu prezidenta republiky č. 126/1945 Zb. o všeobecnej pracovnej povinnosti.

10) Platnosť nariadenia č. 105/1945 Zb. SNR skončila v máji 1947, naopak nariadenie č. 7/1948 Zb. SNR vstúpilo do platnosti v apríli 1948. V období od mája 1947 do apríla 1948 teda neexistoval žiadny právny podklad pre existenciu pracovných táborov a dôvod pre ďalšiu internáciu zaraďovaných osôb.

11) Z 1608 zaraďovaných osôb bolo 615 „asociálov“, 8 „pracovných ignorantov“, 748 hospodárskych a 237 politických „rozvratníkov“. Pozri: VRABCOVÁ, Eva: Pracovné tábory a tábory nútenej práce. In: Ed. F. Mikoško, G. Smolíková, P. Smolík: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989*. Prešov 2001, s. 383.

### Príprava zákona o táboroch nútenej práce (TNP)

„Myšlienka zriadiť v Československu TNP vznikla minulého roku po sletu. Tehdy se ukázalo, že reakce a zbytky kapitalistické třídy v Československu se vzpamatovávají ze zdrvujícího úderu, který jim byl zasazen únorovými událostmi roku 1948 a že se pokouší o znovunabytí ztracených pozic nebo aspoň o poškozování socialistické výstavby. Sletové události ukázaly nástup reakce velmi jasně. K tomu se přidružilo zjištění, že pracující lid a v jeho čele dělnická třída těžce nesli skutečnost, že zbytky buržoazie pokračováním v rozmařilém a záhalčivém životě provokují po únoru mnohokrát znásobené úsilí pracujících o přebudování republiky v republiku socialistickou. Tyto skutečnosti vyvolaly v masách pracujícího lidu potřebu a živelný tlak k postižení třídního nepřítel, jehož by dosáhlo tím, že by byl nucen povinně zúčastnit se buď dobrovolně nebo pod nátlakem hospodářské výstavby. Na základě uvedeného bylo přikročeno k vydání zákona o zřízení TNP.“<sup>12)</sup>

Príprava zákona o TNP začala v polovici roku 1948. Diskusia vo vedení KSČ sa týkala najmä výberu osôb a charakteru nových pracovných stredísk. Návrh zákona pripravovalo Ministerstvo vnútra (MV). Využívalo pri tom skúsenosti, ktoré získalo Poverenie vnútra pri realizácii nariadení o pracovných táboroch na Slovensku.<sup>13)</sup>

V navrhovanom znení zákona sa zdôrazňoval výchovný charakter zaradenia a nové pracovné tábory sa nazývali výchovné pracovné strediská. Prevládala názor, že pracovné strediská majú prácou vychovávať, nie trestať. Minister spravodlivosti Alexej Čepička však v pripravovanom zákone videl možnosť izolovať režimu nepohodlné osoby, ktoré sa nedopustili trestného činu. Navrhoval, aby okrem ľudí vyhýbajúcich sa práci boli do pracovných stredísk zaradované osoby, ktoré „nemajú porozumenie pre pofebruárový vývoj“, resp. tzv. „bývalí ľudia“.<sup>14)</sup> Generálny tajomník KSČ a člen užšieho predsedníctva ÚV KSČ Rudolf Slánský zašiel dokonca ešte ďalej, keď navrhol, aby boli do pracovných stredísk zaradené aj osoby odsú-

dené za trestný čin po odpykaní súdneho trestu. Pobyt v tábore by tak znamenal predĺženie odpykaného trestu. Proti tomu vystúpil predseda vlády a člen užšieho predsedníctva ÚV KSČ Antonín Zápotocký. Uznesenie vlády z 30. septembra 1948, ktoré malo byť smernicou pre úpravu návrhu, napokon zdôrazňovalo výchovný charakter pracovných stredísk, určovalo, že pobyt v pracovných strediskách nemôže byť predĺžením alebo zosťrením odpykaného trestu, v pracovných strediskách nemôže byť ponižovaná ľudská dôstojnosť, nesmú sa používať telesné tresty a musia byť rozlíšení tí, ktorí sa vyhýbajú práci a tí, ktorí boli do stredísk zaradení pre trestný čin.<sup>15)</sup> Opatrný postoj zastávali aj členovia predsedníctva ÚV KSČ, predseda Národného zhromaždenia Oldřich John a poslanec Zdeněk Fierlinger, ktorí si uvedomovali protiústavnosť návrhu – obmedzenie slobody občana za správanie, nie za trestný čin.

Ministerstvo vnútra napokon nerešpektovalo uznesenie vlády a pripomienky nezpracovalo. Naopak, člen užšieho predsedníctva ÚV KSČ, minister vnútra Václav Nosek vystúpil 5. októbra 1948 vo vláde s návrhom „...zmenit strukturu osnovy tak, aby v zákoně byl oslaben dosud uvažovaný důraz na výchovný charakter pobytu a naopak zdůraznit, že jde o „nucenou práci“. Proto místo pracovních středisek půjde o tábory nucené práce.“<sup>16)</sup> Hoci spory vo vláde pokračovali, návrh Ministerstva vnútra bol nakoniec schválený.

Dňa 19. októbra návrh zákona prerokoval sociálno-politický a zdravotnícky výbor Národného zhromaždenia. Spravodajca výboru, poslanec za KSČ, Josef Kapoun vyzdvihol význam donucovacích pracovní, do ktorých boli rozsudkom súdu odkázané osoby odsúdené za určité trestné činy. Zdôraznil, že „...praxe ukázala, že účinná ochrana, zvláště kolektivní, vyžaduje podobné opatření i proti osobám, které se sice určitého trestního činu nedopustily, avšak svým asociálním jednáním, vyhýbajíce se řádné a poctivé práci, ohrožují společenské a hospodářské zřízení.“<sup>17)</sup> Výboru sa nepozdával návrh Ministerstva vnútra, aby sa zaradeným osobám prirátávali k platu pôžitky, na ktoré majú z dôvodu služobného (pracov-

12) BLAŽEK, Lubomír: *Tábory nucené práce*. Dostupné na: [www.cibulka.net/nnoviny/nn2001/nn05\\_2001/obsah/16.htm](http://www.cibulka.net/nnoviny/nn2001/nn05_2001/obsah/16.htm)

13) Už 27. augusta 1948 žiadal vládny radca Dr. Machula III. odbor Povereníctva vnútra „...za urychlené sdělení, jaké zkušenosti nabylo Pověřence vnitra při provádění zákona o pracovních útvarech, zda zejména vystačuje formulace druhu osob, které jsou do pracovních táborů zařazovány a zda by se doporučovalo do zákona zařadit nějaké změny a v jakém smyslu.“. SNA, f. PV-PT, Nařízení SNR o PT, š. 24.

14) Ako píše Vilém Hejl: „Alexej Čepička bol proti presnej definícii skutkových podstát a povedal, že naopak „...musíme zákony robiť čo najširšie a smernicami tlmočiť podrobnosti orgánom, aby širokej formulácii využili“. Doporučoval založiť v rámci bezpečnosti ústrednú evidenciu, kde by poňatí všetci, ktorí boli poslednými udalosťami akokoľvek postihnutí a slúžili by ako rezervoár pre TNP.“ HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990, s. 313.

15) Pozri: KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948 - 1954*. In: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV*, sv. 3, 1992, s. 80 - 84.

16) Tamtiež, s. 83.

17) Archiv Poslanecké sněmovny parlamentu České republiky, Zápis o schůzi výboru sociálně-politického a zdravotnického z 19. októbra 1948, s. 4.

ného) pomeru nárok. Jeho členovia argumentovali tým, že: „*Mohou se vyskytnouti případy, že některým osobám, jimž z těchto důvodů je ponechán nárok na plat, byť i zkrácený, budou plynouti při malé pracovní výkonnosti mnohem vyšší příjmy nežli jiným osobám s mnohem vyšší pracovní výkonností.*“ Prijali rezolúciu, v ktorej odporučili Ministerstvu vnútra „*aby všechny takovéto případy, pokud jde o zbavování nároku na plat, plynoucí ze shora uvedených důvodů, byly přednostně vyřizovány.*“<sup>18)</sup>

Nasledujúci deň rokoval o osnove zákona aj Ústavno-právny výbor. Názorové rozdiely, ktoré sa prejavili už v predsedníctve ÚV KSČ, a neskôr aj vo vláde, sa objavili aj medzi členmi výboru. Poslanec za KSČ JUDr. Jaroslav Kokeš uviedol, že „...*u nás máme lidi, kteří si vybrali za svůj takřka životní cíl všemožným způsobem se zasazovat o to, abychom se nedostali rychle k socializmu a že ustanovení navrhovaného zákona jasně naznačují, že půjde o to, abychom opravdu pravé kriminální živly protistátní nakonec přes domluvy přiměli k tomu, aby pracovali. Je samozřejmé, že se pokusíme je převychovat, ale možná že se to někdy nepodaří a pak musíme také lidem ukázat, že jim nedovolíme žít jako parazitům z práce druhých a že je přinutíme, aby si na své živobytí vydělali poctivou a užitečnou prací. Nepůjde tedy jen o instituce výchovné, nýbrž i v určitém smyslu instituce represivní.*“<sup>19)</sup> Len poslanec za Československú stranu socialistickú Dr. Gustáv Burian upozorňoval na určité úskalia prijímania zákona o TNP. Zvlášť ho znepokojovalo ustanovenie zákona umožňujúce komisii, aby okrem zaradenia osoby do pracovného tábora nariadila aj vyprázdenie bytu. Spravodajca Dr. Jan Němec, bývalý sociálny demokrat, ho upokojoval odpoveďou, že o ubytovanie nevinnnej rodiny bude postarané výmenou bytu.

V ďalšej diskusii prerokoval výbor pripomienku Sociálno-politického a zdravotného výboru o nadbytočných požitkoch a zmenil toto ustanovenie tak, aby sa pri realizácii zákona predišlo zbytočným komplikáciami. V konečnej verzii zákona preto už zaradení „...*nemají po dobu zařazení nároku na požitky, které by jim jinak příslušely.*“<sup>20)</sup>

Vládny návrh zákona sa 25. októbra 1948 dostal na program 15. schôdze Národného zhromaždenia, kde bol bez väčšej diskusie schválený.<sup>21)</sup>

Por.čís.....

Čís.jedn.....

### Z á p í s n i c a

napísaná dňa.....na zasadnutí Komisie zriadenej pri KNV podľa § 3 odst.1, zák.čís.247/48 Sb.

### P r í t o m n í :

- 1./.....,predseda komisie,
- 2./.....,člen komisie,
- 3./.....,člen komisie.

### I.

Predmetom je prerokovanie spisového materiálu, predloženého Komisii.....v.....zo dňa.....čís.....s návrhom na zaradenie do tábora nútenej práce podľa § 2 odst.1 písm..... zák.čís.247/48 Sb., p r o t i

nar.....v.....okr.....trvalé bydlisko.....okr.....povolanie.....rodinný stav.....známe tresty.....

### II.

Komisia na základe § 3 zák.čís.247/48 Sb.po preskúmaní a zhodnotení spisového materiálu, uvedeného pod bodom I. r o z h o d l a :

- 1./ na zaradenie v predmete menovaného.....do tábora nútenej práce podľa písm..... § 2 odst.1, zák.čís.247/48 Sb.na dobu.....

Komisia usniesla sa na vyššie uvedenom jednodhlasne - väčšinou hlasov.

Zápisnica bola prečítaná, schválená a podpísaná.

D.a.h.

.....  
.....  
.....  
člen komisie                      predseda komisie                      člen komisie

### Po prijatí zákona

Zákon č. 247/1948 Zb. z 25. októbra 1948 nadobudol účinnosť 17. novembra 1948. Paragraf 11 zrušil nariadenie SNR č. 7/1948 Zb. z 23. marca 1948 o zriadení pracovných útvarov, vykonávacie nariadenie č. 18/1948 Zb. z 23. apríla 1948 k nariadeniu o pracovných útvaroch, a na

Formulár zápisnice  
Komisie pri krajskom  
národnom výbore na  
zaradenie osôb do TNP.  
Zdroj: Archív ÚPN.

18) Tamtiež, s. 5 - 6. Výbor tiež odporučil ministerstvu vnútra, aby boli pre osoby vo veku od 18 do 21 rokov zriadené samostatné tabory nútenej práce a aby sa ich výchove venovala zvláštna pozornosť.

19) Tamtiež.

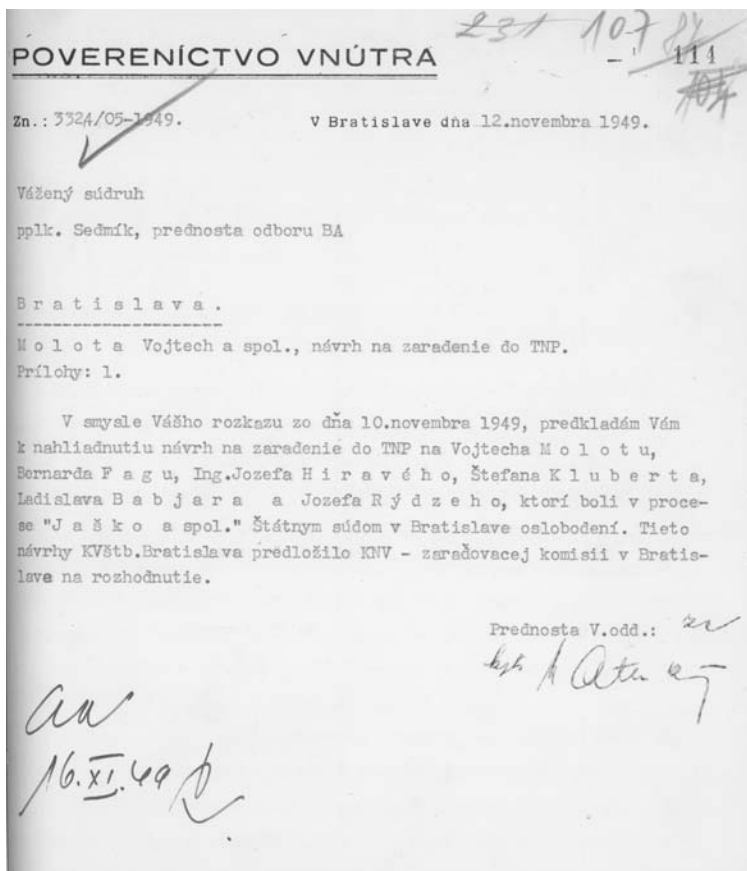
20) Tamtiež.

21) K osnove zákona vystúpil v NZ ako rečník, okrem povinného vystúpenia oboch spravodajcov, iba poslanec za KSČ Jan Vodička: „*Cesta k socializmu nemá již takových překážek jako dosud a proto je třeba odstraniti ještě vše, co bud' ztěžuje nebo poškozuje tento zdárný vývoj kupředu. ... Nejnebezpečnější skupinou jsou však ti, kteří ohrožují výstavbu lidové demokratického zřízení šeptandou, vyvoláním neklidu a jinou protistátní činností, která je inspirována československou reakcí a podporována reakcí zahraničnou.*“ Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1ns/stenprot/015schuz/s015006.htm>.



Slovensku existujúce pracovné útvary premenoval na tábory nútej práce.

TNP zriaďovalo MV, aby osoby do nich zaradené „...mohly byť vychovávané pre prácu ako občiansku spoločnosť a aby mohla byť využitá ich pracovná schopnosť v prospech celku...“, najmä „...na splnenie jednotného hospodárskeho plánu.“<sup>22)</sup>



Rozhodnutie bezpečnostnej komisie o zaradení, resp. nezaradení osoby do TNP.  
Zdroj: Archív ÚPN.

V priebehu posledných mesiacov roku 1948 sa postupne konštituovali centrálné orgány na riadenie TNP. Na Ministerstve vnútra bolo vytvorené samostatné oddelenie a neskôr odbor III/b A (po reorganizácii z januára 1949 odbor BP/10), z ktorého neskôr vznikla Správa TNP. Na Slovensku existujúce pracovné útvary boli 6. decembra 1948 premenované na TNP a ich agendu prevzalo na Povereníctve vnútra oddelenie BK/8, na čele so štábnym kapitánom Jánom Habánom.<sup>23)</sup>

Oddelenie BK/8 vzniklo 1. januára 1949 „k účelnému organizovaniu všetkých táborov nútej práce na Slovensku a k usmerňovaniu činnosti v nich“.<sup>24)</sup> Malo 13 zamestnancov – prednostu, zástupcu prednostu (súčasne vedúci orga-

nizačného referátu), 6 referentov a 5 pomocných referentov. Hoci oddelenie spravovalo najmä právnú agendu, ani jeden z trinástich zamestnancov nebol právnikom. Navyše zákon č. 247/1948 Zb. bol len rámcový a vykonávacie nariadenie k nemu nebolo vydané. Zamestnanci oddelenia preto museli vypracovať smernice pre činnosť zaraďovacích komisií pri KNV a správy táborov. Len v roku 1949 vydalo oddelenie BK/8 spolu 53 takýchto normatívnych výnosov a rozkazov.<sup>25)</sup>

V období prípravy zákona o TNP sa kreoval aj zákon o krajskom zriadení, ktorý mal nahradiť staré zemské zriadenie, preniesť výkon štátnej moci na nižšie orgány štátnej správy a priblížiť tak „správu štátu k masám pracujúceho ľudu“. Nositeľom a vykonávateľom tejto moci sa mali stať národné výbory (NV) na úrovni obcí, okresov a krajov. Riadené vládou prostredníctvom Ministerstva vnútra mali postupne preberať úlohy súvisiace s ochranou a posilňovaním „ľudovodemokratického“ zriadenia a vypracovávaním a plnením jednotného hospodárskeho plánu. V súlade s generálnou líniou strany, ktorú vytýčil IX. zjazd KSČ, sa NV mali zúčastňovať predovšetkým na úlohách socialistickej prestavby dediny, na premenách malovýrobného sektoru v mestách a na všestrannom obmedzovaní a potlačovaní zostávajúcich kapitalistických živlov, najmä kulactva.<sup>26)</sup> Krajské národné výbory (KNV) mali postupne preberať aj jednotlivé úlohy z agendy TNP. Do prijatia zákona o krajskom zriadení a jeho uskutočnenia plnilo funkciu KNV Ministerstvo vnútra.

Od novembra 1948 vznikali aj trojčlenné komisie zriadené pri KNV. Podľa zákona mali rozhodovať o zaradení do tábora, ako aj o dĺžke trvania pobytu v tábore. Ministerstvo vnútra, ktoré dočasne plnilo funkcie KNV, zriadilo podľa vyhlášky č. 3037 z 27. novembra 1948 devätnásť trojčlenných komisií. Osemnásť, v Čechách a na Morave, začalo svoju činnosť 15. decembra 1948. Devätnásť, pre územie Slovenska so sídlom v Bratislave, nadviazala na svoju dovtedajšiu činnosť pri vykonávaní nariadenia o PÚ. Činnosť bezpečnostných komisií špecifikovali Prozatímní pokyny vydané MV 27. decembra 1948.

Do TNP boli, podľa zákona č. 247/1948 Zb. z. o táboroch nútej práce, na 3 mesiace až 2 roky, zaraďované:

a) osoby, ktoré sú staršie ako 18 rokov, neprekročili 60 rokov a sú telesne a duševne spôsobilé, ale práci sa vyhýbajú alebo ohrozujú výstavbu ľudovodemokratického zriadenia alebo

22) Zákon č. 247/1948 Zb. o táboroch nútej práce z 25. októbra 1948.

23) Pozri: SNA, f. PV – obežníky, š. 17. PÚ, premena na tábory nútej práce.

24) SNA, f. PV-PT, š. 104. Politické vyhodnotenie činnosti odd. BK/8 za rok 1949.

25) Tamtiež.

26) Pozri: *Príručný slovník k dejinám KSČ*. Svazek I. A-0, Praha 1964, s. 529.

hospodársky život, najmä verejné zásobovanie, a osoby, ktoré im to umožňujú.

b/ osoby právoplatne odsúdené pre niektorý z činov uvedených:

v zákone zo dňa 6. októbra 1948, č. 231 Zb., na ochranu ľudovodemokratickej republiky;

v zákone zo dňa 13. februára 1947, č. 15 Zb., o stíhaní čierneho obchodu a podobných machinácií;

v zákone zo dňa 13. februára 1947, č. 27 Zb., o trestnej ochrane vykonávania dvojročného hospodárskeho plánu, alebo

v zákone zo dňa 18. júla 1946, č. 165 Zb., o trestnej ochrane národných podnikov, znárodnených podnikov a podnikov pod národnou správou.<sup>27)</sup>

V praxi to znamenalo, že do TNP sa zaraďovali štyri kategórie osôb:

I. „zaháľáči“ – osoby, ktoré sa vyhýbajú práci, tzv. asociálne živly.

Podľa Dočasných smerníc patrili do tejto kategórie osoby, ktoré „...sa práci vyhýbajú akosi zo zvyku, notoricky a opatrujú si prostriedky na výživu nezákonným spôsobom (žobraním, prostitúciou a páchaním trestných činov, najmä majetkových)“, ale aj osoby, ktoré „...prосто nepracujú preto, lebo majú ešte v postupujúcej socializácii možnosť žiť so značnými prostriedkami k výžive na ujmu iných, sociálne slabých (zvyšky kapitalistov – vykorisťovatelia)... majitelia väčších nájomných domov, súkromní podnikatelia a priemyselníci, veľkí roľníci – kulaci ...“.

II. „politickí rozvratníci“ – osoby, ktoré ohrozujú výstavbu „ľudovodemokratického“ zriadenia.

„Táto činnosť je politického rázu. Pri jej posudzovaní nemôžu byť stanovené presné kritéria, keďže tieto môžu byť najrozmanitejšie a ich význam sa môže podstatne líšiť podľa okolností, osoby páchatelia (činnosť načím posudzovať prísne z triedneho hľadiska), miesta rozvratnej činnosti a pod. Najmä treba posúdiť, či vyvíjaná činnosť je prevádzaná zámerne s úmyslom podryvať základy ľudovodemokratického zriadenia a postupujúcej socializácie, jej rozsah a intenzitu. Zhruba a obrazne povedané, pôjde tu o činnosť podvratnú, protištátnu, úkladnú a sabotážnu na každom poli a vo všetkých možných odvetviach. Tak napríklad letákové akcie, zámerne reakčné

divadelné predstavenia, rafinovane štylizované kázne s kazateľní, úmyselné zanedbávanie pôdy kulakmi, vyvíjanie propagandy proti znárodneniu, združstevňovaniu, sabotážne činy v podnikoch, továrňach a úradoch, rozširovanie poplašných správ, rušenie obecného pokoja a pod.“

III. „hospodárski rozvratníci“ – osoby, ktoré ohrozujú hospodársky život, najmä verejné zásobovanie.

„Vyvíjanie takejto činnosti je hospodárskeho rázu. Táto môže byť prevádzaná buď z pohnútok len ziskubažných alebo aj s úmyslom citelne zraniť ľudovodemokratické zriadenie (keď už nemožno na poli politickom) v sektore hospodárskom. Tu treba opäť prísne z hľadiska triedneho boja posudzovať každý jednotlivý prípad, hlavne pokiaľ ide o osobu páchatelia (robotník, živnostník, priemyselník, dedinský boháč – kulak, úradník a pod.) a pohnútky. Tak napríklad celkom rozdielne treba posudzovať prípad, keď si načierno zabil ošipanú robotníka a povedzme veľký roľník – kulak alebo zámožný živnostník. Kým prvý spravil tak nepochybne len preto, aby povedzme, polepšil početnej rodine a bez úmyslu rozvracať hospodárstvo, zatiaľ druhý dvaja jednak pre vlastný egoizmus, ale hlavne s úmyslom zámerne poškodiť hospodárskym záujmom ČSR.

Činnosť hospodárskeho rozvratníctva môže byť taktiež najrozmanitejšia. Tak napríklad prevádzanie čierneho obchodu porušovaním zásobovacích predpisov, hromadenie zásob, ich neprihlásenie, neplnenie kontingentov (hlavne kulaci), rozličné machinácie s obhospodarovateľnými tovarmi (hlavne vo výrobných strediskách, z ktorých unikajú vo veľkom do kanálov čierneho trhu), valutové a devízové činy a pod.“

IV. „pomocníci“ – osoby, ktoré umožňujú činnosť vyššie uvedených osôb.

Do tejto kategórie patrili osoby, „ktoré akýmkoľvek spôsobom (napomáhaním, ničením usvedčujúcich dôkazov, nadržovaním, falošnými výpoveďami a pod.) umožňujú vyvíjať činnosť na poli politického a hospodárskeho rozvratníctva.“<sup>28)</sup>

Široká formulácia zákona umožňovala bezpečnostným komisiám pri KNV zaradiť do TNP na 3 mesiace až 2 roky takmer hocikoho vo veku od 18 do 60 rokov.

27) Zákon č. 247/1948 Zb. o táboroch nútenej práce z 25. októbra 1948. Pri osobách uvedených pod písm. a/ rozhodla komisia okrem zaradenia aj o dĺžke pobytu zaradenca v TNP. Osoby uvedené pod písm. b/ boli do TNP zaradené už na základe rozhodnutia súdu, do pracovného tábora nastúpili po odpykaní trestu vymeraného súdom, pričom bezpečnostná komisia pri KNV určila len dĺžku zaradenia. Do TNP sa tiež zaraďovali osoby, ktoré sa dopustili správneho priestupku a ktoré NV odsúdil k trestu na slobode dlhšiemu ako 3 mesiace.

28) Štátny archív v Prešove - Nižná Šebastová, f. KNV Prešov, bezpečnostný referát, š.1 Dočasné smernice upravujúce spôsob zaraďovania osôb do TNP podľa zákona č. 247/1948 Zb., prepúšťanie týchto osôb z TNP, ako aj konanie pred komisiami, zriadenými pri KNV podľa § 3 ods. 1 cit. Zákona, s. 5 - 6.

Vyhľadávaním vhodných osôb do TNP a spracovaním a predkladaním návrhov na zaradenie bol poverený bezpečnostný referent okresného národného výboru (ONV). Pri tejto činnosti spolupracoval so sociálnymi referentmi ONV, orgánmi Verejnej a Štátnej bezpečnosti, s orgánmi finančnej, colnej



Letecký záber na TNP  
Nováky, objekt č. 1  
z roku 1955.  
Foto: Topografický ústav  
Banská Bystrica

a hospodárskej kontrolnej služby, s politickými a masovými organizáciami (Komunistická strana Slovenska, Revolučné odborové hnutie, Slovenský zväz mládeže a iné). Návrh na zaradenie do TNP mohli bezpečnostnému referentovi predkladať aj jednotliví občania. Ak referent dospel k názoru, že boli preukázané skutočnosti, ktoré sú postačujúce na zaradenie, predložil komisii, spolu s návrhom, aby bola osoba do TNP zaradená, aj návrh dĺžky tohto zaradenia. Ak nebol návrh úplný alebo dostatočne preukázaný dôkaznými prostriedkami, nariadil re-

ferent potrebné doplnenie prostredníctvom ZNB. Referent predkladal komisii aj záporné stanoviská. Konečný verdikt však závisel len od rozhodnutia členov zaraďovacej (bezpečnostnej) komisie.<sup>29)</sup>

Dňa 5. januára 1949 poverenik vnútra Dr. Daniel Okáli zastavil činnosť osobitnej komisie pri PV a dal podnet na začatie činnosti bezpečnostných komisii zriadených pri KNV.

Komisie začali svoju činnosť v priebehu I. štvrťroka 1949: komisia pri KNV v Bratislave 24. februára 1949, pri KNV v Nitre 4. apríla 1949, pri KNV v Žiline 11. marca 1949, pri KNV v Košiciach 23. februára 1949, pri KNV v Prešove 12. marca 1949 a komisia pri KNV v Banskej Bystrici 31. januára 1949.<sup>30)</sup>

Bezpečnostná komisia sa skladala z troch členov. Rada KNV menovala predsedu komisie, ako aj dvoch ďalších členov a ich náhradníkov,<sup>31)</sup> ktorí pred začiatkom svojej činnosti zložili do rúk predsedu KNV tento sľub:

*„Sľubujem na svoju česť a svedomie, že budem verný Československej republike, že budem zachovávať ľudovodemokratickú ústavu, zákony a nariadenia, že budem plniť ako člen komisie podľa najlepšieho svedomia svoje povinnosti.*

*Sľubujem, že sa nikdy nespreneverím ľudu a zásadám ľudovej demokracie a že budem vo všetkom svojom konaní mať na zreteli len prospech a záujem ľudu. Tak sľubujem.“<sup>32)</sup>*

Pre jednotlivé komisie boli vybraní a menovaní títo členovia a ich náhradníci:<sup>33)</sup>

#### KNV Bratislava

členovia:

- 1/ Július Mazanec – bezpečnostný referent mesta Bratislavy;
- 2/ Dr. Karol Király – Povereníctvo spravodlivosti;
- 3/ Bedřich Horák – robotník, Tesla Bratislava;

náhradníci:

- 1/ Ján Májek – Povereníctvo vnútra, oddelenie BK/8;
- 2/ Aladár Kolár – robotník, Mestská vodáreň.

#### KNV Nitra

členovia:

- 1/ František Vartík – krajský bezpečnostný referent;

29) Každý návrh na zaradenie mal obsahovať tieto informácie o osobe páchatela a jeho rodinných príslušníkoch: a/ povolanie, b/ majetkové pomery („nestačí uvádzať stereotypne „majetný“, „nemajetný“, ale majetkové pomery musia byť uvedené výstižne, tak napr. u námedzne pracujúcich výška mesačného (týždenného) príjmu (plat, mzda), u obchodníkov a živnostníkov mesačný – ročný obrat, ďalej či okrem platu alebo obratu vlastní aj nemovitosti, aké, výmera pôdy, aký úžitok tieto donášajú a pod., u roľníka treba zvlášť presne uvádzať výmeru pôdy v kat. južrách, rozsah domového majetku, inventárneho zariadenia, dobytky atď., konečne treba tiež uviesť preukázateľné dlžoby.“), c/ rodinné pomery, d/ zdravotné pomery rodiny, e/ verejné, politické a iné funkcie, f/ členstvo v KSS, SĽUB a ROH, g/ svetonáhľad („aký mal za okupácie, aký má teraz“), h/ dosiaľ známe tresty. Pozri: *Dočasná smernice...*, s. 8 - 9.

30) Pozri: VRABCOVÁ, Eva: *Pracovné tábory...*, s. 389.

31) Podľa výnosu Ministerstva vnútra z 28. apríla 1950 č. 256/00-1-BP/7 museli byť dvaja členovia komisie (nie predseda) a ich náhradníci „zásadne z radov robotníkov“. ŠA Prešov – Nižná Šebastová, f. KNV Prešov, bezpečnostný referát, š. 17.

32) SNA, f. PV - sekretariát, š. 108, Komisie pri KNV – ich zriadenie podľa §3 odst. 1 zák. č. 247/1948 Zb. o táboroch nútenej práce.

33) Taktiež, Porovnaj: VRABCOVÁ, Eva: *Pracovné tábory...*, s. 386 - 387.



- 2/ Michal Kleman – referent ŠtB v Nitre;
- 3/ Ján Kukla – predseda ZO KSS Elektrárni v Nitre; náhradníci:

- 1/ Pavol Verdonič – okresný bezpečnostný referent ;
- 2/ Ján Ďurinik – pracovník krajského sekretariátu v Nitre.

#### KNV Žilina

členovia:

- 1/ Július Palan – šofér zo Žiliny;
- 2/ Štefan Kubička – robotník z Kysuckého Nového Mesta;
- 3/ Štefan Beták – zástupca prednostu Štátnej bezpečnosti v Žiline; náhradníci:
- 1/ Jozef Riecky – poslanec SNR zo Žiliny;
- 2/ Ladislav Škovira – pracovník ČSD Vrútky.

#### KNV Banská Bystrica

členovia:

- 1/ Pavol Zupkovič – pracovník Okresného sekretariátu KSS vo Zvolene;
- 2/ Juraj Gajdoš – typograf, tajomník Akčného výboru Slovenského národného frontu;
- 3/ Ondrej Mojžiš – krajský bezpečnostný referent;

náhradníci:

- 1/ Juraj Slivka – predseda závodnej rady v Národnom dome v Banskej Bystrici;
- 2/ Ján Dobrota – pracovník múzea v Banskej Bystrici.

#### KNV Prešov

členovia:

- 1/ František Nemčík – krajský bezpečnostný referent;
- 2/ Michal Perečinský – zamestnanec Roľníckeho skladištného družstva v Prešove;
- 3/ Ladislav Greš – robotník z Veľkého Šariša;

náhradníci:

- 1/ Štefan Tomko – správca SMD v Prešove;
- 2/ Mikuláš Beňa – tajomník Miestnej organizácie KSS.

#### KNV Košice

členovia:

- 1/ Ján Grega – krajský bezpečnostný referent;
- 2/ Ondrej Sekerka – strojný zámočník z Košíc;
- 3/ Július Maurer – zmocnenec pre stavebníctvo v Košiciach;

náhradníci:

- 1/ Vojtech Garčar – robotník ČKD Kriváň;

- 2/ Štefan Loner – referent Štátnej bezpečnosti v Košiciach.

Zasadnutia komisie zvolával podľa potreby jej predseda a boli neverejné. Podľa smerníc Ministerstva vnútra mal byť každý návrh bezpečnostného referenta zvlášť prerokovaný. Vo všetkých prípadoch mala byť pred komisiou vypočutá aj osoba, o ktorej zaradení komisia rozhodovala. Verdikty komisie boli prijímané jednohlasne alebo väčšinou hlasov. O konečnom rozhodnutí komisie bol vyhotovený písomný výmer, ktorý obsahoval výrok, odôvodnenie a poučenie o opravných prostriedkoch. Výmer o zaradení zaslal predseda komisie príslušnej stanici ZNB prostredníctvom bezpečnostného referenta, ktorý jej dal príkaz na dodanie zaradenca do TNP.

Bezpečnostné komisie pri KNV mohli okrem rozhodovania o zaradení do tábora, ako aj o dĺžke trvania pobytu v tábore, zakázať alebo určiť miesto pobytu, nariadiť vypratanie bytu, dosadiť národnú správu do živnostenského podniku alebo odňať živnostenské oprávnenie.

Komisia pri KNV mala svojho zapisovateľa, ktorý nemal hlasovacie právo. Zaznamenával priebeh schôdze a do 3 dní od jej ukončenia bol povinný vložiť do knihy zápisov čistopis. V ňom označil, koľko a ktorí členovia komisie, prípadne iné osoby, boli prítomní, ktorí členovia sa zo zasadnutia ospravedlnili, o ktorých veciach sa rokovalo (predmet, meno bezpečnostného referenta, ktorý návrh predložil, stručný priebeh konania, podané návrhy), ako aj doslovné znenie uznesení a pomer hlasov. K zápisnici sa prikladala prezenčná listina, písomne podané návrhy a prejavy.

Odklad alebo prerušenie výkonu zaradenia mohlo okrem komisie pri KNV povoliť aj Poverenictvo vnútra. Dialo sa tak u tehotných a kojacich žien, u osôb, ktoré mali nastúpiť vojenskú službu, výkon trestu na slobode, vyšetrovaciu väzbu, ale aj v prípadoch, ak bola osoba zaradením do pracovného tábora ohrozená na živote alebo trpela nákazlivou chorobou a z rodinných dôvodov (úmrtie manžela/manželky, pozostalostné konanie a pod.).

Rozhodnutím z 27. apríla 1949 bola zriadená odvolacia komisia, ktorá prerokovávala všetky návrhy na zaradenie, u ktorých komisie pri KNV neuznali osobu na zaradenie alebo u ktorých sa zaradené osoby odvolali v lehote 15 dní od doručenia výmeru. Povereník vnútra Dr. Okáli si vyhradil právo schvaľovať podpisom všetky rozhodnutia komisie.<sup>34)</sup>

Pri ústrednom sekretariáte KSS vznikla aj tzv. politická komisia v zložení Štefan Bašťovanský, Gustáv Husák a Daniel Okáli, ktorá mohla z politických dôvodov revidovať rozhodnutia bývalej osobitnej komisie, zaraďovacích komisií KNV, ako aj odvolacích inštitúcií.<sup>35)</sup>

34) Pozri: SNA, f. PV-sekr., š. 118. TNP – zriadenie odvolacej komisie pri Povereníctve vnútra.

35) Pozri: VRABCOVÁ, Eva: *Pracovné tábory...*, s. 380.

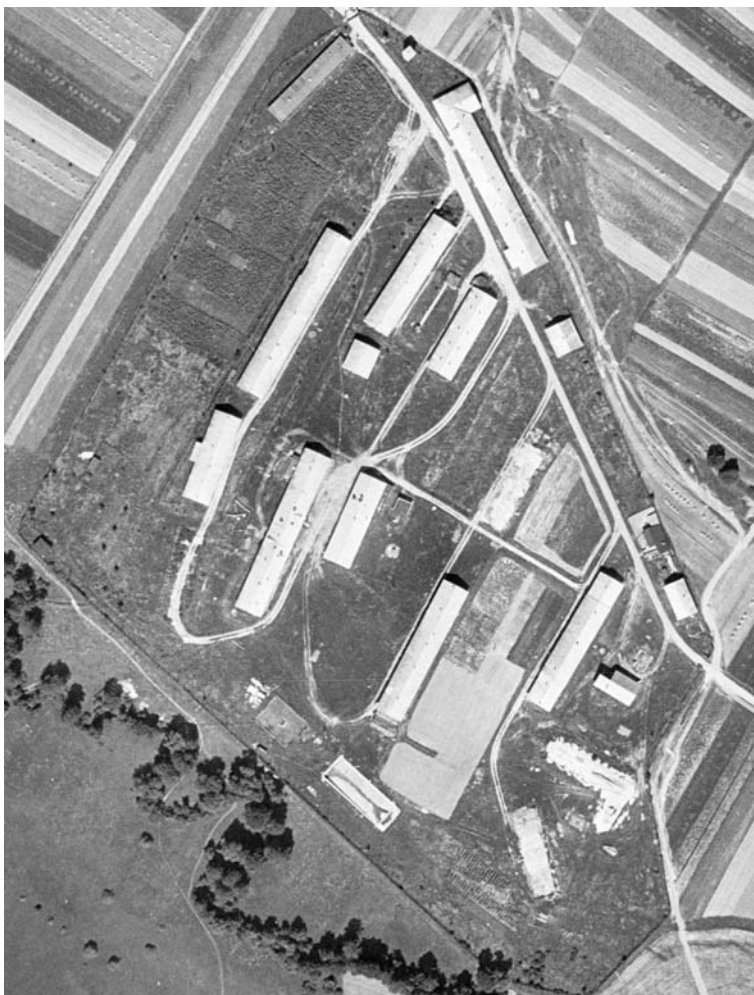


### Referát osvety a výchovná činnosť v TNP

Zaradovanie do TNP sa zdôvodňovalo najmä snahou prevychovať politicky a sociálne nekonformné osoby. Podľa paragrafu 8 zákona č. 247/1948 Zb. mali zaradenci prechádzať tzv. osvetovou výchovou. Jej cieľom bolo, okrem iného, u zaradencov „...zneškodniť kapitalistické prvky v myšlení i jednaní, ale i priamo je priamť k aktívnej účasti na budovateľskom úsilí pracujúceho ľudu.“ Činnosť spojená s osvetovou výchovou sa riadila heslom: „Na každém, pro socialistickou vlast zachráněném, jedinci záleží...“<sup>36)</sup>

Na organizovanie a usmerňovanie tzv. osvetovej výchovy vznikol referát osvety TNP, ktorý viedol štábný kapitán Turnovec. Referát vznikol podľa slovenského vzoru a pri tvorbe smerníc pre mravne-politickú a osvetovú výchovu sa inšpiroval smernicami, ktoré v súvislosti s nariadením č. 7/1948 Zb. o zriadení pracovných útvarov vypracoval referát na Slovensku.

Letecký záber na TNP  
Nováky, objekt č. 2  
z roku 1955.  
Foto: Topografický ústav  
Banská Bystrica



Podľa uvedených smerníc bolo úlohou výchovy v TNP:

„a) presvedčiti osoby, do TNP zařazené o nesprávnosti jejich dosavadního postoje k lidově-demokratickému režimu a presvedčiti je, že jejich zařazení do TNP správním opatřením, kterým se lidově-demokratický režim brání proti těm, kdož ruší jeho cestu k socialismu,

b) vytvořit u zařazených osob správný poměr k lidu a národu a usilovat o to, aby zařazené osoby do TNP se staly užitečnými občany republiky,

c) vypěstovat v každé zařazené osobě pevné přesvědčení o nevyhnutelné potřebě zničení fašismu a nacismu a všech protidemokratických a protisocialistických živlů, které z třídních, hospodářských a jiných důvodů překážejí výstavbě naší lidově-demokratické republiky,

d) vychovávat z každé zařazené osoby aktivního stoupence naší lidově-demokratické ideologie, socialismu, rovnoprávnosti Čechů a Slováků, spolenectví a přátelství se slovanskými, lidově-demokratickými pokrokovými národy celého světa,

e) upevňovat v zařazených osobách přesvědčení o správnosti naší cesty k socialismu a vychovat z nich občany, kteří pomáhají budovat lepší a sociálně spravedlivější život pro všechny občany republiky,

f) pěstovat a udržovat jednotu lidu, bez rozdílu náboženské příslušnosti a zabraňovat vytváření jakýchkoliv třenic, které by tuto jednotu tříštily,

g) vychovávat a presvedčovat zařazené osoby o potřebě potrestání a zneškodnění všech válečných zločinců a štváčů, zrádců a domácích přísluhovačů,

h) popularisovat lidové a národní tradice českého a slovenského národa, poznávat naše spojence, zejména SSSR, uvědomovat si závazky vůči těmto spojencům u vědomí všech našich sociálních vymožeností,

ch) vypěstovat správný poměr k práci a rozumné životosprávě,

i) starat se o vyšší kulturní úroveň zařazených osob doplňováním jejich všeobecného vzdělání, upozorňovati je na hodnotné knihy, organisovat pro ně hodnotná filmová představení, návštěvu divadel, organisovat jejich sportovní a rekreační činnost,

j) seznamovat zařazené osoby s dějinami Čs. republiky a učit je poznávat dějiny a kulturu ostatních národů, zejména Slovanských,

k) informovat je o domácích a mezinárodních událostech politických, hospodářských a kulturních,

l) vysvetľovať jim škodlivosť a nebezpečí rozvratníckej zahraničnej propagandy,

m) starať sa, aby sa zařazenými osobami bolo spravodlivo nakladáno,

n) organizovať a spolupôsobiť pri samospráve v TNP,

o) po odchodu zařazené osoby udržiavať s nimi písomný styk a pomáhať propuštěným osobám pri začleňovaní do výrobného procesu.<sup>37)</sup>

Osvetovú výchovu, ako aj celkový kultúrny život v tábore riadil osvetový referent. V prvých mesiacoch po februári 1948, najmä od marca, keď vznikol Ústredný referát pre výchovu a osvetu osôb zaradených v pracovných útvaroch, boli na miesta osvetových referentov nominovaní učitelia, preverení alebo odporučení kádrovým oddelením KSS. Koncom novembra 1948 nastala v tomto smere zmena a vedúcim referátu sa stal vrchný strážmajster ZNB Karol Šlapka. Po vzniku referátu osvety TNP v roku 1949 boli osvetoví referenti vyberaní len z radov ZNB a ŠtB. V polovici roku 1949 dokonca vznikla funkcia pomocníka osvetového referenta, ktorý bol podľa smerníc „skrytým spravodajským orgánom“. Oficiálne vystupoval ako pracovník pre evidenciu a kartotéku, ale jeho tajným poslaním, o ktorom nevedel ani samotný veliteľ tábora, bolo organizovať spravodajskú službu v tábore. V marci 1951 evidoval referát Z Správy TNP 5 agentov v TNP Hronec a 10 agentov v TNP Nováky.<sup>38)</sup>

Prostriedkami tzv. osvetovej výchovy boli filmové a rozhlasové predstavenia, knihy, časopisy a denná tlač, najmä *Práca*, *Rudé právo*, *Obrana ľudu*, *Mladá fronta*, *Lidové noviny*, *Svět Sovětů*, *Tvorba*, *Svět práce*, *My 48*, *Světový přehled*, *Hlas revoluce* a *Nová mysl*. Svoje osobité miesto v rámci prevýchovy mali trojmesačné odborné školenia, témami ktorých boli: Ústava 9. mája, vývoj ľudskej spoločnosti, päťročný plán, októbrová revolúcia a jej význam pre ľudstvo, vývoj robotníckeho a odborového hnutia a dejiny ZSSR. Prednášky vypracovávali osvetoví referenti a neskôr aj samotní zaradení v duchu vládnucej ideológie. Texty prechádzali ústredným sekretariátom strany a po schválení ich prednášali zaradencom. V táboroch sa tiež organizovali rôzne kultúrne predstavenia a kurzy slovenského jazyka a pravopisu pre negramotných.

Začiatkom roku 1949 sa objavili snahy o vznik táborového časopisu. Pripravilo sa niekoľko návrhov názvu a titulnej strany nového časopisu – Tá-

borový život, Prevýchova, Tábor, Náš život a Prerod. V archíve sa zachoval koncept prvého čísla dvojtyždenníka Prerod z 1. marca 1949. Obsahuje úvodník Na cestu, niekoľko príspevkov od zaradencov, krížovku, kreslenú hádanku, vtipy, ilustrácie z každodenného života v tábore a rôzne užitočné rady. Myšlienka táborového časopisu sa však zrejme nakoniec nerealizovala.

Zaradené osoby sa delili na tri táborové triedy, z ktorých im vyplývali určité výhody, resp. nevýhody. Do II. triedy sa zaraďovali osoby prikázané do tábora po odpykaní súdneho trestu a do III. triedy všetky osoby zaradené v správnom konaní. Za slušné správanie a tzv. údernícke výkony pri práci mohol zaradenec postúpiť do vyššej triedy. Osobám v I. triede, ktoré boli zaradené na viac ako 3 mesiace mohol, veliteľ tábora navrhnúť skrátenie doby zariadenia o jednu tretinu, naopak osobám v III. triede o jednu tretinu predĺžiť. Začiatkom júna 1950 boli táborové triedy nahradené pracovnými triedami. V nasledujúcej tabuľke je uvedený počet osôb v jednotlivých táborových triedach z januára 1950.<sup>39)</sup>

TNP		Celkový počet zaradených osôb	I. táborová trieda	II. táborová trieda	III. táborová trieda
Hronec	Muži	206	40	165	1
Ilava	Muži	4	0	3	1
Nováky	Muži	623	92	494	37
	ženy	181	22	145	14

### Tábory nútenej práce

Pre účely zákona o TNP vzniklo na Slovensku v rokoch 1948 - 1951 šesť táborov nútených prác:

TNP	dátum vzniku	dátum zániku	kapacita tábora
1. Nováky, okres Prievidza	dec. 1948	30. 9. 1951	1500 osôb
2. Ilava	dec. 1948	25. 6. 1950	180 osôb
3. Ústie nad Oravou	11. 2. 1949	30. 4. 1949	300 osôb
4. Hronec, okres Brezno	1. 10. 1949	15. 3. 1951	400 - 500 osôb
5. Trenčín	25. 6. 1950	31. 10. 1950	300 - 400 osôb
6. Ruskov, okres Košice	1. 10. 1951	5. 5. 1953	?

#### 1. TNP Nováky

Tábor v Novákoch bol najväčším pracovným a sústredovacím táborom na Slovensku. V rozmedzí rokov 1941 až 1951, v kontinuite troch rozdielnych politických režimov, slúžil na internáciu osôb za ich rasový a sociálny pôvod a politické zmýšľanie.

37) Archív ZVJS SR, TNP – tábory nútenej práce z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-12. Prozatímní ústavní, kázeňský a výchovný rád pro tábory nucené práce.

38) Pozri: KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce...*, s. 96 - 97.

39) Archív ZVJS SR, TNP – tábory nútenej práce z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-13. Situační zpráva o táborech nucené práce za rok 1949.

Novácky tábor tvorilo pôvodne päť objektov vzdialených od seba niekoľko sto metrov, ktoré boli prepojené úzkorozchodnou železničnou traťou, po ktorej sa od polovice 30. rokov rozvážala munícia do niekdajších muničných skladov.

S prestavbou na tábor sa začalo uvažovať už v priebehu roku 1940. Prípravné práce sa začali realizovať až na jeseň 1941, a to v rámci riešenia židovskej otázky na Slovensku.<sup>40)</sup> Ministerstvo vnútra poverilo adaptáciou, výstavbou, resp. dobudovaním tábora Štátnu stavebnú správu, ktorá vykonávala stavebné práce s použitím židovských pracovných síl. Z piatich objektov, ktoré Ministerstvo vnútra prevzalo od Ministerstva národnej obrany, boli dva postupne rozobraté. Priestor, na ktorom stáli, zastavali obytnými budovami. Ďalšie tri upravili na hospodárske objekty a obytné baraky. V prvom objekte vznikol na účely sústredenia Židov určených na deportácie tzv. sústredovací tábor, z ktorého bolo od marca do októbra 1942 deportovaných, podľa odhadov, 4 až 5 tisíc osôb. V druhom objekte boli sústredení židovskí robotníci, pracujúci na výstavbe a rekonštrukcii tábora. Tretí objekt, najbližšie k horám, zostával dlho schátraný. S jeho rekonštrukciou sa začalo až koncom roku 1942. V objekte bola postupne zriadená slobodáreň, izby pre celé rodiny, kartonážna dielňa, čistiareň na vyváranie bielizne, škola a škôlka.

Po zastavení deportácií v októbri 1942 sa tábor pretváral na „priemyselné mestečko“, ktoré malo vytvoriť podmienky na záchranu väčšieho počtu Židov. Pracovný tábor bol organizovaný na základe zásady sebestačnosti. Náklady na udržiavanie a chod tábora museli byť hradené z výťažku práce internovaných osôb a nesmeli pripadať na ťarchu štátu alebo iných verejných inštitúcií. Základom výrobného procesu bolo konfekčné krajčírstvo, v rámci ktorého existovali 4 oddelenia: krajčírstvo, bielizeň, čiapkárstvo a kožušníctvo. Tábor mal vlastnú kuchyňu, jedáleň, pekáreň, opravovňu šatstva a bielizne, práčovňu, holičstvo, obuvnícku dielňu, nemocnicu, zubnú ambulanciu, jasle, škôlku a školu. Postupne sa formovala aj táborová samospráva, v rámci ktorej mala dôležité postavenie tzv. Židovská rada.

Tábor de facto zanikol 30. septembra 1944, keď pod tlakom partizánskych skupín a predstaviteľov ilegálneho táborového hnutia prestali zástupcovia táborovej správy a žandárstva vykonávať svoje funkcie. Viac ako 250 mladých ľudí z tábora

sa pripojilo k partizánskym oddielom. Väčšina z nich našla smrť na frontoch povstania.

Opustený tábor sa v nasledujúcich mesiacoch stal obeťou obyvateľov susedných obcí, ktorí postupne rozkradli inventár a sklady tábora. Rozkrádaniu a demolovaniu tábora sa prizerali zajatí muži z oblasti Nitrianskeho Pravna a Kremnice, predstavitelia režimu, ale aj starší Židia, ktorí nemali síl opustiť tábor alebo nikoho, ku komu by sa mohli uchýliť. Od 13. septembra 1944, keď Nováky a okolie obsadili nemecké vojenské jednotky, bolo v tábore maďarské vozatajstvo. Neskôr, od februára 1945, bol tábor domovom ľudí, najmä z východného Slovenska, ktorí pred hrôzami vojny ušli zo svojich rodných obcí. V nováckom tábore sa ich postupne sústredilo až 2300.<sup>41)</sup>

Po oslobodení sa priestory bývalého židovského pracovného tábora využívali na sústredovanie fašistov, kolaborantov a obyvateľov nemeckých obcí, určených závermi Postupimskej konferencie na odsun z územia Slovenska. V novembri 1945 sa v zničenom tábore tiesnilo 5154 osôb, z ktorých 4968 bolo nemeckej národnosti.

Na základe nariadenia SNR č. 105/1945 Zb. vznikol v Novákoch dňa 1. decembra 1945 pracovný tábor. Zmena mala prevažne administratívny charakter, pretože národnostné a sociálne zloženie osadenstva tábora sa v podstate nezmenilo až do konca roka 1948. Tábor aj naďalej fungoval ako zberné stredisko pre Nemcov určených na odsun.

V októbri 1947 bol pri sústredovacom tábore zriadený pracovný útvar, do ktorého boli zaradované len osoby odsúdené na základe nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. PÚ fungoval necelých päť mesiacov a k 6. marcu 1948 zanikol. Na základe nariadenia č. 7/1948 Zb. bol obnovený k 1. septembru 1948.

TNP v Novákoch vznikol formálne začiatkom decembra 1948, keď povereník vnútra Dr. Okáli zrušil pracovné útvary a premenoval ich na tábory nútenej práce. Zmena bola opäť len administratívnej povahy a organizačne zjednocovala všetky tábory pracovného charakteru na území Československa. Sociálne a národnostné zloženie tábora v Novákoch neovplyvnila. To sa menilo s postupným odsunom Nemcov do amerického a sovietskeho okupačného pásma na území Nemecka a pomalým zavádzaním perzekučných zákonov do praxe po februári 1948. Sústredovací tábor vzni-

40) K problematike židovského pracovného tábora v Novákoch pozri: BAKA, Igor: *Židovský tábor v Novákoch 1941 - 1944*. Bratislava 2001; KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991; Tenže: Židovský koncentračný a pracovný tábor v Novákoch. In: *Horná Nitra*, vlastivedný zborník, 3, 1966, s. 51 - 68.; NIŽŇANSKÝ, Eduard - BAKA, Igor - KAMENEC, Ivan: *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 - 1944*. Zvolen 2004; ŠPITZER, Juraj: *Nechcel som byť Žid*. Bratislava 1994.; Tenže: *Svitá, až keď je celkom tma*. Bratislava 1996; Tenže: Možnosti odporu a odboja židov v rokoch 1939 - 1945. In: *Tragédia slovenských židov*. Banská Bystrica 1992, s. 247 - 289.

41) Pozri: BAKA, Igor: *Židovský tábor...*, s. 105.

42) Ešte vo februári 1950 pracovalo 37 Nemcov na čs. štátnom majetku Alekšince, okres Hlohovec. O ich ďalšiu prítomnosť nemali záujem ani predstavitelia štátnych majetkov Alekšince, ani zástupcovia táborovej správy. Pozri: SNA, f. PV-PT, š. 99.



kom TNP nebol likvidovaný a fungoval až do 13. decembra 1949.<sup>42)</sup>

Začiatkom januára 1949, keď oddelenie BK/8 preberalo agendu pracovných táborov, navštívil tábor prednosta oddelenia štábný kapitán Habán. Jeho stručná správa sa niesla v kritickom duchu. Kritika sa týkala najmä malého počtu pracujúcich osôb a technického stavu tábora. Z 527 osôb zaradených v tábore až 342 nevykazovalo žiadnu produktívnu činnosť. 92 osôb pracovalo na udržiavaní objektov a priestranstva tábora, prípadne na veliteľstve tábora a 93 osôb vykonávalo produktívnu činnosť mimo tábora – v uhoľných baniach Nováky, v Chemických závodoch Nováky a v Mäsiarskom družstve Prievidza.<sup>43)</sup>

Koncom marca 1949 zriadilo oddelenie BK/8 pri správe tábora „oddelenie pre zaradené osoby ženského pohlavia“. Malo vymedzený a ohraničený priestor v I. objekte tábora. Voľný prístup doň mal len správca tábora, hospodár, osvetový referent, lekár a ošetrovateľ. Strážna služba vykonávala dozor mimo ohraničeného priestoru, okolo ohrady. Ženy prechádzali odborným preškolením a po jeho ukončení pracovali ako krajčírky pri šití bielizne a pracovných oblekov. Správa tábora ich tiež zamestnávala praním bielizne alebo poľnohospodárskymi prácami v areáli tábora.<sup>44)</sup> Keďže do tábora boli zaraďované najmä prostitútky, bola pri ženskom oddelení zriadená venerická klinika s kapacitou 80 miest. Podobná nemocnica v ostatných táborech v Československu (ČSR) neexistovala. Do konca roku 1949 tu bolo liečených 384 osôb, 25 z nich bolo úplne vyliečených. Od vzniku ženského oddelenia do jeho zániku 26. februára 1951 sem boli zaraďované ženy z celého Slovenska.<sup>45)</sup>

Po kriticknej správe z januára 1949 pristúpilo oddelenie BK/8 k vyhľadávaniu pracovných príležitostí pre zaradencov mimo objektu tábora, najmä v sektoroch, ktoré trpeli nedostatkom pracovných síl (banský, stavebný, poľnohospodársky). Za účasti správy tábora uzavrelo v priebehu roku 1949 pracovné zmluvy s národnými podnikmi, ktoré sa zaviazali na vlastné náklady vydržiať skupiny zaradencov, tzv. detašované oddiely.

#### Zoznam detašovaných pracovných oddielov TNP Nováky, vytvorených v roku 1949:<sup>46)</sup>

##### A) žatevné a poľnohospodárske práce

1. Žabokreky;
2. Hrušov;
3. Čereňany, okres Partizánske;
4. Oder Dvor, okres Nitra;
5. Bánovce nad Bebravou;
6. Nový Sad, okres Nitra;
7. Košťany nad Turcom;
8. Alekšince, okres Nitra;
9. Horné Motešice, okres Bánovce;
10. Veľké Ostratice, okres Partizánske;
11. Handlová, okres Prievidza;
12. Horňany;
13. Partizánske;
14. Topoľčianky;

##### B) stavebné práce

1. Handlová, okres Prievidza – stavba rodinných domov pre zamestnancov handlovských uhoľných baní;
2. Trenčín – stavba rodinných domov pre zamestnancov n. p. Odeva;
3. Myslenice (Grinava) – demontáž barakov bývalého pracovného tábora;
4. Zemianske Kostolany – práce v kameňolome;
5. Rusovce – adaptácia kaštieľa pre potreby pohraničného útvaru ZNB;
6. Nováky – stavebné práce n. p. ČSSZ;
7. Moravský Svätý Ján – adaptácia kaštieľa pre potreby pohraničného útvaru ZNB;
8. Bratislava – stavba ústrednej budovy ZNB;<sup>47)</sup>

##### C) banský sektor

1. Handlová.

Okrem detašovaných pracovných oddielov, ktoré pracovali mimo objektu tábora, vznikli v priebehu roka 1949 viaceré pracovné skupiny aj priamo v jeho areáli – v režii národného podniku alebo vo vlastnej režii tábora. Do prvej skupiny patrili najmä práceschopné ženy, ktoré pracovali v krajčír-

43) Pozri: SNA, f. PV-PT, š. 100. Súhrnná správa o námatkovej kontrole TNP Nováky v dňoch 8. a 9. januára 1949.

44) Pozri: SNA, f. PV-sekr., š. 111. TNP Nováky – oddelenie pre osoby ženského pohlavia – zriadenie.

45) Začiatkom marca 1951 boli všetky ženy premiestnené do TNP Valtice, okres Mikulov. Po zániku tábora vo Valticiach, v apríli 1951, slúžil ako zberný tábor pre ženy z moravských a slovenských krajov tábor v Gottwaldove (dnešný Zlín).

46) Zoznam bol vypracovaný na základe viacerých archívnych dokumentov. Pozri: SNA, f. PV-PT, š.104. Štatistické spracovanie výsledkov práce odd. BK/8 za rok 1949, SNA, f. PV-sekr., š.123. Správa o exkurzii v TNP Nováky, Ilava.

47) Detašovaný pracovný oddiel v Bratislave bol zriadený 9. augusta 1949 pri stavbe ústrednej budovy ZNB na ulici Februárového víťazstva (dnes Račianska ulica). Z TNP Nováky sem bolo pridelených asi 60 zaradencov. Keďže stavba bola plánovaná až na 8 rokov, bol k pracovnému oddielu pridelený jeden osvetový referent, ktorý mal na starosti osvetovú výchovu. V jedálni bola zriadená knižnica a kino, organizovali sa kultúrne podujatia a na pracovisku bolo vybudované volejbalové ihrisko. Niektoré archívne materiály ho označovali ako detašovaný pracovný oddiel, iné za samostatný TNP. Podľa V. Varinského získal štatút samostatnosti, nebol ani detašovaným pracovným oddielom, ani samostatným TNP, pretože krajské zaraďovacie komisie nesmeli do tohto útvaru zaraďovať. Pozri: VARINSKÝ, Vladimír: *Nútené práce na Slovensku...*, s. 18.



skej dielni ženského oddelenia pre firmu Odeva Trenčín. Do druhej skupiny patrili osoby, ktoré z politických dôvodov nemohli byť zamestnávané mimo areálu tábora alebo osoby schopné len ľahšej práce. Tie zamestnávali na rôznych stavbách v táboch, prípadne v dielnach, kanceláriách a pôdohospodárstve tábora.

### Zoznam dielni a stavebných prác v TNP Nováky za rok 1949

#### A) dielne

1. mužská krajčírka dielňa – zamestnávala 8 zaradencov – krajčirov;
2. stolárska dielňa – zriadená v roku 1948, zamestnávala 8 zaradencov – stolárov;
3. obuvnícka dielňa – oprava plátených a kožených topánok pre zaradencov, zriadená v roku 1948, zamestnávala 3 - 4 zaradencov – obuvníkov;
4. zámočnícka a kováčska dielňa – zriadená v roku 1948, zamestnávala 2 - 3 zaradencov – zámočníkov, stolárov, kováčov, prípadne elektrikárov;
5. ženská krajčírka dielňa I. – zriadená v júni 1949 pre potreby ženského oddelenia, zamestnávala 4 nekalifikované zaradenky;
6. ženská krajčírka dielňa II. – zriadená 1. júna 1949 firmou Odeva Trenčín, zamestnávala 74 nekalifikovaných zaradeniek, ktoré postupne prechádzali odborným preškolením.

*Letecký záber na TNP Nováky, objekt č. 3 z roku 1955.  
Foto: Topografický ústav Banská Bystrica*



#### B) stavebné práce

1. výstavba venerickej kliniky v ženskom oddelení;
2. výstavba výkrmne ošípaných;
3. výstavba hydinárskej farmy;
4. práce na rozširovaní vodovodu;
5. výstavba bazénu;
6. úprava ciest a úzkokolajnej železničnej trate z II. do I. objektu;
7. výstavba verejného osvetlenia okolo I. a II. objektu tábora.

### Obraty poľnohospodárstva a hospodárstva v TNP Nováky ku dňu 15. decembra 1949<sup>48)</sup>

Predmet	Prijem	Výdaj	Zostatok
Poľnohospodárstvo	109.314,40,-	24.979,90,-	84.334,50,-
Záhradníctvo	36.663,40,-	1.849,-	34.814,40,-
Kone	29.751,90,-	47.689,90,-	7.938,-
Rožný dobytok	200.404,60,-	142.123,55,-	58.281,05,-
Ošípané	156.709,15,-	523.466,50,-	-366.757,35,-
Hydina	80.720,90,-	113.617,-	-32.896,10
Dotácie	500.000,-	34.561,90,-	465.438,10,-
<b>Spolu</b>	<b>1.113.564,35,-</b>	<b>888.287,75,-</b>	<b>225.276,60,-</b>

Vo februári 1950 bol správcom mužského tábora vrchný strážmajster Jozef Hlavanda, jeho zástupcom štabný strážmajster Peter Michalík. Správcom ženského oddelenia bol vrchný strážmajster Michal Čabák a jeho zástupcom strážmajster Štefan Plačko. Hospodárom tábora bol vrchný strážmajster František Kacina a účtovníkom tábora kancelársky oficiál Václav Cingel. Strážnu službu vykonávalo pod vedením veliteľa vrchného strážmajstra Jána Felbera a jeho zástupcu mladšieho strážmajstra Babicu až 81 príslušníkov dočasnej stanice ZNB. V táboch sa nachádzalo 689 mužov a 182 žien.<sup>49)</sup>

V máji 1950 bolo v táboch už 1838 osôb. Z tohto počtu bolo 74,6% zaradených na základe zákona č. 247/1948 Zb. písm. a), 16,3% na základe toho istého zákona písm. b), 2,4% na základe zákona č. 15/1947 Zb. a 6,7% za iné priestupky. Zaradenci neboli organizovaní v žiadnej politickej strane (84,3%) alebo boli členmi KSS a KSČ (15,7%). Väčšina z nich mala ukončenú obecnú alebo meštiansku školu (88%). Strednú školu ukončilo 8,5% (niektorí aj s maturitou) a 3,5% malo vysokoškolské vzdelanie.<sup>50)</sup>

Sociálne rozvrstvenie zaradencov v Novákoch bolo podobné ako v ostatných táboroch na území Československa. Prvé miesto zaujímali robotníci, za nimi nasledovali remeselníci, úradníci a obchodníci. Republikový priemer výrazne prevyšovali roľníci.

### Sociálne rozvrstvenie zaradencov TNP Nováky (máj 1950)

Zamestnanie	Muži	% <sup>a)</sup>	Ženy	% <sup>a)</sup>	% <sup>b)</sup>
Robotníci	355	19,3	44	2,4	24
Remeselníci	359	19,5	17	0,9	19,6
Obchodníci / Živnostníci	198	10,8	30	1,6	15,9
Roľníci	183	10	24	1,3	5,8
Slobodné povolania	41	2,2	11	0,6	4,5
Študenti	26	1,4	0	0	1,9
Úradníci	272	14,8	32	1,7	13,4
Iné alebo nezamestnaní	218	11,9	28	1,5	16,8

<sup>a)</sup> táborový priemer zaradených osôb podľa zamestnania (máj 1950)

<sup>b)</sup> celoštátny priemer zaradených osôb podľa zamestnania (II. štvrtok 1950)

48) SNA, f. PV-PT, š. 104. Štatistické spracovanie výsledkov práce odd. BK/8 za r. 1949.

49) Pozri: SNA, f. PV-PT, š. 100. Správa o príležitostnej kontrole TNP v Novákoch v dňoch 12. a 13. februára 1950.

50) Pozri: SNA, f. PV-PT, š. 104. Situačná správa TNP Nováky za mesiac máj 1950.

V júni 1951 tvorili tábor tri samostatné objekty spojené vozovou cestou. Ich celková rozloha bola 28 hektárov 15 árov a 39 m<sup>2</sup>. Prvý objekt tvorilo 12 barakov,<sup>51)</sup> druhý 15 barakov<sup>52)</sup> a tretí objekt 8 barakov.<sup>53)</sup> Kapacita tábora sa prenajatím niekoľkých barakov Československým štátnym majetkom a Československým stavebným záväzkom znížila na 1500, „núdzovo“ na 2500 miest.

K 6. júnu 1951 bolo v kmeňovom stave tábora evidovaných 1140 osôb, pričom v skutočnosti sa v tábore nachádzalo len 70 zaradencov. Ďalších 90 pracovalo v detašovaných pracovných oddieloch v Bratislave a Hornom Srní,<sup>54)</sup> 639 malo prerušený pobyt v tábore, 329 bolo v evidencii zbehov, 4 v nemocnici a 8 vo väzbe mimo TNP.<sup>55)</sup>

V septembri 1951 rozhodlo MS v rámci reorganizácie táborov nútej práce o zrušení TNP Nováky a 30. septembra 1951 tábor zanikol. 808 zaradencov, ktorí boli na prerušení pobytu, v stave zbehov, v nemocnici alebo vo väzbe mimo tábora, bolo prevedených do kmeňového stavu TNP Brno a 415 zaradencov prešlo do kmeňového stavu TNP Ruskov, ktorý bol zriadený dňa 1. októbra 1951.<sup>56)</sup> Strážny oddiel bol uvoľnený pre potreby krajského veliteľstva ZNB v Nitre. V tábore ostalo len 11 dozorcov, ktorí dohliadali na postupnú likvidáciu tábora.<sup>57)</sup>

## 2. TNP Ilava

Pracovný tábor v Ilave sa nachádzal v areáli miestneho hradu, ktorý už od 19. storočia slúžil

ako väznica. Pre potreby internácie politicky a sociálne nepohodlných osôb bez súdneho rozsudku boli správou väznice vyhradené priestory na prízemí a 1. poschodí hradu. Boli to priestory, v ktorých boli už od roku 1927, na základe zákonného článku XXI/1913 uh. z. o verejne nebezpečných zaháľáčoch, zaradené osoby „*práce se štítící*“, priestory, v ktorých od jesene 1938 novo sa rodia politický režim na Slovensku internoval svojich politických odporcov a nakoniec aj tie isté priestory, v ktorých bol počas krátkej doby roku 1946, na základe nariadenia SNR č. 105/1945 Zb., zriadený pracovný tábor.

Po februári 1948 vznikol v Ilave pracovný útvar už 8. marca 1948, na TNP bol premenovaný obežníkom Povereníctva vnútra 6. decembra 1948.

Zo všetkých TNP boli práve tu najtvrdšie podmienky. Zaradenci nemali k dispozícii sociálne zariadenia, zavedené nebolo ústredné kúrenie, vodovod, do septembra 1948 ani elektrické osvetlenie. Navyše mohutné múry hradu neprepúšťali takmer žiadne slnečné lúče.<sup>58)</sup>

Areál hradu umožňoval bezpečne izolovať režimu nepohodlné osoby. Do tábora preto dodávali najmä „politických rozvratníkov“, notorických zbehov z ostatných táborov, ale aj osoby, ktoré sa pred zaradením ukrývali. V máji 1949 dostal tábor aj svoju kryciu značku – 174 A.<sup>59)</sup>

Zaradenci pracovali v Škodových závodoch v Dubnici a vypomáhali pri žatevných prácach v Klobošiciach a Ilave.

51) Objekt č. I : barak č. 1 - strážnica, väznica a návštevná, č. 2 - garáže a sklady, č. 3 - dielne, č. 4, 5 - hydinárska farma (prenajaté ČŠM, n. p. Prievidza), č. 6 - jedáleň, č. 7 - ubikácie príslušníkov NB, č. 8 - kuchyňa a jedáleň príslušníkov SNB, č. 9 - ubikácie, č. 10 - dielne, sklady a osvetová miestnosť, č. 11, 12 - ubikácie. Pozri: Archív ZVJS SR, TNP - Tábory nútených prác z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-12. Zápisnica o odovzdaní Správy tábora nútej práce do oboru pôsobnosti Ministerstva spravodlivosti.

52) Objekt č. II : barak č. 1 - veliteľský barak s kancelármi, skladište, č. 2 - ubikácie, sklady, č. 3, 4 - ubikácie, č. 5 - dielne, č. 6 - sklady, č. 7, 8 - ubikácie, č. 9 - kuchyňa, sklad potravín, uhlia a dreva, č. 10 - tábora ošetrovňa, zubná ambulancia, č. 11 - ubikácie, sklady, č. 12 - ubikácie, krajičrska a vulkanizačná dielňa, č. 13 - osvetová miestnosť, čítareň, herňa, knižnica, kancelária osvetového referenta, č. 14 - hasičský sklad, č. 15 - ubikácie pre strážny oddiel, strážnica a väznica. Pozri: Archív ZVJS SR, TNP - Tábory nútených prác z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-12. Zápisnica o odovzdaní Správy tábora nútej práce do oboru pôsobnosti Ministerstva spravodlivosti.

53) Objekt č. III : barak č. 1, 3, 6, 7 - prázdne ubytovacie priestory, barak č. 2, 4, 5, 8 - stolárske dielne (prenajaté ČSSZ, n. p. Nitra). Pozri: Archív ZVJS SR, TNP - Tábory nútených prác z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-12. Zápisnica o odovzdaní Správy tábora nútej práce do oboru pôsobnosti Ministerstva spravodlivosti.

54) Kedy vznikol/zanikol detašovaný oddiel v Hornom Srní sa nepodarilo zistiť. Isté je, že tento oddiel fungoval aj po zániku TNP Nováky, keď kmeňovo patrilo pod TNP Ruskov. V novembri 1951 pracovalo 32 osôb v miestnej cementárni. Veliteľom oddielu bol štábný strážmajster Ján Král a dozornú službu vykonávali 3 príslušníci NB. Zaradenci sa stravovali 5 x denne v podnikovej jedálni. Z celkovej mzdy zaradenca zrážal podnik za stravu 29, Kčs za deň a správa tábora za ubytovanie a ošatenie 23,- Kčs za deň. Pozri: Archív ZVJS SR, TNP - Tábory nútených prác z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-12. Zpráva o likvidácii TNP Nováky, organizace PÚ Ruskov, o prohlídce detašovaných oddílů TNP a soustředovacího střediska Němců Kunčice.

55) Pozri: Archív ZVJS SR, TNP - Tábory nútených prác z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-12. Zápisnica o odovzdaní Správy tábora nútej práce do oboru pôsobnosti Ministerstva spravodlivosti.

56) Pozri: VARINSKÝ, Vladimír: *Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945 - 1953*. Banská Bystrica: UMB, 1996, s. 20.

57) Zánikom tábora nútej práce však história tohto tábora nekončí. Až do 15. novembra 1951 slúžil tábor ako PÚV na internáciu približne 80 väzňov. 16. novembra prevzala správu tábora vojenská správa, ktorá na jar 1952 rozhodla o premiestnení 63. pomocného technického práporu (PTP) z Komárna do Novák. Objekty tábora slúžili ako ubytovacie priestory pre vojakov od 30. júla do 16. decembra 1952, keď bolo veliteľstvo a väčšina rôt 63. PTP premiestnené do Košíc. Priestory nováckeho tábora však aj naďalej slúžili potrebám vojenskej správy a po decembri 1952 boli vyhradené na organizovanie nových prijímačov. Pozri: ŠTAIGL, Jan: *Vznik, vývoj a činnosť PTP na Slovensku po februári 1948*. In: *Vojenská história*, roč. 1, 1997, č. 2, s. 59 - 63.

58) Pozri: SNA, f. PV-sekr., š. 198. Zdravotná prehliadka tábora v Ilave, opatrenia - prevedenie.

59) Povereníctvo vnútra informovalo obežníkom zo 17. mája (opätovne 22. júla) 1949, že „...československý rozhlas bude v reláciách a správach o utečencoch (zbehoch) hlásiť namiesto plných mien táborov iba krycie značky táborov. Okrem Ilavy dostal svoju značku aj TNP v Novákoch - 159 Y. Pozri: SNA, f. PV-obež., š. 22. Krycie značky TNP - zavedenie.

Dňa 30. septembra 1949 bol tábor v dôsledku nízkeho počtu pracovných príležitostí a vzniku nového TNP v Hronci zrušený. Všetci zdraví práceschopní zaradenci, ktorí mali pred sebou viac ako 2 mesiace pobytu v tábore, boli prevezení do TNP Hronec. Ostatní boli zaradení do kmeňového stavu TNP Nováky.

Necelý mesiac po zániku tábora sa objavili snahy o jeho znovuzriadenie. Dňa 1. novembra 1949 bol tábor obnovený, teraz pod patronátom ŠtB, ktorá tábor nielen spravovala, ale zabezpečovala aj vyhľadávanie a dodávanie osôb do tábora. Osadenstvo tábora tvorili ľudia zaradení do TNP pre pokus o ilegálny prechod štátnych hraníc alebo za protištátne štvanie (protištátna činnosť, výroky, poburovanie, kritika predstaviteľov režimu alebo uverejnenie nežiaduceho článku v novinách). Zaradenci mohli pracovať len v areáli tábora, a preto boli zamestnávajú rôznymi táborovými prácami alebo plátaním vriec pre Rolnícke skladové družstvo Ilava. Od mája 1950 pracovali zaradenci aj mimo objektu tábora. Najprv na výstavbe hydinárskej farmy pri JRD v Ilave a neskôr na adaptácii bývalej vojenskej budovy na Hlbokej ceste v Trenčíne, kde mal byť v júni 1950 zriadený nový TNP.<sup>60)</sup>

TNP v Ilave bol zrušený 25. júna 1950.

### 3. TNP Ústie nad Oravou

História pracovného tábora v Ústí nad Oravou siaha až do obdobia slovenského štátu, keď tu až do 31. decembra 1944 fungoval pracovný útvar. V polovici novembra 1945 bol v priestoroch bývalého pracovného útvaru zriadený, podľa nariadenia č. 105/1945 Zb., pracovný tábor pre 300 mužov. Dňa 15. decembra 1948 bol tábor, na základe nariadenia č. 7/1948 Zb., premenovaný na pracovný útvar a 11. februára 1949 na TNP.

Tábor sa rozprestieral na ploche 100 x 100 m, ktorú ohraničoval nízky drevený plot. Tvorilo ho päť drevených barakov. V prvom, postavenom pri vchode do tábora, sa nachádzala strážnica, kancelária, kuchyňa a ubytovňa pre strážnu službu. Dva ďalšie slúžili ako ubikácie pre zaradencov a posledné dva ako krajčírka a obuvnícka dielňa, sklad textilu, garáž, umývárň a jedáleň pre zaradencov.

Zaradenci pracovali na stavbe Oravskej priehrady, vzdialenej od tábora 300 m, spoločne s civilnými zamestnancami firmy Tvorba, ktorá stavbu

realizovala. „Politickí rozvratníci“ pracovali v kanceláriách tábora.

Pomery v tábore boli až príliš voľné. Komisia Povereníctva vnútra, ktorá navštívila tábor v marci 1947 a neskôr aj v marci 1948, kritizovala predstaviteľov tábora zodpovedných za jeho fungovanie, nedôslednosť a úplatnosť strážnej služby, technický stav tábora, ako aj nízke pracovné nasadenie zaradencov.<sup>61)</sup>

V marci 1948 bolo v kmeňovom stave tábora evidovaných 581 osôb, pričom v skutočnosti sa v tábore nachádzalo 228 osôb. Z ostatných 353 osôb bolo až 236 na úteku, 97 malo prerušený pobyt a 20 sa nachádzalo v nemocnici mimo tábora.<sup>62)</sup>

Kritika, ktorá sa zniešla na správu tábora, ako aj nepriaznivé politické pôsobenie zaradencov medzi civilnými zamestnancami firmy Tvorba, smerovala od začiatku apríla 1949 k zrušeniu tábora. K definitívnemu rozhodnutiu o jeho zrušení prispel aj fakt, že bol príliš vzdialený od Bratislavy, čo neumožňovalo vykonávať jeho dostatočnú kontrolu, a nakoniec aj fakt, že sa nachádzal na Hornej Orave, ktorá bola charakteristická svojím negatívnym postojom k režimu.

Tábor bol zrušený 30. apríla 1949. Zaradenci tábora boli premiestnení do TNP Nováky. Zložky neprítomných (zbehovia na úteku, chorí v nemocniciach mimo tábora a i.) boli zaslané do TNP Ilava.

### 4. TNP Hronec, okres Brezno

TNP Hronec začal oficiálne fungovať 1. októbra 1949, keď bol dovedejší detašovaný oddiel, doplnením členov táborovej správy, strážnej služby, osvetových referentov, samotných zaradencov a zariadením vhodného ubytovania, rozšírený na pracovný tábor.

Vznikol v čase, keď Povereníctvo vnútra upustilo od zriaďovania táborov na vlastné náklady a naopak – snažilo sa o spoluprácu s rôznymi národnými podnikmi, ktoré mali záujem zamestnať zaradencov vo výrobnom procese a boli ochotné zriaďovať a vo vlastnej réžii viesť pracovný tábor. Náklady spojené s výstavbou a vybavením tábora v Hronci hradil národný podnik Švermove železiarne Podbrezová. Tábor bol vybavený na spôsob internátneho ubytovania s kompletným vykurovaním a bol považovaný za najlepšie vybavený TNP na Slovensku.<sup>63)</sup>

60) V máji 1950 sa v TNP Ilava nachádzalo 48 osôb – 9 bolo do TNP zaradených pre pokus o ilegálny prechod štátnych hraníc, 19 pre protištátne štvanie, 12 ako zaháľači a 8 pre inú alebo neznámu príčinu. Takmer polovicu (48%) tvorili predstavitelia duchovenstva - gréckokatolícki kňazi (14), rímskokatolícki kňazi (6), evanjelický farár (1), rehoľný kňaz (1) a bohoslovec (1). Pozri: SNA, f. PV-sekr., š. 128.

61) V tábore neprebíhala osvetová výchova, strava nebola dostatočne kalorická a výživná, staré drevené baraky sa rozpadali a nedali sa dobre vykurovať. Nedostatočná strava a ubytovanie spôsobovali veľké množstvo ochorení. Pozri: SNA, f. PV-sekr., š. 193. Revízia pracovného tábora v dňoch 25. - 27. 3. 1948.

62) Tamtiež.

63) Pozri: VARINSKÝ, Vladimír: *Nútené práce na Slovensku...*, 1996, s. 17.



Do tábora boli zaradované osoby zo Žilinského, Banskobystrického, Košického a Prešovského kraja. Po reorganizácii z marca 1950 len z Banskobystrického, Košického a Prešovského kraja.

Správcom tábora bol Jozef Vavrek, jeho zástupcom štábný strážmajster Karol Droppa. Obaja predtým pracovali v TNP Nováky. V máji 1950 bolo v kmeňovom stave tábora evidovaných 350 mužov. V skutočnosti sa v tábore nachádzalo 229 mužov, ktorých strážilo 31 príslušníkov ZNB. 85 zaradených osôb malo členstvo v KSČ a 265 osôb „nebolo organizovaných“. 332 osôb malo základné vzdelanie, 14 stredoškolské a 4 vysokoškolské vzdelanie.<sup>64)</sup>

Tábor v Hronci zrušilo MNB 15. marca 1951. Bol druhým najväčším TNP na Slovensku.

### 5. TNP Trenčín

TNP Trenčín bol zriadený 26. júna 1950 v bývalých Masarykových kasárňach na Hlbokej ulici. Jeho zriadenie iniciovali predstavitelia krajského závodu ČSSZ, národný podnik v Trenčíne, ktorí od marca 1950 rokovali so zástupcami Povereníctva vnútra a na spoločnej schôdzke 6. júna 1950 sa zaviazali na vlastné náklady vykonať adaptačné práce a neskôr vo vlastnej réžii spravovať aj samotný tábor.

Zástupcom Povereníctva vnútra sa pozdával aj areál kasární, v ktorom mal byť tábor zriadený. Vchádzalo sa doň len jedným vchodom z ulice do nádvorí, navyše v susedstve sa nachádzal vojenský autopark, ktorý bol neustále strážený vojenskou hliadkou. Areál budúceho tábora tak poskytoval len minimálnu možnosť úteku.

Od 18. mája 1950 pomáhali pri adaptačných prácach aj zaradenci TNP Ilava. V polovici júna práce pokročili natoľko, že mohol byť zriadený provizórny tábor pre 70 zaradencov. Aby bol tento počiatočný stav naplnený, boli do tábora premiestnení zaradenci z detašovaného oddielu pri stavbe národného podniku Odeva v Trenčíne, 35 zaradencov TNP Nováky a práceschopní zaradenci TNP Ilava, ktorý bol v likvidácii. Dňa 26. júna 1950 potom oficiálne vznikol TNP.

Adaptačné práce prebiehali aj v ďalších mesiacoch, a preto zaraďovacie komisie pri KNV do tohto tábora nezaraďovali. Premiestnením zaradencov iných pracovných táborov, resp. oddielov do Trenčína sa početný stav tábora zvyšoval. K 30. septembru 1950 bolo v tábore 158 mužov.<sup>65)</sup>

V dôsledku koncentrácie pracovných síl do Jáchymovských uránových baní bol TNP v Trenčíne 31. októbra 1950 zrušený. Tábor zanikol

po štyroch mesiacoch, a preto môžeme predpokladať, že jeho činnosť sa nikdy naplno nerozbehla.<sup>66)</sup>

### 6. TNP Ruskov, okres Košice

O existencii a fungovaní TNP Ruskov máme pomerne málo informácií. Tábor vznikol 1. októbra 1951, deň po zániku TNP Nováky. Jeho zaradenci pracovali v blízkom kameňolome až do 15. marca 1953, keď bol tábor ako posledný TNP na Slovensku zrušený. V čase svojej existencie bol jediným TNP na území Slovenska.

### Príčiny neúspechu TNP v roku 1949

Tvorcovia neskrývali triednu povahu zákona, ani snahu, „...učiniť z neho v rukou dělnické třídy nástroj zostřeného třídního boje...“ pričom počítali, že „...zákon postihne především osoby buržoazního původu a v množství dosti značném...“. Skutočnosť však bola iná a už v prvých hláseniach o situácii v TNP z roku 1949 konštato-

Zoznam osôb zaradených do TNP Nováky komisiou KNV v Nitre v súvislosti s akciou „Juh“.

Zdroj: SNA.

Krajské veliteľstvo št.b.Nitra.

Číslo: 95/05-1949.

V Nitre, dňa 15. októbra 1949.

Povereniefctvo vnútra, odbor št.b.

H r a t i s l a v a .

KČ.4916/05-1949 zo dňa 23. septembra 1949.

Protištátna skupina "J U H", -zaradenie do pracovného tábora - správa.

Prílohy: ..

Hlásim, že zariadená komisia do pracovných táborov u KNV v Nitre, zaradila osoby, ktoré sa dopustili trestného činu podľa zákona číslo 231/1948 Sb. edície protištátnou organizáciou "J U H" do pracovného tábora Nováky nasledovne:

- 1./ Júlíus V e i s s a na 24 mesiacov TNP,
- 2./ Štefan N i k i š e r, 24 mesiacov TNP,
- 3./ Alexander L a k a t o š, 24 mesiacov TNP,
- 4./ Alexander S o l č a n s k ý, 24 mesiacov TNP,
- 5./ Ladislav K o v á č, 24 mesiacov TNP,
- 6./ Júlíus S e n d r e ý, 12 mesiacov TNP,
- 7./ Ján J u h á s z, 24 mesiacov TNP,
- 8./ Anton P o k o r n ý, 24 mesiacov TNP a odňatie živ. oprávnenie a byt,
- 9./ Štefan P o k o r n ý, 12 mesiacov TNP,
- 10./ Ján B r o d z i a n s k ý, 24 mesiacov TNP a odňaté bytu,
- 11./ Ján M a s á r, 12 mesiacov TNP,
- 12./ Milán F a š á n e k, 24 mesiacov TNP,
- 13./ Karol K o n c, 24 mesiacov TNP a na majetok uvalená národná správa,
- 14./ Ján T o t h, 6 mesiacov TNP,
- 15./ Alexander K o š a, 12 mesiacov TNP,
- 16./ Štefan T o t h, 12 mesiacov TNP,
- 17./ Ondrej B o r o v i č, 12 mesiacov TNP,
- 18./ Ján M a j e r, 12 mesiacov TNP,
- 19./ Jozef Z i t v a, 12 mesiacov TNP a odobrať konsekvciu a byt,
- 20./ František L e v a r d y, 12 mesiacov TNP,
- 21./ Imrich F a r k a š, 12 mesiacov TNP,
- 22./ Ľudovít P a r e n c z y, 24 mesiacov TNP a odňaté bytu,
- 23./ Ján B e r n á t h, 6 mesiacov TNP,
- 24./ Ernest K o n č á l, 24 mesiacov TNP, odňaté živnosť oprávnenia a byt
- 25./ Ernest P a r á k, 24 mesiacov TNP a odňaté bytu,
- 26./ Alexander S t e h l i n s k ý, 24 mesiacov TNP,
- 27./ Ľudovít G a l a m b o š, 24 mesiacov TNP, uvaliť národnú správu na majetok,
- 28./ Ferdinand R u t k a y - N e d e c k ý, 24 mesiacov TNP a odňaté bytu,
- 29./ Ondrej P o l y a, 6 mesiacov TNP,
- 30./ Aurél N a g y, 6 mesiacov TNP,
- 31./ Daniel K o v á č, 24 mesiacov TNP,
- 32./ Jozef K u b i s, 24 mesiacov TNP.

Krajský veliteľ št.b.

64) SNA, PV-PT, š. 104, TNP Hronec - situačná správa za mesiac máj 1950.

65) Pozri: JANÁK, Dušan - BORÁK, Mečislav: *Tábory nucené práce v ČSR 1948 - 1954*. Opava 1996, s. 242.

66) Pozri: SNA, f. PV - prezídium, š. 70. VARINSKÝ, Vladimír: *Nútené práce na Slovensku...*, 1996, s. 16.



val vedúci referátu osvety, že „... *politíci rozvrtníci a špičky bývalých reakčných politických stran nejsou zatím postiženi buď vůbec, nebo jen zcela nedostatečně.*“<sup>67)</sup> Situácia sa nemenila ani v ďalších mesiacoch, čo viedlo ku kritike nižších stranických funkcionárov zodpovedných za výber osôb do TNP pre nepochopenie politického významu zákona.

Rozdielne názory na zmysel, účel a poslanie TNP, ktoré sa prejavovali už v procese tvorby a prijímania zákona, pretrvávali medzi funkcionári KSCĽ aj naďalej. Komisiám pri KNV sa vyčítalo, že „...*neprováděli zákon s hlediska třídního, že nepostihovaly důsledně nepřátele státního lidově-demokratického zřízení a škůdce hospodářské výstavby státu.*“<sup>68)</sup> Objavilo sa tiež podozrenie, že predstavitelia ľudovej správy a orgány ZNB sú triedne spätí s buržoáznyimi vrstvami. Dôvodom bol fakt, že do TNP boli zaradované najmä osoby, ktoré sa previnili proti pracovnej morálke alebo spôsobovali verejné pohoršenie opilstvom. Zodpovední predstavitelia Ministerstva vnútra preto odporúčali, aby bol účel zákona znovu vysvetlený a v dňoch 28. februára až 6. marca 1949 zorganizovali pracovný seminár, na ktorom sa zúčastnili predsedovia zaraďovacích komisií a krajskí bezpečnostní referenti. Ministerstvo vnútra znepokojoval aj malý záujem nižších funkcionárov zodpovedných za výber osôb do TNP a množstvo právne nekalifikovaných zdôvodnení zaradenia do TNP, ktoré viedlo k veľkému počtu odvolaní.

Kritika sa týkala aj predstaviteľov táborovej správy, najmä správcov a osvetových referentov, ako aj príslušníkov ZNB, ktorí v TNP vykonávali strážnu službu. Podľa Ministerstva vnútra neboli na úrovni ani politicky, ani služobne. Na Slovensku išlo predovšetkým o TNP v Ilave<sup>69)</sup> a Ústí nad Oravou.<sup>70)</sup>

MV kritizovalo okrem triednej príslušnosti predovšetkým nízky počet zaraďovaných osôb. Hoci

Predsedníctvo ÚV KSCĽ počítalo už v septembri 1948 s tým, že zákon „*v blízke době postihne třicet tisíc osob*“ a v lete 1949 tento odhad korigovalo na 15 tisíc osôb, predpoklady sa ani do konca roku 1949 nenaplnili. V roku 1949 bolo do TNP zaradených 9061 osôb, z toho na Slovensku 2174 (1711 mužov a 463 žien).<sup>71)</sup>

#### Sociálne zloženie zaraďencov TNP v Československu v roku 1949<sup>72)</sup>

Zamestnanie	I. štvrťrok	II. štvrťrok	III. štvrťrok	IV. štvrťrok	Celoročný priemer
Robotníci	45,5 %	33,79 %	32,5 %	25,68 %	34,37 %
Remeselníci	15,33 %	23,15 %	19 %	19,99 %	19,37 %
Živnostníci	14,64 %	12,02 %	10,4 %	12,69 %	12,44 %
Roľníci	3,86 %	4,76 %	8,1 %	4,89 %	5,46 %
Slob. povolania	1,88 %	2,32 %	1 %	4,88 %	2,59 %
Úradníci	10,34 %	10,34 %	12,37 %	17,36 %	12,59 %
Študenti	1,53 %	4,14 %	6 %	2,29 %	3,49 %
Iní	6,92 %	8,40 %	11,03 %	12,32 %	9,69 %

Zvýšenie početného stavu, ako aj „zlepšenie“ sociálneho a politického zloženia zaraďovaných osôb si komunisti sľubovali realizovaním viacerých opatrení, plánovaných bezpečnostnými štruktúrami KSCĽ. Akcie mali represívny charakter. Ich cieľom bolo, okrem uvedeného, naplniť TNP lacnou pracovnou silou, internovať tzv. bývalých ľudí, získať byty pre armádu, bezpečnosť a orgány KSCĽ, ako aj vyvolať strach u nekomunistických vrstiev obyvateľstva.

Jednou z prvých akcií, ktoré sa realizovali na území Slovenska, bola tzv. Katolícka akcia (KA). Režim sa prostredníctvom nej usiloval izolovať katolícku cirkev v Československu. Akcia prebiehala v letných mesiacoch roku 1949. Po prejavocho masovej nespokojnosti bolo v súvislosti s výtržnosťami spojenými s KA bez výmerov zaraďovaných do 7. júla 1949 210 osôb (166 mužov a 44 žien). Komisie KNV dodatočne prerokovali jednotlivé prípady, vypracovali výmery a aj po niekoľkých mesia-

67) Archív ZVJS SR, TNP – tábory nútenej práce z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-13. TNP – Rok táborů nucené práce. Poznátky a zkušenosti referátu osvety za rok 1949.

68) Archív ZVJS SR, TNP – tábory nútenej práce z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-13. Situační zpráva o táborech nucené práce za rok 1949.

69) Správca TNP Ilava Mikuláš Jakab sa na zaraďencoch dopúšťal fyzického aj psychického násillia. Komisia PV v septembri 1949 zistila, že „...sa dopúšťá svojvolných počinov a prehmatov v službe, ktoré vybočujú z rámca príslušných predpisov a noriem. ... sa natoľko z horlivosti prepálil, že použil i telesne momentálneho trestu (pohlavok), ... na samotkách držal v deň kontroly 17 osôb, ktorým neudelil oficiálne tresty, ale proste ich tam držal preto, že podľa jeho osobného názoru majú zlý vplyv (reakčný) na ostatných zaraďencov a takto im chcel znemožniť styk s ostatnými zaraďenými osobami, ... politickým rozvratníkom dodaných Štb nepovoľoval predpísané vychádzky (aby nevyvíjali zhubnú činnosť medzi zaraďencami), zakázal im písať listy, prijímať listy a balíky.“ Komisia uznala klady jeho brutality – poriadok na ubikáciách a vzornú disciplínu – a rozhodla, že Jakab zostane aj naďalej vo svojej funkcii, pretože „...je oddaným príslušníkom strany a režimu, charakterove čistý, neúplatný, ktoré to vlastnosti vyvážia jeho nedostatky rozumové.“ SNA, f. PV – sekr., š. 198. Zdravotná prehliadka tábora v Ilave, opatrenia – prevedenie.

70) „Členovia strážnej služby sú malo dôrazní, prísní, sú povolíni a pri vykonávaní služby nedôslední (službu ako takú neberú dosť vážne), sú prístupní zaraďencom do takej miery, že títo si dovoľujú veci, ktoré nepôsobia dobrým dojmom. Strážcovia nadŕžajú za úplaty (alkohol, peniaze). ... Ak niektorí zbeh nie je z finančne dobrých kruhov je opitými strážníkmi zbitý tak, že musí aj niekoľko dní ležať.“ SNA, f. PV-PT, š. 21 a f. PV – sekr., š. 193.

71) Archív ZVJS SR, TNP – tábory nútenej práce z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-13. Situační zpráva o táborech nucené práce za rok 1949.

72) Zo všetkých zaraďovaných osôb bolo 17,8 % mladších ako 21 rokov, 56,4 % bolo vo veku 21 – 45 rokov a 26 % malo viac ako 45 rokov. Pozri: Archív ZVJS SR, TNP – tábory nútenej práce z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-13. Situační zpráva o táborech nucené práce za rok 1949.

coch ich dodali zaradeným osobám.<sup>73)</sup> Zaradenie malo výlučne varovný a zastrašovaci charakter. Väčšina osôb bola po 3 mesiacoch z táborov prepustená.

Medzi ďalšie patrila napríklad akcia JUH, ktorá mala za cieľ vysídliť z južných okresov Slovenska politicky nespofahlivé osoby a roľníkov nad 15 ha pôdy, alebo akcia proti bratislavským prostitútkam z 27. júna 1949.<sup>74)</sup>

Akcie neprinesli očakávané výsledky, a keďže ani zaraďovacie komisie KNV nevyvíjali dostatočnú činnosť, početný stav zaradených osôb sa menil len minimálne.<sup>75)</sup> Celoslovenským problémom TNP bolo vysoké percento útekov. Poverenictvo vnútra sa stúpajúcemu počtu útekov snažilo zabrániť zvýšením počtu strážnej služby, sprísnením strážnych pravidiel, zdokonalením ohrad okolo objektov táborov a vybudovaním spravodajskej siete medzi zaraďencami. Opatrenia sa síce sčasti realizovali, počet útekov však ovplyvnili len minimálne. Bolo to najmä z dôvodu, že úteky uskutočňovali zaraďenci, ktorí boli na prácach mimo areálu tábora. Útekom dopomáhala aj nízke pracovné nasadenie a nedisciplinovanosť členov ZNB. V Ideovom pláne práce na rok 1950 oddelenie BK/8 navrhovalo zmeny, ktoré mali viesť k odstráneniu kritizovaných nedostatkov, zlepšeniu činnosti oddelenia, ako aj samotného chodu TNP. V rámci oddelenia sa počítalo so vznikom sociálneho referátu, ktorý mal sledovať, ako sa osoby prepustené z TNP začleňujú do pracovného procesu, a zároveň vyhľadávať pre tieto osoby vhodné zamestnanie.

Pod vplyvom Československého ústavu práce navrhoval prednosta oddelenia, štábný kapitán Ján Habán, premenovať TNP na Ústavu pracovnej prevýchovy.<sup>76)</sup> Nízke pracovné nasadenie zaraďencov sa oddelenie BK/8 snažilo riešiť organizovaním odborných preškoloňovacích kurzov a dobrovoľných náborov zaradených osôb do externého

pracovného procesu v banskom, strojárskom, stavebnom, textilnom a pôdohospodárskom sektore. Do kurzu sa mohli prihlásiť len zaraďenci, ktorí boli v tábore dlhšie ako 3 mesiace. Po podpísaní reverzálneho záväzku, že v príslušnom sektore budú pracovať tri roky, boli podmienene prepustení na slobodu. Od 1. januára 1950 do 15. septembra 1950, keď boli náborové zastavené, podpísalo reverz celkom 565 osôb.<sup>77)</sup>

Po kritike činnosti zaraďovacích komisií a oddelenia BK/8 nastala v roku 1950 zmena, ktorú proklamoval štábný kapitán Habán už začiatkom roku 1950. „*Oddelenie BK/8 vo vedomí, že triedny boj sa stále viac a viac zostruje, bude intenzívne a nepretržite v duchu línie Strany sledovať a usmerňovať činnosť príslušných komisií pri KNV, aby do táborov nútenej práce boli skutočne zaraďované a dodávané z triedneho hľadiska tie najnebezpečnejšie a najrafinovanejšie osoby.*“<sup>78)</sup> V roku 1950 sa zvýšil počet zaradených osôb a mierne zmeny nastali aj v sociálnom zložení. Kým v roku 1949 bolo do TNP zaradených spolu 2174 osôb, za prvých sedem mesiacov roku 1950 prikázali komisie pri KNV do táborov 3024 osôb. Na úkor živnostníkov a úradníkov sa znížil počet zaradených robotníkov (viď nasledujúca tabuľka).

#### Sociálne zloženie zaraďencov TNP v Československu v rokoch 1949 a 1950<sup>79)</sup>:

Povolanie	1949	1950
Robotníci	34,37%	24,20%
Remeselníci	19,37%	19,50%
Živnostníci	12,44%	15,00%
Roľníci	5,46%	6,20%
Slobodné povolania	2,59%	3,80%
Úradníci	12,59%	17,20%
Študenti	3,49%	2,40%
Iné	9,69%	11,70%

V polovici roku 1950 vyvrcholila justičná dvojročnica, ktorá mala za cieľ zásadné prebudovanie celého právneho poriadku, prijatím trestného zá-

73) Z 210 zaradených osôb bolo 105 robotníkov, 53 roľníkov, 31 živnostníkov, 13 úradníkov, 5 zaháľáčov, 2 študenti a 1 slobodné povolanie. SNA, f. PV – sekr., š. 197. Prehľad osôb navrhnutých jednotlivými KNV na Slovensku na ich zadržanie do TNP v súvislosti s výtržnosťami (KA).

74) Prvá zvýšila početný stav TNP Nováky o 32 osôb, druhá o 54. Pozri: SNA, f. PV – sekr., š. 198. Protištátna skupina JUH – zaraďenie do PT, VARINSKÝ, Vladimír: *Nútené práce na Slovensku...*, 1996, s. 28.

75) V Čechách a na Morave sa realizovali aj ďalšie dve veľké akcie – „D“ a „T-43“. Plány akcie D predpokladali zaraďenie dôstojníkov „vyakčnených“ po februári 1948, účastníkov západného odboja a príslušníkov veliteľského zboru, slúžiacich v 1. republike. Spravodajské a bezpečnostné orgány navrhli zaraďiť do TNP 440 dôstojníkov, z toho 14 generálov. Samotná akcia prebehla v šiestich etapách v období od apríla 1949 do septembra 1950. Na jej základe bolo do TNP Mírov zaradených takmer 280 dôstojníkov. Akcia T-43 mala za cieľ „vyčistenie veľkých miest od reakcie“. Pôvodný plán akcie stanovil začiatok „očisty“ na 1. október 1949 a počítal až do konca päťročného plánu dodávať do TNP 3000 osôb mesačne. Na ministerstve vnútra vznikla z referátu BA a-II/43 ústredná kancelária T-43, ktorá vypracovala zoznam „nepriateľov režimu“. Zatykanie vytýpaných osôb začalo v Prahe 3. októbra 1949, no už o 10 dní neskôr bolo rozhodnutím Klementa Gottwalda zastavené. V ďalšom zatykaní sa nepokračovalo a v januári 1950 akcia definitívne skončila. Rozhodujúcimi faktormi boli obava z nepriaznivých politických dôsledkov, nezáujem nižších stranických funkcionárov a všeobecný nepokoj, ktorý akcia vyvolala v radoch verejnosti. Na jej základe skončilo v TNP 778 osôb. Kartotéka „nepriateľov režimu“ obsahovala približne 210 000 mien. Po neúspechu akcie T-43 prešla do rúk Štátnej bezpečnosti. Bližšie pozri: KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce...*, s. 114 - 127, JANÁK, Dušan – BORÁK, Mečislav: *Tábory nucené práce...*, s. 199 - 200, JANÁK, Dušan – JIRÁSEK, Zdeněk: *Vznik a existencia TNP v podmienkach zakladateľského obdobia komunistického systému v Československu*. In: *Tábory nucené práce a ďalšie prejavy mimosudní perzekuce 1948 - 1954*. Opava 1992, s. 17 - 18.

76) Pozri: SNA, f. PV-PT, š.104. Politické vyhodnotenie činnosti odd. BK/8 za rok 1949.

77) Pozri: SNA, f. PV-sekr., š. 149. Dobrovoľné náborové zaraďených osôb z TNP na Slovensku do externého pracovného procesu a odborných záučiacich kurzov.

78) SNA, f. PV-PT, š.104. Politické vyhodnotenie činnosti odd. BK/8 za rok 1949.

79) Tabuľka vznikla na základe údajov zo situačných správ o táborech nútenej práce za roky 1949 a 1950. Uvedené percentá udávajú re-

kona (zák. č. 86/1950 Zb., trestného poriadku (zák. č. 87/1950 Zb.), trestného zákona správneho (zák. č. 88/1950 Zb.) a trestného poriadku správneho (zák. č. 89/1950 Zb.).<sup>80)</sup> Uvedené zákony odstraňovali staré trestnoprávne normy, z ktorých mnohé platili už od čias Rakúsko-Uhorska a zjednocovali tak trestný zákon, resp. trestný poriadok. Koncipované z politického a triedneho hľadiska však vedome vytvárali priestor na perzekúciu skutočných aj domnelých odporcov komunistického režimu. Zákon č. 86/1950 Zb. v § 36 ods. 1 stanovil, že do TNP po odpykaní súdneho trestu môže byť zaradený ten, kto „... trestným činom projevil nepriateľstvo k lidově demokratickému řádu a za výkonu trestu neprokázal svou prací a svým chováním polepšení opravňující k naději, že povede řádný život pracujícího člověka...“.<sup>81)</sup> O tom, či bude odsúdený po odpykaní trestu odňatia slobody zaradený do TNP rozhodovala, podľa § 279 zákona č. 87/1950 Zb., komisia pre podmienené prepustenie zriadená pri krajskom súde, v obvode ktorého si odsúdený odpykával trest. Ustanovenie § 12 ods. 3 zákona č. 88/1950 Zb. dávalo trestnej komisii ONV možnosť uložiť trest odňatia slobody v TNP na 3 mesiace až 2 roky v prípade, ak bolo zo spáchania priestupku zreteľné, „že jím byl nebo měl být projevlen nepřátelský postoj k lidově demokratickému řádu republiky nebo k její socialistické výstavbě“.<sup>82)</sup> Zákon 88/1950 Zb. vo svojom záverečnom ustanovení (§ 151 ods. 2) zrušil zákon č. 247/1948 Zb. o táboroch nútenej práce a spolu s uvedenými zákonmi právne normoval ďalšiu existenciu táborov nútených prác.

Zrušením zákona o táboroch nútenej práce k 1. augustu 1950 ukončili svoju činnosť aj krajské zaraďovacie komisie. Zaraďovanie osôb do TNP prešlo do kompetencie trestných komisií ONV, KNV, sudcov a prokurátorov. TNP zároveň prešli pod správu Ministerstva národnej bezpečnosti.

Už 1. augusta 1950 bola vydaná vyhláška MNB č. 492/1950, ktorá stanovila bližšie predpi-

sy o výkone trestu v TNP. V priebehu septembra a októbra 1950 boli potom vydané jednotné ustanovenia upravujúce výkon trestu odňatia slobody v TNP, riadenia a spravovania táborov – Základný táborový poriadok, Disciplinárny poriadok, Smernice pre správu TNP, Smernice pre osvetovú a mravne politickú výchovu, Smernice pre strážnu službu v TNP a Smernice pre zdravotnú službu v TNP. Uvedené predpisy čiastočne nahradili staršie táborové poriadky, prísnejšie a dôkladnejšie regulovali celkový život v táboroch, výraznejšiu zmenu do zabehnutého chodu TNP však neprišli. Trestné komisie ONV a krajských prokurátorov, ktoré zahájili svoju činnosť väčšinou v septembri 1950, zaradili do konca roka 1950 do TNP v celej ČSR 305 osôb: 41 osôb (13,4%) „z řad buržoazie“ a 264 osôb (86,6%) „z řad pracujících“.<sup>83)</sup>

Sociálne zloženie a nízky počet prikazovaných osôb, ako aj nevyužitie kapacity táborov vyvolávali u vedúcich funkcionárov KSČ a Štátnej bezpečnosti nespokojnosť aj naďalej. Začiatkom roku 1951 u nich prevládol názor, že TNP sa neosvedčili a majú sa postupne rušiť. MNB nejavilo o TNP, s výnimkou TNP pri uránových baniach, záujem a snažilo sa zveriť tábory do správy Ministerstva spravodlivosti. Predstavitelia Zboru väzenskej stráže odmietali TNP ako nepoužiteľné na väzenské účely. Ako píše Karel Kaplan: „V květnu 1951 se tak TNP ocitly v situaci, že o ně neměl nikdo zájem...“.<sup>84)</sup>

### Postupný zánik TNP

Zákon o táboroch nútenej práce bol prijatý niekoľko mesiacov po februári 1948. Stalo sa tak v čase, keď komunistický režim začal prostredníctvom nových právnych noriem legitimovať svoje postavenie a otvorene bojovať proti skutočným aj domnelým odporcom. Tvorcovia zákona vychádzali zo skúsenosti, že „...ještě dlouho po přechodu moci z jedné společenské třídy na dru-

publikový priemer. V porovnaní s českými krajinami bolo na Slovensku zaraďovaných viac roľníkov a úradníkov, naopak menej robotníkov, remeselníkov a živnostníkov.

	Čechy a Morava	Slovensko	Čechy a Morava	Slovensko
	31. októbra 1949 (%)		31. júla 1950 (%)	
Robotníci	24,8	23,8	27,2	18,9
Remeselníci	19,5	10,5	21,4	19,1
Živnostníci	13,9	4,7	16,7	11,5
Roľníci	2,2	19,7	4,1	13,8
Slobodné povolania	5,4	1,5	3,1	2,2
Študenti	2,1	4,3	1,7	1,3
Úradníci	18,0	19,3	16,4	14,8
Iné	14,2	16,2	9,4	18,5

Pozri: JANÁK, Dušan – BORÁK, Mečislav: *Tábory nucené práce...*, s. 259.

80) Problematiku tvorby a fungovania represívnych trestných právnych noriem v totalitnom komunistickom systéme pozri bližšie v: PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 - 1989*. Prešov 2004, s. 257 - 441.

81) Dostupné na: [http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0472\\_01.htm](http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0472_01.htm).

82) Dostupné na: [http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0471\\_01.htm](http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0471_01.htm).

83) Pozri: Archív ZVJS SR, TNP – tábory nútenej práce z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-13. Situační zpráva o táborech nucené práce za rok 1950.

84) KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce...*, s. 137.

hou triedu se prejavujú ve vedomí lidí přežitky staré společnosti, které se projevují zejména takovým způsobem života jednotlivců, kterým je ohrožováno lidově demokratické zřízení a jeho hospodářský život.“ Neskrývali fakt, že je „...namířen především proti třídnímu nepříteli“, občanom „...kteří se zřejmě i zakrytě rozcházejí s povinnostmi a životní linií, které jim ukládá naše ústava.“<sup>85)</sup>

Zákon o táboroch nútej práce patrilo spolu so zákonom na ochranu ľudovodemokratickej republiky (zákon č. 231 zo 6. októbra 1948) medzi prvé perzekučné zákony, ktoré vytvorili právne podmienky na politické prenasledovanie nepohodlných osôb. Dokonca aj tých, ktoré sa ani podľa vtedy platných zákonov nedopustili žiadneho trestného činu.

Pôvodné predstavy tvorcov zákona o triednom a politickom využití TNP sa však v praxi nenaplnili. Nevyjasnené zostávalo aj postavenie pracovných táborov v rámci väzenského systému. Rozdielny pohľad na zmysel a fungovanie TNP medzi členmi politbyra a nižších stranických funkcionárov KSČ a nízky počet zaraďovaných osôb viedli k postupnému rušeniu jednotlivých pracovných táborov. Už v priebehu roku 1950 zanikol tábor v Ilave (jún 1950) a v Trenčíne (október 1950). V marci 1951 bol zrušený aj tábor v Hronci. Keď 1. júna prechádzali

TNP do správy Ministerstva spravodlivosti, fungoval na Slovensku len tábor v Novákoch. Po jeho zániku koncom septembra 1951 bol 1. októbra 1951 zriadený TNP Ruskov.

V polovici roku 1952 vykonalo Ministerstvo vnútra v spolupráci s Ministerstvom spravodlivosti a Veliteľstvom Zboru väzenskej stráže, v rámci pripravovanej reorganizácie väzensťva, revíziu stavu zaradencov v TNP. Z takmer 3000 osôb vedených v ústrednej evidencii sa v táboroch nachádzalo 800 osôb. Časť zaradencov mala z dôvodu súdnej väzby a zdravotných problémov prerušený pobyt v TNP, zvyšok tvorili zbehovia z jednotlivých táborov. Cestou Povereníctva vnútra dostali jednotlivé KNV na Slovensku príkaz, aby rozhodli o ich prepustení.<sup>86)</sup>

Tábory nútej práce boli oficiálne zrušené k 31. decembru 1952, keď boli premenované na útvary prechodných nápravných zariadení.<sup>87)</sup> Osoby, zaradené do táborov na základe zákona č. 247/1948 Zb. a zákona č. 88/1950 Zb., z táborov postupne prepúšťali. Dňa 15. marca 1953 zanikol posledný TNP na Slovensku, TNP Ruskov, a 15. februára 1954 aj posledný tábor v ČSR, TNP Brno.

Do TNP na Slovensku bolo v rokoch 1948 - 1953 zaradených 8240 osôb.<sup>88)</sup>

## RESUME

### Forced Labor Camps in Slovakia

The enactment of the Forced Labor Camps Act in October 1948 was part of the unfolding wave of persecution by the Communist regime after February 1948. In drafting the Act, the Interior Ministry drew from the experience of implementing the Labor Camps Regulations, issued by the Commission of the Interior (i.e. the predecessor of the Interior Ministry). The drafters of the Act openly indicated the Act was based on a class rationale, and stated their objective was to intern politically and socially nonconformist persons. Assigning and determining the length of their confinement in the camps was the prerogative of security commissions of Regional National Committees. The broad formulation of the Act empowered the commissions to assign almost any person between 18 and 60 years of age into a Forced Labor Camp (tábor nútej práce or TNP) for a period of 3 months to 2 years. In August 1950, after the collapse of the „people's front against the reaction“, the assignment prerogative was moved to the penal commissions of District National Committees, Regional National Committees, Judges and Prosecutors. However, the TNPs did not meet the expectations of the executive Party apparatchiks. The criticism of the lower - level party nomenclature, citing the conditions in the TNPs as not conforming to the class and political rationale of the Act, the low number of people ordered into the camps and unused capacity in the facilities led to the gradual closing of the camps. The closing of the last TNP in May 1953 brought to an end a period (1948-1953) during which a total of 8,240 people were interned.

85) Archiv ZVJS SR, TNP - tábory nútej práce z delimitovaných dokumentov VS ČR, š. X-13. Politické odůvodnění TNP.

86) Zaradencom, ktorí sa nachádzali v súdnej väzbe, sa pobyt v TNP rozhodnutím komisie skrátil na dobu už strávenú v tábore, liečeným zaradencom sa pobyt v TNP odpustilo z zdravotných dôvodov a zbehom sa jednoducho zrušilo. Komisie pri každom prípade zvažovali, „do akej miery má dnes pracujúci ľud záujem na tom, aby bol trest odpykaný.“ Štátny archív v Prešove, f. KNV Prešov - bezpečnostný referát, dodatky 1952 š. 1. Evidencia, úteky, väzba a prerušenia pobytu chovancov TNP - rozhodnutie o prepustení.

87) JANÁK, Dušan - JIRÁSEK, Zdeněk: *Vznik a existence TNP...*, s. 14.

88) SIVOŠ, Jerguš: Zoznam občanov zaradených do Táborov nútených prác. In: Ed. F. Mikloško, G. Smolíkova, P. Smolík: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989*. Prešov 2001, s. 543.



# Právna úprava postavenia cirkví a náboženských spoločností v Československu v rokoch 1948 - 1989

„Ako je napísané: ‘Pre teba nás usmrcujú deň čo deň, pokladajú nás za ovce na zabitie.’ Ale v tomto všetkom slávne víťazíme skrze toho, ktorý nás miluje.“ (Rim 8, 36-37)

**Mgr. Gabriela Grochová**

(1980), absolventka  
Právnickej fakulty UK  
Bratislava, pracuje v Ústave  
pamäti národa.

Dňa 13. novembra 1991 sa Federálne zhromaždenie Českej a Slovenskej Federatívnej republiky uznieslo na zákone č. 480/1991 Zb. o dobe neslobody, kde v § 1 konštatuje, že „v rokoch 1948 až 1989 komunistický režim porušoval ľudské práva i svoje vlastné zákony“.<sup>1)</sup>

Cieľom tejto štúdie je zdokumentovať diskriminačný charakter vybraných zákonov a podzákonných noriem, upravujúcich postavenie cirkví a náboženských spoločností v Československu v rokoch 1948 - 1989. Zároveň poukazuje na určitý rozpor medzi ustanoveniami ústavných dokumentov, ktoré zaručovali slobodu vyznania a právnych predpisov nižšej právnej sily, ktoré upravovali konkrétne oblasti fungovania týchto inštitúcií.

## Právna úprava slobody vyznania

### Vnútroštátna ústavná právna úprava slobody vyznania

Sloboda vyznania patrí medzi základné ľudské práva a slobody. Svoje ústavné zakotvenie našla v oboch ústavách, prijatých v období rokov 1948 - 1989.<sup>2)</sup> Definícia tohto pojmu, ako i jeho obsah, prešli v týchto ústavných dokumentoch určitým vývojom.

#### Ústava č. 150/1948 Zb.

Dňa 9. mája 1948 prijalo Národné zhromaždenie pod vplyvom zmeny politickej situá-

cie v štáte novú Ústavu Československej republiky, ktorá jasne deklarovala, že krajina nastúpila cestu výstavby socializmu.<sup>3)</sup>

Ústava sa skladala z Prehlásenia, dvanástich základných článkov a desiatich kapitol. Prvá kapitola upravovala práva a povinnosti občanov a medzi inými v § 15, § 16 a § 17 slobodu svedomia a vyznania. V týchto ustanoveniach sa zaručovala sloboda svedomia, a zároveň podľa nich „svetový názor, viera alebo presvedčenie nemôže byť nikomu na ujmu, nemôže však byť dôvodom k tomu, aby niekto odopieral plniť občiansku povinnosť, uloženú mu zákonom. Každý má právo vyznávať súkromne i verejne<sup>4)</sup> akúkoľvek náboženskú vieru alebo byť bez vyznania. Všetky náboženské vyznania i bezvyznanie sú si pred zákonom rovné. Každý má voľnosť prevádzať úkony spojené s akýmkoľvek náboženským vyznaním alebo bezvyznaním. Výkon tohto práva však nesmie byť v nezhode s verejným poriadkom ani dobrými mravmi. Nedovoľuje sa zneužívať ho na nenáboženské účely. Nikto nemôže byť priamo alebo nepriamo nútený k účasti na takom úkone“.<sup>5)</sup>

Znenie uvedených paragrafov bolo viackrát prevzaté z predošlej československej ústavy. Na rozdiel od nej nová ústava prvýkrát uzákonila právo byť bez vyznania. Praktickým tým bolo medzi náboženskú vieru a ateizmus dané znamienko rovnosti.

1) Zákon č. 480/1991 Zb. o dobe neslobody, § 1.

2) Ústava mala v predmetnom časovom období postavenie právneho predpisu najvyššej právnej sily, čo potvrdzuje i nasledujúci teoreticko-právny text, pochádzajúci zo spomínaného obdobia: Pretože ústava taktiež zasahuje do všetkých ostatných právnych sfér a právnych odvetví, hovorí sa tiež o jej univerzálnej povahe a vedúcej úlohe ústavy v právnom poriadku, ktorá spočíva v tom, že určuje normotvorcné orgány, že upravuje spôsob vzniku, právnu silu a predurčuje výklad noriem všetkých právnych odvetví. Z hľadiska ústavnosti noriem možno teda zhrnúť, že: 1/ ústava a ústavné zákony sú normami najvyššej právnej sily; bežné zákonodarstvo ich nemôže meniť alebo rušiť; 2/ v rámci aplikácie práva ide o normy, ktoré sú záväzné pre všetky štátne orgány i jednotlivcov, pokiaľ ich vykonanie nepredpokladá vydanie vykonávacích zákonov; kde ústava predvída vykonávacie zákony, nie sú ústavné ustanovenia bezprostredne aplikovateľné; 3/ po obsahovej stránke je ich znením (ústavných predpisov) zákonodarca v roli obyčajného normotvorcu viazaný potiaľ, že sa nesmie odchyliť od ustanovení v ústave stanovených. Pozri: VEBERA, Zdeněk: *Ústava - základ ústavnosti a zákonnosti v ČSSR*. Brno 1988, s. 49.

3) „My, ľud československý, prehlasujeme, že sme pevne rozhodnutí vybudovať oslobodený štát ako ľudovú demokraciu, ktorá nám zaisťuje pokojnú cestu k socializmu.“ Ústava Československej republiky č. 150/1948 Zb., Prehlásenie.

4) K porušovaniu tohto práva, garantovaného ústavou, dochádzalo predovšetkým pri organizovaní púti a iných cirkevných slávností: „Pri obmedzovacích opatreniach sa využívali všetky možnosti, ktoré mal stranícky a štátny aparát naporiadzi. Cirkevné oddelenia krajských národných výborov vypracovali na každý rok plány verejných cirkevných slávností s cieľom systematicky obmedzovať ich počet a množstvo účastníkov. Už v roku 1950 sa zaviedla prax, že príslušný farský úrad, odkiaľ chceli pútníci odísť do pútnického miesta, musel požiadať cirkevný odbor okresného národného výboru o povolenie púte. K žiadosti musel byť priložený zoznam účastníkov púte. Ak bola povolená procesia z farnosti, museli pútníci čeliť dopravným ťažkostiam a rôznym odpútačným akciám (družstevné trhy, výstavy, športové hry a pod.)“ KOLEKTÍV: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989*, diel 1. Prešov 2001, s. 187.

5) Ústava Československej republiky č. 150/1948 Zb., §15 - §17.

*Ústava č. 100/1960 Zb.*

Národné zhromaždenie v Prahe prijalo dňa 11. júla 1960 novú československú ústavu ako ústavný zákon č. 100. Táto ústava bola v platnosti až do pádu komunizmu v roku 1989. V plnej miere sa už niesla v duchu princípov socializmu a marxizmu-leninizmu.<sup>6)</sup>

Text ústavy sa členil na Vyhlásenie pozostávajúce z troch bodov a deväť hláv. Druhá hlava pojednávala o právach a povinnostiach občanov. Na rozdiel od ústavy z roku 1948, ktorá upravovala otázku slobody vyznania v troch viacodsekových paragrafoch, nová ústava venovala tejto problematike len jeden článok, pozostávajúci z dvoch odsekov. Článok 32 ods. 1 ustanovoval, že „sloboda vyznania je zaručená. Každý môže vyznávať akúkoľvek náboženskú vieru, alebo byť bez vyznania, aj vykonávať náboženské úkony, pokiaľ to nie je v rozpore so zákonom“.<sup>7)</sup> Podľa ods. 2 „náboženská viera alebo presvedčenie nemôže byť dôvodom pre to, aby niekto odopieral plniť občiansku povinnosť, ktorá je mu uložená zákonom“.<sup>8)</sup> Ústavné zakotvenie slobody vyznania bolo značne oklieštené.

**Medzinárodná právna úprava slobody vyznania**

V priebehu rokov 1948 - 1989 bolo na medzinárodnej úrovni prijatých viacero dokumentov, ktoré okrem iného upravovali i otázku náboženskej slobody. Medzi najvýznamnejšie patria Všeobecná deklarácia ľudských práv, Dohovor o ochrane ľudských práv a slobôd, Záverečný akt Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe či Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach. V tom období československý právny poriadok neobsahoval ustanovenia o prednosti medzinárodných zmlúv pred vnútroštátnym právom. I napriek tomu však nemožno prehliadnúť záväzok, ktorý na seba československí predstavitelia vzali podpísaním niektorých z týchto dokumentov.

Záverečný akt Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe, ako aj Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach a Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach podpísali okrem predstaviteľov iných štátov aj vtedajší predstavitelia Československa. Medzinárodné paky

nadobudli platnosť 23. marca 1976 a v Zbierke zákonov boli uverejnené pod č. 120/1976 Zb.

Sloboda myslenia, svedomia a vyznania je upravená v článku 18 Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach. Toto ustanovenie hovorí, že „každý má právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženstva. Toto právo zahŕňa v sebe slobodu vyznávať alebo prijať náboženstvo alebo vieru podľa vlastnej voľby a slobodu prejavovať svoje náboženstvo alebo vieru sám alebo spoločne s inými či už verejne alebo súkromne, vykonávaním náboženských úkonov, bohoslužbou, zachovávaním obradov a vyučovaním. Nikto nesmie byť podrobený donucovaniu, ktoré by narušovalo jeho slobodu vyznávať alebo prijať náboženstvo alebo vieru podľa svojej vlastnej voľby. Sloboda prejavovať náboženstvo alebo vieru sa môže podrobiť len takým obmedzeniam, aké predpisuje zákon a ktoré sú nevyhnutné na ochranu verejnej bezpečnosti, poriadku, zdravia alebo morálky alebo základných práv a slobôd iných. Štáty, zmluvné strany paktu, sa zaviazali rešpektovať slobodu rodičov a tam, kde je to vhodné, poručníkov zabezpečiť náboženskú a morálnu výchovu svojich detí podľa vlastného presvedčenia rodičov a poručníkov“.<sup>9)</sup>

**Postavenie katolíckej cirkvi podľa Modus vivendi**

Vzťah štátu a katolíckej cirkvi okrem viacerých právnych predpisov špeciálne upravoval Modus vivendi, ktorý v januári 1928 uzavreli vládni predstavitelia Československej republiky a zástupcovia Vatikánu. Zmluva nebola zo strany štátu prerokovaná a schválená zákonodarným zborom, ale len vládou.

Keďže v predmetnom období nedošlo k jeho zmene, zrušeniu či prijatiu novej zmluvy, platili ustanovenia Modus vivendi počas celého tohto obdobia. Zo strany Československa dochádzalo k jeho porušovaniu, čo spôsobilo viaceré výrazné konflikty medzi štátom a katolíckou cirkvou, okrem iného i spor o menovanie cirkevných hodnostárov. Tento konflikt vznikol na základe rozporu medzi znením zmluvy a právnymi predpismi, ktoré

6) „Socializmus v našej vlasti zvíťazil! Vstúpili sme do nového obdobia našich dejín a sme odhodlaní ísť ďalej k novým, ešte vyšším cieľom. Dovršujúc socialistickú výstavbu, prechádzame k budovaniu vyspelej socialistickej spoločnosti a zhromažďujeme sily na prechod ku komunizmu.“ Ústava Československej socialistickej republiky č. 100/1960 Zb., Vyhlásenie, bod I. „Celá kultúrna politika v Československu, rozvoj vzdelania, výchova a vyučovanie sa vedú v duchu vedeckého svetového, marxizmu-leninizmu, a v úzkom spojení so životom a prácou ľudu.“ Tamtiež, čl. 16 ods.1.

7) Tamtiež, čl. 32 ods. 1.

8) Tamtiež, čl. 32 ods. 2.

9) Vyhláška č. 120/1976 Zb. Ministerstva zahraničných vecí o Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach a Medzinárodnom pakte o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, čl. 8.

veľmi odlišne upravovali formuláciu a skladanie sľubu vernosti.

Menovanie cirkevných hodnostárov upravoval článok IV. Modus vivendi, ktorý hovoril, že Svätá stolica, skôr ako prikróčí k menovaniu arcibiskupov, diecéznych biskupov, koadjutorov cum jure successionis a armádneho ordinára, oznámi československej vláde meno kandidáta, aby sa uistila, že vláda nemá dôvod politického rázu proti tejto voľbe. Uvedení preláti museli byť československí štátni príslušníci. Námietkami politického rázu sa rozumeli akékoľvek námietky, ktoré by mohla vláda podopierať dôvodmi, vzťahujúcimi sa na bezpečnosť krajiny, napr. že sa vybraný kandidát previnil politickou činnosťou iredentistickou, separatistickou alebo namierenou proti ústave či verejnému poriadku v štáte. Meno kandidáta, naznačeného vláde Svätou stolicou, ako i príslušné vyjednávanie sa mali zachovať v tajnosti.<sup>10)</sup>

Bolo tu zakotvené i skladanie prísahy vernosti Československej republike cirkevnými hodnostármi, ktorá sa vyžadovala pred ich nástupom do funkcie. Prísaha vernosti znela takto: „*Priisahám a sľubujem, akož sluší biskupovi, vernost republike Československé, a že nic neučiním, co by bylo proti blahu, bezpečnosti a integritě republiky.*“<sup>11)</sup> Podľa znenia Modus vivendi sa mal sľub vyžadovať len od

spomenutých cirkevných hodnostárov, nie od všetkých kňazov, ako to stanovovali tzv. cirkevné zákony.

## Právna úprava postavenia cirkvi

### Cirkevné zákony

Dňa 30. augusta 1948 bol schválený návrh cirkevného oddelenia Ústredného akčného výboru na riešenie náboženských otázok v Československu.<sup>12)</sup> V ňom stanovené úlohy sa mali okrem iného realizovať i prijatím právnych predpisov, ktoré by nanovo upravovali postavenie cirkvi a náboženských spoločností. Išlo o plán kľúčového významu, pri ktorom je pozoruhodné, že nemal právnu povahu, nebol schválený nijakým štátnym orgánom, a predsa sa vo väčšine zrealizoval.

Už od júna 1949 sa začali na základe spomínaného dokumentu intenzívne pripravovať návrhy zákonov, ktoré by upravili postavenie cirkvi a náboženských spoločností v štáte. Dňa 27. júna 1949 sa predsedníctvo ÚV KSČ uznieslo prejednať návrhy týchto zákonov v Národnom fronte, získať súhlas štátom uznaných cirkvi s tým, že na rokovanie budú pozvaní i biskupi a v prípade ich odmietavého stanoviska budú rokovania pokračovať len so zástupcami Katolíckej akcie.<sup>13)</sup> Postupne sa od týchto zá-

10) Modus vivendi, čl. IV.

11) Tamtiež, čl. V.

12) Hneď v úvode tohto návrhu sú stanovené štyri základné úlohy cirkevnej politiky, a to:

- 1/ zabrániť tomu, aby sa náboženstvo stalo zbraňou nepriateľov režimu;
- 2/ obmedziť možnosť zneužívania náboženstva na politicky reakčné účely na najmenšiu možnú mieru;
- 3/ využiť náboženstvo ako spojenca režimu;
- 4/ napomáhať postupnému prekonávaniu náboženstva ako protivedeckého spôsobu myslenia.

V ďalšom bode sú definované tieto závery:

- 1/ priaznivý postoj k náboženstvu je nutné zachovať aj naďalej;
- 2/ rozhodným postupom proti tým, ktorí zneužívajú náboženstvo či pokúšajú sa z cirkvi urobiť u nás piatu kolónu, dokázať súčasne, že tento postoj nie je prejavom slabosti režimu;
- 3/ odhaliť pred masami činnosť Vatikánu v službách západného imperializmu a úlohu, ktorú hrá česká a slovenská hierarchia bez ohľadu na potreby náboženského života českých a slovenských veriacich;
- 4/ nutnosť vylúčiť vplyv Vatikánu z našej cirkevnej politiky;
- 5/ využiť vo väčšej miere ochotu spomenutých cirkvi (pozn. československá cirkev, pravoslávna cirkev a unitári) spolupracovať a dať možnosť samostatnému prejavu kladným silám v českom a slovenskom katolicizme.

Realizácia týchto záverov sa mala uskutočniť v troch etapách:

- 1/ dosiahnuť všeobecné presvedčenie, že postoj režimu k náboženstvu je kladný;
- 2/ izolovať zdiskreditovanú cirkevnú hierarchiu a využiť rozpory v rímskokatolíckej cirkvi, ktoré vzniknú vytvorením 2 skupín katolíkov – skupiny vernej Vatikánu a skupiny vernej republike;
- 3/ vylúčiť vatikánsky vplyv z vnútornej politiky štátu a v konečnom dôsledku vyhlásenie rímskokatolíckej cirkvi za národnú katolícku cirkev, nezávislú od Ríma.

Závažné je vyjadrenie v otázke likvidácie náboženstva – Otázka likvidácie náboženského vplyvu na myslenie más a likvidácie náboženstva vôbec je úzko spätá s postupom socializmu, pretože bez odstránenia sociálnych koreňov náboženstva nemožno očakávať ani koniec náboženstva. Je však možné zániku náboženstva napomáhať použitím všetkých prostriedkov, ktoré sú po ruke. Pozri: KOLEKTÍV: *Cirkevná komise ÚV KSČ 1949 - 1951*. Praha - Brno 1994, s. 21 - 23.

13) Charakteristika hnutia, sformulovaná na porade predstaviteľov Ústredného akčného výboru Národného frontu dňa 28. apríla 1949:

- 1/ Hnutie pokrokových katolíkov ponese názov „Katolícka akcia“.
  - 2/ Toto hnutie bude vyvíjať činnosť prísne v rámci rímskokatolíckej vierouky, nebudú sa v ňom prejavovať žiadne disidentské tendencie (heslo Preč od Ríma), ale pritom bude úplne jednoznačne vystupovať za ľudovodemokratické zriadenie a socialistickú výstavbu.
  - 3/ Bude pestovať cyrilometodský kult a vytýči si požiadavku slovanských bohoslužieb. Ďalej bude žiadať rozšírenie užívania slovenského a českého jazyka pri bohoslužbách.
  - 4/ V kritike Vatikánu bude hnutie ukazovať na to, že politika Vatikánu je niečo iné ako učenie rímskokatolíckej cirkvi, ktoré chce hnutie úplne rešpektovať. V tejto súvislosti bude úplne nadväzovať na cyrilometodskú tradíciu. (Cyril a Metod boli tiež prenasledovaní z politických dôvodov).
  - 5/ Bude zdôrazňovať dobrý pomer medzi cirkvou a vládou a bude podporovať pokrokových duchovných v cirkvi.
- Pozri: tamtiež, s. 93.

merov upustilo. Bol vypracovaný len rámcový zákon, týkajúci sa hospodárskeho zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností a niekoľko nariadení. Zdôraznil sa tým úmysel spojiť túto zákonnú úpravu s riešením celej prestavby cirkví. Dňa 11. júla 1949 sa napokon predsedníctvo uznieslo, že návrh zákona sa prerokuje len s Katolíckou akciou a zástupcami cirkví, ktoré s navrhovanou úpravou súhlasia a biskupom sa návrh pošle len na pripomienkovanie.<sup>14)</sup>

Počas procesu príprav a prijímania týchto právnych predpisov sa vyhrotil konflikt medzi predstaviteľmi štátu a niektorých cirkví v súvislosti s plánovanými neprímeranými zásahmi do ich existencie a aktivít. Vyjadrenia ich nesúhlasu však neboli akceptované a 14. októbra 1949 Národné zhromaždenie v Prahe prijalo dva tzv. cirkevné zákony – zákon č. 217/1949 Zb., ktorým sa zriaďuje Štátny úrad pre cirkevné veci a zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Na zákon č. 218/1949 Zb. nadväzovalo a konkretizovalo ho päť vládnych nariadení o hospodárskom zabezpečení jednotlivých cirkví a náboženských spoločností, prijatých 18. októbra 1949. Boli to nariadenia č. 219/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení rímskokatolíckej cirkvi štátom; č. 220/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení československej cirkvi štátom; č. 221/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení evanjelických cirkví štátom; č. 222/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení pravoslávnej cirkvi štátom a č. 223/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení náboženských spoločností štátom. Na zákon, ktorým sa zriadil Štátny úrad pre cirkevné veci, nadväzovalo nariadenie č. 228/1949 Zb. o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre cirkevné veci.

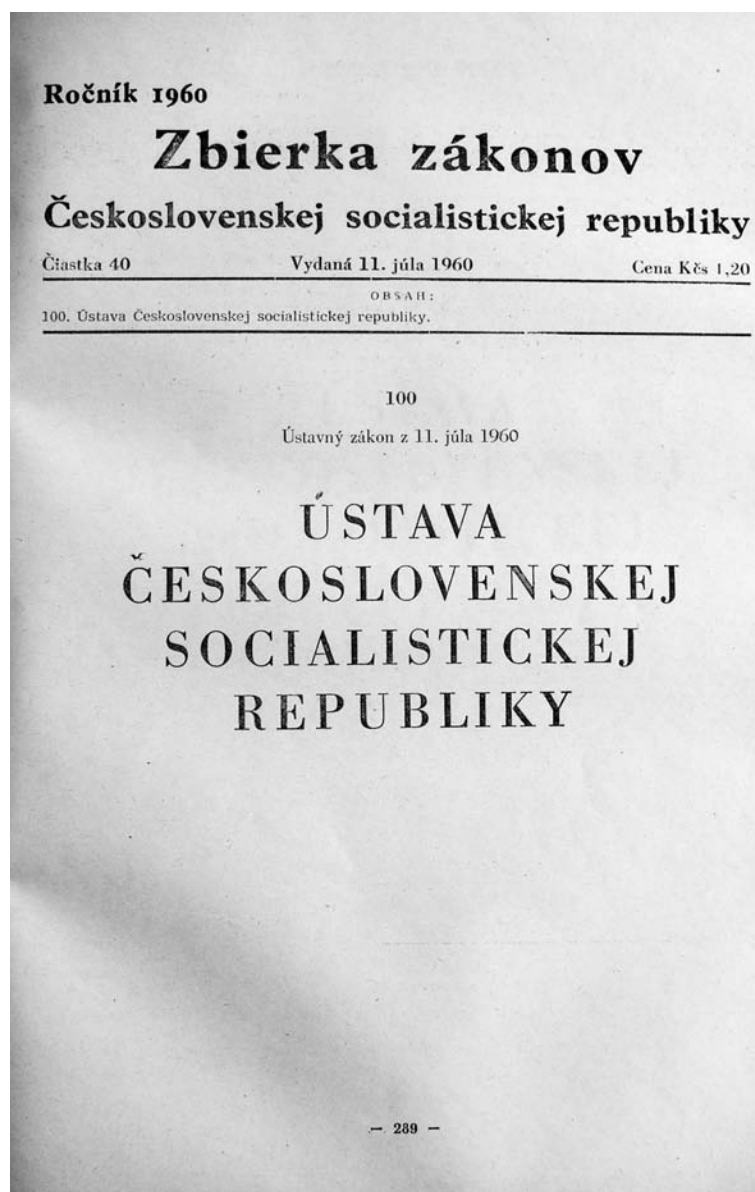
Prijatie, a predovšetkým realizácia týchto právnych predpisov mali výrazný dopad na náboženský život v Československu. Cirkvi a náboženské spoločnosti sa dostali pod úplnú kontrolu zo strany štátu, ktorý okrem toho taktiež aktívne zasahoval do všetkých oblastí ich pôsobenia. Duchovní sa i napriek ustanoveniu zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví, že sú zamestnancami cirkví, stali v skutočnosti štátnymi zamestnancami, keďže boli štátom ustanovovaní i platení. Ich situácia sa tak stala veľmi zložitou. Zákony takisto hrubo zasiahli do práv a slobôd občanov, a to v rozpore s existujúcou ústavou.

#### *Hospodárske zabezpečenie cirkví a náboženských spoločností*

Hospodárske zabezpečenie cirkví a náboženských spoločností upravoval zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom, ktorý vstúpil do platnosti 1. novembra 1949. Pozostával zo 14 paragrafov, upravujúcich najmä poskytovanie osobných požitkov duchovným, rozpočty a majetok cirkví a náboženských spoločností.

Štát sa týmto zákonom zaviazal poskytovať duchovným všetkých uznaných cirkví a náboženských spoločností, ktorí pôsobia so štát-

*Prvá „socialistická“ ústava, ktorá kodifikovala ďalšie komunistické bezprávie, bola prijatá v roku 1960. Zdroj: Zbierka zákonov ČSSR.*



14) Pozri: KAPLAN, Karel: *Štát a cirkev v Československu v letech 1948 - 1953*, Brno 1993, s. 94.



Článok 4 Ústavy ČSSR upevnil totalitné postavenie komunistickej strany. Zdroj: Zbierka zákonov ČSSR.

nym súhlasom v duchovnej správe, v cirkevnej administratíve alebo v ústavoch pre výchovu duchovných, osobné požitky, t.j. základný plat, hodnostný prídavok a odmenu za vyšší výkon. Zároveň podľa § 4 „duchovní, ktorí majú nárok na osobné požitky, majú nárok aj na náhradu cestovných, sťahovacích a iných výdavkov podľa všeobecných predpisov“.<sup>15)</sup> Podmienkou pre získanie týchto osobných požitkov bol priznaný štátny súhlas. Podľa § 2 „štátny súhlas možno udeliť len duchovným, ktorí sú československými štátnymi občanmi, sú štátne spolahliví a bezúhonní a spĺňajú aj inak všeobecne podmienky pre prijatie do štátnej služby“.<sup>16)</sup> Zároveň sa pripúšťala možnosť za určitých okolností upustiť od podmienky štátneho občianstva.

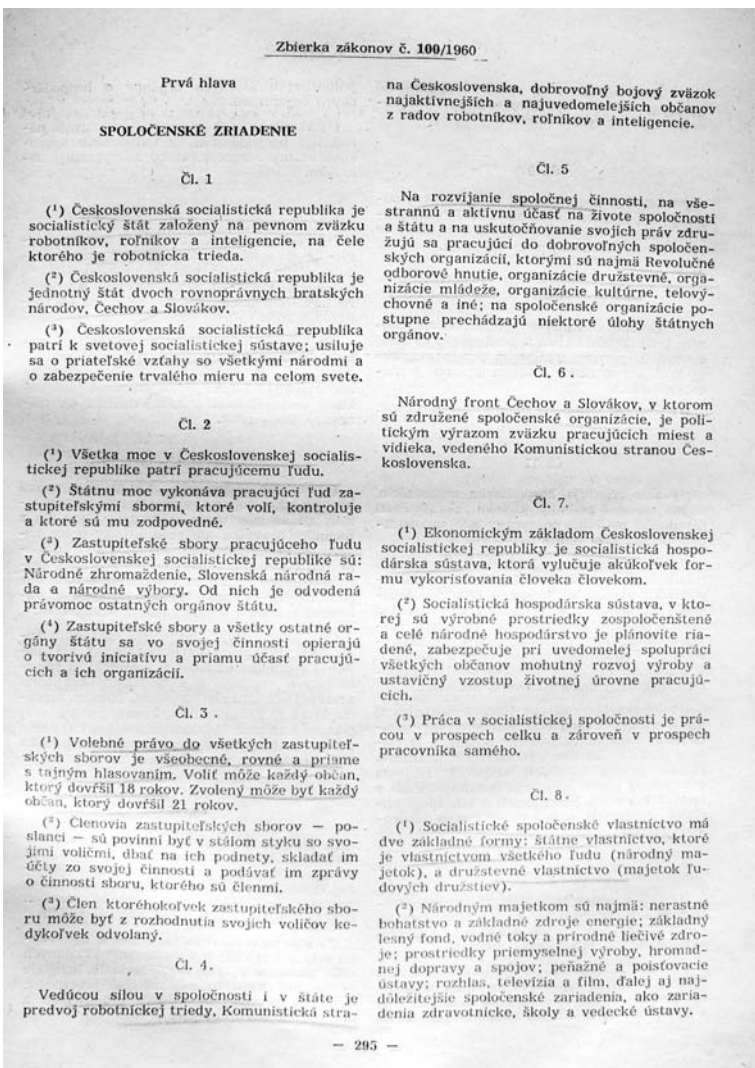
Štát taktiež v zmysle § 8 „uhradzuje cirkvám a náboženským spoločnostiam podľa ich schváleného rozpočtu riadne vecné náklady spojené s výkonom bohoslužieb a iných náboženských úkonov i s cirkevnou administratívou. Na mimoriadne vecné náklady poskytne štát v odôvodnených prípadoch osobitnú pomoc“.<sup>17)</sup>

Veľkým zásahom do hospodárskej samostatnosti cirkvi i náboženských spoločností boli ustanovenia § 9 a § 10. Podľa § 9 „sú zástupcovia cirkvi a náboženských spoločností a správcovia cirkevného majetku povinní zostavovať rozpočty a záverečné účty a predkladať ich Štátnemu úradu pre cirkevné veci na schválenie“.<sup>18)</sup> Rozpočty mali zostavovať podľa zásad štátneho rozpočtu. Ustanovenie § 10 zakotvovalo štátny dozor nad majetkom cirkvi a náboženských spoločností a pre akékoľvek scudzenie alebo zaťaženie majetku cirkvi a náboženských spoločností vyžadovalo predchádzajúci súhlas štátnej správy. Pre cirkev toto ustanovenie znamenalo de facto stratu slobody pri nakladaní s vlastným majetkom.

Podľa trestného ustanovenia zákona č. 218/1949 Zb. „konania alebo opomenutia odporujúce ustanoveniam tohto zákona alebo predpisom vydaným podľa neho, tresce, ak nejde o čin trestný súdne, okresný národný výbor ako správny priestupok pokutou do 100 000 Kčs. V prípade nevyožiteľnosti pokuty, vymeria sa zároveň podľa miery zavinenia náhradný trest väzenia do 6 mesiacov“.<sup>19)</sup>

Na zákon č. 218/1949 Zb. nadväzovalo a konkretizovalo ho päť vládných nariadení č. 219 - 223/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení jednotlivých cirkvi a náboženských spoločností, prijatých 18. októbra 1949. Keďže sa navzájom líšili len minimálne, v nasledujúcom texte sa budem venovať len jednému z nich, a to nariadeniu č. 219/1949 Zb., ktoré upravuje postavenie rímskokatolíckej cirkvi.

Nariadenie konkretizovalo predovšetkým otázku materiálneho zabezpečenia cirkvi, a teda i jej duchovenstva a udelenia štátneho súhlasu. V jeho prvom paragrafe bolo stanovené, že duchovní sú zamestnancami cirkvi, avšak hneď v odseku 2 tohto paragrafu sa konštatovalo, že plat poskytuje duchovným štát. Vystáva tu otázka, prečo duchovným plat neposkytoval zamestnávateľ, t. j. cirkev, ale štát.



15) Zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností štátom, § 4.  
 16) Tamtiež, § 2.  
 17) Tamtiež, § 8.  
 18) Tamtiež, § 9.  
 19) Tamtiež, § 13.

V § 2 tohto nariadenia bolo definované postavenie duchovného a pomocného duchovného. Podľa odseku 1 tohto paragrafu „*duchovným pôsobiacim v duchovnej správe je svetský alebo rehoľný duchovný, ktorý so súhlasom štátu vykonáva buď samostatne alebo pomocne duchovnú správu v určitom farnom obvode, na mieste zriadenom štátnym súhlasom*“.<sup>20)</sup> V tomto ustanovení bol spomenutý štátny súhlas v súvislosti s výkonom duchovnej správy i s miestom jej výkonu. Z toho vyplýva, že štátny súhlas bol podmienkou pre výkon duchovnej správy i pre zriaďovanie miest pre pôsobenie duchovných.

Znenia § 16 a § 17 upravovali spôsob vyžiadania štátneho súhlasu. Podľa § 16 „*akúkoľvek duchovnú činnosť môžu vykonávať svetskí i rehoľní duchovní len so štátnym súhlasom. Štátny súhlas si duchovný vyžiada od krajského národného výboru svojho trvalého bydliska, poprípade jeho prostredníctvom od Štátneho úradu pre cirkevné veci alebo od vlády*“.<sup>21)</sup> Podľa § 17 „*každé ustanovenie duchovného na miesto zriadené so štátnym súhlasom vyžaduje predchádzajúci súhlas štátu*“.<sup>22)</sup> Ustanovenie duchovného bez predchádzajúceho štátneho súhlasu malo podľa § 18 za následok, „*že duchovný nedostal osobné požitky a miesto sa považovalo za uprázdnené*“.<sup>23)</sup> V praxi z toho vyplývalo, že na pôsobenie kňaza vo farnosti sa vyžadoval trojnásobný súhlas – súhlas na zriadenie jeho pôsobiska, súhlas na výkon všetkých duchovných činností a zároveň súhlas na umiestnenie toho-ktorého kňaza na konkrétne pôsobisko.

Predpokladom výkonu duchovnej činnosti bolo zloženie sľubu vernosti Československej republike. Jeho znenie upravoval § 19 ods. 2 takto: „*Sľubujem na svoju česť a svedomie, že budem verný Československej republike a jej ľudovodemokratickému zriadeniu a že nepodniknem nič, čo by bolo proti jej záujmom, bezpečnosti a celistvosti. Budem ako občan ľudovodemokratického štátu plniť svedomite svoje povinnosti, ktoré vyplývajú z môjho postavenia, a vynasnažím sa podľa*

*svojich síl podporovať budovateľské úsilie smerujúce k blahu ľudu*“.<sup>24)</sup> Znenie sľubu sa značne odlišovalo od formulácie v *Modus vivendi* a jeho zloženie sa vyžadovalo od všetkých kňazov, nielen od cirkevných hodnostárov.

Odsek 3 vyššie spomenutého paragrafu vymedzoval spôsob skladania sľubu tak, že pomocní duchovní a duchovní I. stupnice ho skladali do rúk predsedu okresného národného výboru, duchovní II. stupnice do rúk predsedu krajského národného výboru, duchovní III. stupnice do rúk ministra, povereného vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci a duchovní IV. stupnice do rúk predsedu vlády.

Charakter materiálneho obmedzenia cirkvi malo i ustanovenie § 21, podľa ktorého „*požitky podľa tohto nariadenia nahrádzajú všetky dovtedajšie stále požitky, ktoré duchovným plynuli z ich povolaní alebo v súvislosti s ním, z výnosu z obročí, z patronátnych a všelijakých iných záväzkov alebo zo štátnych prostriedkov, poprípade z verejných fondov podľa dovtedajších právnych predpisov, ako i všetky individuálne osobné prídavky, podpory, výpomoci alebo odmeny*“.<sup>25)</sup>

Ustanovenie § 26 ods. 5 stanovilo konzistóriám (kardinálskym kolégiám) povinnosť predložiť do 31. januára 1950 Štátnemu úradu pre cirkevné veci súpis majetku. Taktiež mali povinnosť pravidelne ročne hlásiť zmeny v stave majetku k 31. decembru príslušného roka. Podľa nasledujúceho ustanovenia „*štát dozerá na cirkevný majetok tým, že skúma cirkevné hospodárenie a vyhradzuje si predchádzajúce schvaľovanie všetkých dôležitých majetkovo právnych úkonov, týkajúcich sa tohto majetku*“.<sup>26)</sup>

### **Systém štátnej správy cirkví**

Cirkevnú politiku realizoval stranický i štátny aparát. Rozdiel medzi nimi spočíval v právnej povahe týchto orgánov. Štátne orgány boli zriadené na základe zákona či právneho predpisu nižšej právnej sily, t. j. mali príslušnú legitimitu na výkon svojich právomocí. Väčšinou však boli len nástrojmi na plnenie stra-

20) Vládne nariadenie č. 219/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení rímskokatolíckej cirkvi štátom, § 2 ods. 1.

21) Tamtiež, § 16.

Príslušnosť orgánov na udelenie štátneho súhlasu závisela od zaradenia toho-ktorého duchovného do stupnice.

I. stupnica - samostatní duchovní správcovia, duchovní s funkciou dozornou, úradníci konzistórií;

II. stupnica - predstavení kňazských seminárov, učítelia bohosloveckých učilíšť, konzistorní kancelári, ordinariátni sekretári, sídelní kanovníci;

III. stupnica - dignitári kapitúl, generálni a kapitulárni vikári, svätiaci biskupi a opáti;

IV. stupnica - arcibiskupi, diecézni biskupi a apoštolskí administrátori.

22) Tamtiež, § 17.

23) Tamtiež, § 18.

24) Tamtiež, § 19 ods. 2.

25) Tamtiež, § 21.

26) Tamtiež, § 27.

nických rozhodnutí, keďže vedenie štátu a komunistickej strany sa takmer úplne personálne zhodovalo.

#### *Štátny úrad pre cirkevné veci*

Úvaha o vytvorení Štátneho úradu pre cirkevné veci sa objavila už v priebehu príprav Katolíckej akcie. Jeho zriadenie bolo na programe schôdze predsedníctva ÚV KSČ 27. júna 1949. Vtedy sa však toto rozhodnutie odložilo a zameralo sa na vybudovanie cirkevného oddelenia na Ministerstve školstva. Spočiatku sa kládol veľký dôraz na Katolícku akciu a jej miesto v tomto prípravnom procese. Po jej, aj keď verejne nepriznanom, neúspechu sa dospelo k záveru, že vzťah štátu a cirkvi možno riešiť len na jedinom základe, a to na tom, že štátna moc určí sama, ako a do akej miery chce administrovať vo veciach ich vnútornej správy. A keďže na realizáciu zákona o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností bolo potrebné vytvoriť príslušný aparát, 22. augusta 1949 predsedníctvo ÚV KSČ rozhodlo vytvoriť Štátny úrad pre cirkevné veci.<sup>27)</sup>

Vytvorenie, organizačnú štruktúru i kompetencie Štátneho úradu pre cirkevné veci upravoval zákon č. 217/1949 Zb., ktorým sa zriaďuje Štátny úrad pre cirkevné veci a vládne nariadenie č. 228/1949 Zb. o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre cirkevné veci. Spomenutým zákonom bol zároveň zriadený i Slovenský úrad pre cirkevné veci.

Zákon, ktorým sa zriadil Štátny úrad pre cirkevné veci, pozostával len zo 6 paragrafov. Štátny úrad pre cirkevné veci bol zriadený ako ústredný orgán, na čele ktorého stál minister, určený prezidentom republiky. Podľa ustanovení § 2, § 3 a § 4 „*úlohou Štátneho úradu pre cirkevné veci je dbať o to, aby sa cirkevný a náboženský život vyvíjal v súlade s Ústavou a zásadami ľudovodemokratického zriadenia a zaisťiť tak pre každého Ústavou zaručené právo slobody vyznania, založené na zásadách náboženskej znášanlivosti a rovnoprávnosti všetkých vyznaní. Pôsobnosť vo všetkých cirkevných a náboženských veciach, ktorú dosiaľ vykonávali iné ústredné úrady, prechádza na Štátny úrad pre cirkevné veci. Na Slovensku vykonáva minister, ktorý vedie Štátny úrad pre cirkevné veci, svoju pôsobnosť zásadne prostredníctvom Slovenského úradu pre cirkevné veci, vedeného poverenikom, ktorého určí vláda*“.<sup>28)</sup>

Vykonávacím predpisom zákona č. 217/1949 Zb. bolo vládne nariadenie č. 228/1949 o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre cirkevné veci. Ani toto nariadenie však nebolo rozsiahlejšie. Takisto pozostávalo len zo 6 paragrafov. Opäť zdôrazňovalo presun všetkej pôsobnosti v cirkevných a náboženských veciach z iných ústredných orgánov na Štátny úrad pre cirkevné veci. Podľa § 2 „*do pôsobnosti Štátneho úradu pre cirkevné veci náležia najmä:*

- a) *normotvorná, vedúca a dozorná činnosť vo všetkých cirkevných a náboženských veciach;*
- b) *správne veci cirkví, náboženských spoločností, ich zložiek, komunít, ústavov, základín, kostolov, obročí, fondov, reholí a kláštorov, ako aj ich veci hospodárske a finančné (majetkovoprávne úkony, veci stavebné, správa cirkevných fondov a základín a pod.);*
- c) *ochrana cirkevných pamiatok;*
- d) *veci rozpočtové, úverové a plánovacie v odbore cirkevnom a náboženskom bez ujmy pôsobnosti Štátneho úradu plánovacieho;*
- e) *osobné a platové veci duchovných, učiteľov a zamestnancov bohosloveckých fakúlt, učilíšť a seminárov, ako aj učiteľov náboženstva;*
- f) *úprava vyučovania náboženstva, schvaľovanie učebných osnov, učebníc a pomôcok, hlavný dozor na vyučovanie náboženstva i na cirkevné učilíštia každého druhu po dohode s Ministerstvom školstva, vied a umení;*
- g) *odborné posudzovanie cirkevnej a náboženskej tlače a publikácií;*
- h) *vydávanie úradného vestníka pre duchovných, vydávanie informačných správ a publikácií;*
- i) *veci náboženských spolkov a organizácií bez ujmy pôsobnosti Ministerstva vnútra;*
- j) *veci charitatívnej činnosti cirkví a náboženských spoločností;*
- k) *starostlivosť o to, aby náboženský život sa vyvíjal v súlade s Ústavou;*
- l) *sledovanie rozvoja medzinárodných cirkevných a náboženských stykov.*<sup>29)</sup>

Z uvedených ustanovení je zrejmé, že išlo o veľmi rozsiahle kompetencie, ktoré jednoznačne smerovali k dosiahnutiu dôslednej kontroly cirkví a náboženských spoločností zo strany štátu.

27) Pozri: KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu v letech 1948 - 1953*, s. 95.

28) Zákon č. 217/1949 Zb., ktorým sa zriaďuje Štátny úrad pre cirkevné veci, § 2 - § 4.

29) Vládne nariadenie č. 228/1949 Zb. o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre cirkevné veci, § 2.



Spomenuté kompetencie Štátneho úradu pre cirkevné veci sa v zmysle § 3 realizovali v kultovom, osobnom, informačnom, hospodárskom a správnom odbore, a to nasledovne:

#### A/ Kultový odbor

##### 1/ *katolícke oddelenie:*

- správne a dozorné veci rímskokatolíckej cirkvi;
- systematizácia miest;
- rozhraničovanie farností;
- zriaďovanie nových farností, diecéz a kapitúl;
- odvolanie v správnych veciach z rozhodnutí krajského národného výboru;
- veci konzistórií a ordinariátov;
- pastierske listy a biskupské obežníky;
- veci reholí a kláštorov;
- veci týkajúce sa vyučovania náboženstva a učiteľov náboženstva;
- veci bohosloveckých učilíšť a seminárov;
- zahraničné styky rímskokatolíckej cirkvi;
- veci katolíckych spolkov a organizácií;
- starostlivosť o pútnické miesta a exercičné domy;
- evidencia kostolov, fár, kapitúl, reholí, kláštorov, bohosloveckých učilíšť, spolkov, organizácií;
- ostatná vecná evidencia rímskokatolíckej cirkvi.

##### 2/ *oddelenie ostatných cirkví:*

- zásadné veci nekatolíckych cirkví;
- správne veci ústrednej a diecézálnych rád a ostatných organizačných zložiek cirkvi československej; sociálna práca tejto cirkvi;
- všetky veci evanjelických cirkví, ich zložiek a evanjelických spolkov;
- všetky veci ostatných nekatolíckych cirkví, ich zahraničné styky, vyučovanie náboženstva, učiteľov náboženstva, bohosloveckých učilíšť a seminárov;
- evidencia nekatolíckych cirkví a náboženských spoločností.

#### B/ Kádrový odbor

##### 1/ *oddelenie kádrových a osobných vecí duchovenstva:*

- sledovanie a rozmiestňovanie duchovenstva;
- spolupráca so spoľahlivými katolíckymi kňazmi a duchovenstvom ostatných cirkví;
- evidencia duchovných, vybavovanie osobných vecí a sledovanie plátov duchovenstva.

##### 2/ *oddelenie kádrových a osobných vecí zamestnancov:*

- osobné veci zamestnancov Slovenského úradu pre cirkevné veci, referátov krajských národných výborov a okresných národných výborov a zmocnencov na biskupských úradoch.

##### 3/ *oddelenie školenia:*

- školenia a štúdium zamestnancov úradu a referentov krajských národných výborov a okresných národných výborov.

#### C/ Informačný odbor

##### 1/ *študijné oddelenie:*

- sústreďovanie a spracovávanie materiálu z cirkevno-náboženského života;
- vedenie dokumentácie aktuálnych cirkevno-náboženských otázok;
- recenzovanie kníh a novovydavanej náboženskej literatúry.

##### 2/ *spravodajské a propagačné oddelenie:*

- riadenie propagácie v tlači, rozhlase a filme, sledovanie ich pôsobenia v cirkevno-náboženských otázkach;
- vydávanie úradných vestníkov, tlačív a denných správ;
- sledovanie domácej i zahraničnej tlače a rozhlasu, a tiež cudzej náboženskej literatúry.

#### D/ Hospodársko-administratívny odbor

##### 1/ *oddelenie pre hospodárske otázky cirkví:*

- zabezpečovanie vypracovania smerníc pre rozpočty cirkví a inventúry cirkevného majetku;
- kontrola rozpočtov cirkví, skúmanie ich hospodárenia a dozor nad cirkevným majetkom;
- spolupráca s krajskými národnými výborami v hospodárskych veciach;
- zostavovanie prehľadu o výplatách služného duchovným;
- rozhodovanie o opravách cirkevných pamiatok;
- likvidácie starých patronátnych záväzkov.

##### 2/ *oddelenie pre hospodárske a administratívne otázky úradu:*

- zostavovanie rozpočtu úradu;
- legislatíva v oblasti pôsobnosti úradu;
- plánovanie a organizácia úradu;
- materiálne zabezpečenie chodu úradu.

##### 3/ *učtáreň*<sup>30)</sup>





Novovymenovaný kapitulárny vikár Spišskej kapituly Andrej Scheffer pri podpise sľuby vernosti dňa 1. novembra 1950.  
Foto: J. Teslík, TASR

V priebehu existencie Štátneho úradu pre cirkevné veci došlo k viacerým organizačným úpravám, ale jeho jednotlivé kompetencie zostali v platnosti. Je pozoruhodné, ako na základe dvoch strohých právnych predpisov vznikol aparát, ktorý kontroloval a zasahoval prakticky do každej oblasti života cirkvi.

Štátny úrad pre cirkevné veci bol oficiálne zrušený vládym nariadením č. 19/1956 Zb. o zrušení niektorých ministerstiev a ústredných orgánov štátnej správy zo 16. júna 1956 a Slovenský úrad pre cirkevné veci vládym nariadením č. 34/1956 Zb. o zrušení niektorých povereníctiev zo 14. júla 1956. V zmysle ustanovení § 2 nariadenia č. 19/1956 Zb. sa zrušilo Ministerstvo kultúry a Štátny úrad pre cirkevné veci. Z Ministerstva školstva sa zriadilo Ministerstvo školstva a kultúry, na ktoré prešla doterajšia pôsobnosť Ministerstva školstva a Ministerstva kultúry s výnimkou pôsobnosti v odbore kultúrnych stykov so zahraničím a v odbore polygrafického a gramofónového priemyslu, ako aj zásadné cirkevné otázky z doterajšej pôsobnosti Štátneho úradu pre cirkevné veci. Na základe ustanovenia § 9 „vláda tiež vymedzí pôsobnosť Ministerstva

školstva a kultúry v zásadných otázkach cirkevných a v súvislosti s tým vykoná presun doterajšej pôsobnosti Štátneho úradu pre cirkevné veci v ostatných otázkach na výkonné orgány krajských (ústredných) národných výborov“.<sup>31)</sup> Analogicky sa postupovalo na základe vládneho nariadenia č. 34/1956 Zb., ktorým bol zrušený Slovenský úrad pre cirkevné veci a jeho pôsobnosť v zásadných cirkevných otázkach bola prenesená na novovzniknuté Povereníctvo školstva a kultúry.

#### Cirkevné oddelenia okresných a krajských národných výborov

Ustanovenie § 5 vládneho nariadenia č. 228/1949 Zb. presunulo v krajoch a okresoch pôsobnosť v náboženských a cirkevných veciach na príslušné krajské a okresné národné výbory. Na základe tohto právneho predpisu sa uskutočnila reorganizácia cirkevných oddelení, ktoré už od jari 1949 pôsobili na krajských národných výboroch a väčšine okresných národných výborov.

Počet zamestnancov cirkevných oddelení krajských národných výborov sa riadil podľa religiozity krajov a kolísal medzi 5-10 zamestnancami. Počet zamestnancov cirkevných oddelení okresných národných výborov sa riadil podľa počtu fár v okrese, a to nasledovne:

- 1 – 10 fár tajomník
- 11 – 20 fár tajomník a administratívna sila
- nad 20 fár tajomník, hospodársky úradník a administratívna sila

Cirkevné oddelenie bolo súčasťou referátu pre všeobecné vnútorné veci. Za chod cirkevného oddelenia bol zodpovedný cirkevný tajomník, ktorý mal vzhľadom na význam cirkevnej politiky zvlášťne postavenie.<sup>32)</sup>

Do pôsobnosti cirkevných oddelení krajských národných výborov patrili napríklad nasledujúce záležitosti:

1. Cirkevno-politické a kadrové záležitosti
  - vedúci cirkevný tajomník riadil prácu cirkevného oddelenia pri krajskom národnom výbore;
  - staral sa o vnútorný chod aparátu krajského národného výboru i okresného národného výboru;

31) Vládne nariadenie č. 19/1956 Zb. o zrušení niektorých ministerstiev a ústredných orgánov štátnej správy, § 9.

32) Pozri: KOLEKTÍV: *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 - 1951*, s. 264.

Pozoruhodné sú úlohy, ktoré konkrétne načrtnol minister Čepička krajským cirkevným tajomníkom na konferencii dňa 13. apríla 1949, napr.:

- a/ nadviazať spoluprácu s ŠtB;
- b/ nedovolíť konanie zbierok bez dovolenia úradu;
- c/ v kraji nenápadne a postupne zlikvidovať všetky cirkevné školy a k nim pridružené internáty;
- d/ všetky zhromaždenia hlásiť ŠtB;
- e/ pri likvidovaní škôl znemožniť zhluknutie rodičov alebo ich dorozumenie, aby boli zamedzené akékoľvek masové akcie;
- f/ podávať dôverné správy dôvernou cestou;
- g/ exercície na pôde kostola kontrolovať, mimo kostola nepovoľovať;
- h/ zrušiť dopravné výhody a zľavy pre návštevníkov cirkevných zhromaždení, púti atď. Pozri: tamtiež, s. 76 - 77.

- uskutočňoval styk so Štátnym úradom pre cirkevné veci;
  - uskutočňoval styk s politickými a ľudovými orgánmi;
  - uskutočňoval styk s cirkevnými predstaviteľmi v krajine;
  - dbal o prieskum verejnej mienky medzi kňazmi a veriacimi a dával iniciatívu na jej ovplyvnenie pomocou vhodných propagačných prostriedkov (tlač, rozhlas, verejné prejavy);
  - vybavoval odvolania v cirkevných veciach, kde okresný národný výbor rozhodol ako prvá inštancia;
  - staral sa o kádrovú kartotéku, obsahujúcu posudky na duchovných, laických učiteľov a zamestnancov cirkví;
  - staral sa, aby kádrová kartotéka bola živá, mesačne vykonával zmeny a oznamoval ich kádrovému oddeleniu Štátneho úradu pre cirkevné veci;
  - udržoval stále styky s kádrovým oddelením krajského národného výboru;
  - staral sa o politickú prevýchovu kňazov a učiteľov náboženstva;
  - pripravoval odborné a politické školenie okresných cirkevných tajomníkov raz za mesiac popri krajskej inštruktáži.
2. Kultové a informačné záležitosti
- kultové záležitosti vybavoval kultový a informačný referát, pokiaľ si ich nevyhradil cirkevný tajomník;
  - dozeral na vyučovanie náboženstva;
  - sledoval činnosť dozorných cirkevných orgánov;
  - dozeral na činnosť cirkevných spolkov a cirkevných sociálnych zariadení;
  - dozeral na kláštory, rády a kongregácie;
  - dozeral na verejné cirkevné akcie a zhromaždenia;
  - sledoval priebeh púti na pútnických miestach a činnosť exercičných domov;
  - sledoval a podporoval činnosť Katolíckej akcie;
  - staral sa o evidenciu a zabezpečenie cirkevných pamiatok ako národného majetku;
  - sledoval cirkevnú a krajskú tlač a raz týždenne zasielal Štátnemu úradu pre cirkevné veci správnu, prípadne výstrižky z časopisov;
  - staral sa o propagáciu cirkevnej politiky v cirkvách (viedol v krajskom rozhlase a tlači cirkevnopolitické kampane podľa pokynov Štátneho úradu pre cirkevné veci, popularizoval cirkevnú politiku na cirkevných schôdzach, vikariátnych poradách, rekolekciách a pod.) a v kraji (predovšetkým prostredníctvom tlače a verejných prednášok);
  - podával správy Štátnemu úradu pre cirkevné veci;
  - staral sa o získavanie dopisovateľov pre Vestník katolíckeho duchovenstva a Katolícke noviny.
3. Personálne a platové záležitosti
- viedol evidenciu stavu a zmien všetkých duchovných všetkých cirkví a náboženských spoločností, pomocného personálu všetkých cirkví, osobných zmien v kláštore;
  - riešil platové záležitosti duchovenstva;
  - riešil personálne otázky, predovšetkým udeľoval štátny súhlas k duchovnej činnosti, prijímal sľub duchovných.
4. Majetkovoprávne a hospodársko-kontrolné záležitosti
- dozeral nad hospodárením a majetkom cirkví vo všetkých smeroch;
  - dozeral nad súpisom a evidenciou cirkevného majetku;
  - uskutočňoval a kontroloval výplatu duchovných podľa zákona č. 217/1949 Zb.;
  - zisťoval účelnosť a nevyhnutnosť opráv cirkevných budov a pod.<sup>33)</sup>

### **Orgány neprávnej povahy**

Okrem Štátneho úradu pre cirkevné veci, ktorý predstavoval najvyšší štátny orgán zaoberajúci sa cirkevnými záležitosťami, zriadený právnym predpisom, existovalo ešte niekoľko straníckych orgánov, ktoré sa zaoberali touto problematikou. Patrili medzi ne predovšetkým predsedníctvo a sekretariát ÚV KSČ a v neposlednom rade tzv. cirkevné komisie. Tieto orgány možno nazvať orgánmi neprávnej povahy, keďže ich existencia nebola postavená na žiadnej právnej norme. Ich rozhodnutia teda nemožno označiť za právne relevantné. V praxi však práve tieto rozhodnutia určovali politiku štátu vo vzťahu k cirkvám a náboženským spoločnostiam. Dôkazom tejto skutočnosti sú napríklad mnohé rozhodnutia cirkevnej komisie a cirkevného oddelenia Ústredného akčného výboru Národnej fronty.

Prvá cirkevná komisia ÚV KSČ pracovala už od leta 1948, nemala však ešte širšie právomoci. Odrážalo sa to aj v jej personálnom zložení. Na jar 1949 bola vytvorená nová cirkevná komisia ÚV KSČ. Svojím zložením predstavovala reprezentatívny vrcholový orgán.

Mala šesť členov, preto sa pre ňu ustálil pracovný názov „cirkevná šestka“. Jej členmi boli Alexej Čepička, Václav Kopecký, Zdeněk Fierlinger, Vladimír Clementis, Viliam Široký a Jiří Hendrych. Táto komisia mala veľké právomoci a zohrávala iniciatívnu úlohu pri formovaní a uskutočňovaní cirkevnej politiky. „Cirkevná šestka“ fungovala do prelomu marca a apríla 1950 a od začiatku mája 1950 bola nahradená novou komisiou, ktorá sa nazývala cirkevná rada. Svoju činnosť ukončila koncom roku 1951 a nový orgán tohto typu už vytvorený nebol.<sup>34)</sup>

#### **Pôsobnosť cirkví v oblasti evidencie obyvateľstva**

Postupne boli prijímané ďalšie proticirkevne zamerané právne predpisy, ktorých cieľom bolo ešte viac oklieštiť vplyv cirkví v občianskom živote tak, aby ich z tejto oblasti úplne vylúčili a ich činnosť redukovali len na náboženské obrady v kostole a na nepovinnú výučbu náboženstva na školách. Cirkevná komisia ÚV KSČ na svojej schôdzi dňa 12. novembra 1949 prerokovala návrh nového zákona o matrikách.<sup>35)</sup> Cieľom tohto návrhu zákona bolo obmedzenie verejnej činnosti cirkví. Dňa 7. decembra 1949 ho Národné zhromaždenie v Prahe schválilo ako zákon č. 268/1949 Zb. o matrikách. Platnosť nadobudol 1. januára 1950.

Podľa ustanovenia § 27 „všetky cirkevné matriky sú majetkom štátu a prechádzajú dňom začiatku účinnosti tohto zákona do správy národných výborov; podrobnosti určí Ministerstvo vnútra vyhláškou v Úradnom liste“.<sup>36)</sup> Všetka agenda týmto prešla v zmysle §

3 na miestne národné výbory. Podľa § 26 ods. 1 „matriky vedené podľa doterajších predpisov sa uzavrujú ku dňu začiatku účinnosti tohto zákona“.<sup>37)</sup> Ustanovenie § 29 zrušilo všetky dovtedy platné právne predpisy týkajúce sa otázok súvisiacich s vedením matrik.

#### **Pôsobnosť cirkví v oblasti rodinného práva**

Na svojom rokovaní 12. novembra 1949 prerokovala cirkevná šestka ÚV KSČ aj návrh zákona o rodinnom práve.<sup>38)</sup> Dňa 7. decembra 1949 sa Národné zhromaždenie v Prahe uznieslo na zákone č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve. Účinnosť nadobudol 1. januára 1950.

Postavenia cirkví sa dotýkala predovšetkým prvá časť zákona, ktorá upravovala vznik manželstva. Podľa ustanovenia § 1 ods. 1 a 2 „Manželstvo sa uzaviera súhlasným vyhlásením muža a ženy pred miestnym národným výborom, že spolu vstupujú do manželstva. Ak sa toto vyhlásenie snúbencov neurobí pred miestnym národným výborom, manželstvo nevznikne“.<sup>39)</sup> Na základe § 4 „Manželstvo sa uzaviera verejne a slávnostným spôsobom<sup>40)</sup> v prítomnosti dvoch svedkov. Mimo úradovne miestneho národného výboru možno manželstvo uzavrieť len zo závažných príčin.“<sup>41)</sup> Náboženské sobášne obrady sa v zmysle § 7 tohto zákona „dovoľujú; smú sa však vykonať až po uzavretí manželstva podľa tohto zákona“.<sup>42)</sup> V praxi to znamenalo, že snúbenci, ktorí chceli mať cirkevný sobáš, museli mať dva sobášne obrady. Najprv na miestnom národnom výbore a až potom v kostole.

34) Pozri: PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 - 1953*, s. 103 - 104.

35) Na schôdzke cirkevnej šesty dňa 12. novembra 1949 bolo okrem iného uznesené navrhnúť predsedníctvu strany na schválenie, aby nové matriky boli vedené na každom národnom výbore. Ich vedenie mal zabezpečiť národný výbor s pomocou miestneho učiteľa, knihovníka, osvetového pracovníka a pod. Staré matriky mali byť zatiaľ ponechané v úschove farských úradov (malo však byť jasne povedané, že sa jedná o majetok národného výboru) a kňazi boli povinní na požiadanie národného výboru urobiť z nich výpisy, ktoré však potvrdzovali národné výbory, nie farské úrady. Pozri: KOLEKTÍV: *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 - 1951*, s. 291.

36) Zákon č. 268/1949 Zb. o matrikách, § 27.

37) Tamtiež, § 26 ods. 1.

38) Problematiku odňatia matrik cirkvám a občianskych sobášov sa dotýkal už spomínaný návrh cirkevného oddelenia Ústredného akčného výboru Národného frontu na riešenie náboženských otázok v Československu. V bode C, ktorý hovorí o konečnej likvidácii náboženstva sa okrem iného uvádza: Obmedziť náboženský vplyv je možné tým, že odtrhneme občiansky život od cirkevného zasahovania. Ak budú napr. cirkvám odňaté štátne matriky a ak sa civilný sobáš prehlási za obligatórny, občan príde do styku s cirkvou skutočne len vtedy, keď ho k tomu povedie náboženský záujem. Prítom by návyky na občiansky sobáš rozhodne prospelo, keby sa konal s väčšou pozornosťou, obradnosťou a s prihliadnutím na estetické faktory. Čo sa týka pohrebov, tu je potrebné podporovať myšlienku pohrebu spálením, ktorá má už dnes v ČSR 150 000 organizovaných stúpencov. Zovšeobecnenie spaľovania znamená ďalšie obmedzenie vplyvu katolicizmu, ktorý pri pohrebe spálením odmieta cirkevnú asistenciu. Pozri: KOLEKTÍV: *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 - 1951*, s. 23 - 24.

39) Zákon č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve, § 1.

40) V zápise zo schôdze cirkevnej šesty zo dňa 12. novembra 1949 sa okrem iného píše: Bude venovaná zvláštna pozornosť aj vonkajšej stránke obradu (vybavenie miestnosti, oblék sobášiacieho, preslov pri obrade, umelecký doprovod – hudba, spev). Pozri: KOLEKTÍV: *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 - 1951*, s. 291.

41) Zákon č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve, § 4.

42) Tamtiež, § 7.

**Cirkevné školstvo**

Už od konca roku 1945 pripravovalo Ministerstvo školstva zákon o jednotnej škole. Napriek mnohým protestom zo strany cirkví bol nakoniec tento zákon prijatý, a to pod č. 95/1948 Zb. Na základe tohto a ďalších právnych predpisov už zostali pod správou cirkví len bohoslovecké učilišťa.<sup>43)</sup> Aj tu však dochádzalo k značnému obmedzeniu ich cirkevnej správy.

Školský zákon č. 95/1948 Zb. upravoval postavenie škôl I., II. a III. stupňa. Nevzťahoval sa v zmysle § 92 na školy vysoké, vojenské a na bohoslovecké učilišťa. V jednotlivých ustanoveniach upravoval otázky týkajúce sa jednotlivých typov škôl, okrem iného aj výchovné a vzdelávacie odbory a náuky. Náboženstvo medzi nimi spomenuté nebolo. Upravené bolo osobitne v § 19, a to tak, že škola bola povinná starať sa o náboženskú výchovu žiakov podľa ich náboženského vyznania, okrem prípadov, keď rodičia (zákonní zástupcovia) odhlásili dieťa z tejto výchovy. Náboženská výchova a dozor nad ňou prislúchali cirkevným orgánom (náboženským obciam) bez ujmy práva vrchného dozoru a správy, ktoré prislúchali Ministerstvu školstva a osvetu. Učebné osnovy náboženskej výchovy stanovovalo na návrh cirkevných orgánov (náboženských obcí) Ministerstvo školstva a osvetu, preskúmajúc ich z hľadiska občianskeho, a tiež z hľadiska náboženskej znášanlivosti.<sup>44)</sup>

Na vykonanie školského zákona boli vládou vydané dve nariadenia, a to vládne nariadenie č. 196/1948 Zb., ktorým sa vykonávajú ustanovenia školského zákona o školách národných a stredných a vládne nariadenie č. 197/1948 Zb. o výchovných a vzdelávacích odboroch a náukach na gymnáziách.

**Vládne nariadenie č. 196/1948 Zb.**

V časti nariadenia, nazvanej „Výchovné a vzdelávacie obory a nauky“, boli upravené povinné a nepovinné predmety. Náboženstvu sa venoval § 11 ods. 3, ktorý hovoril, že „pre deti, ktoré rodičia (zákonní zástupcovia) neodhlásili z náboženskej výchovy, je taktiež táto výchova povinným predmetom na národnej i na strednej škole“.<sup>45)</sup>

Ustanovenie § 14 tohto nariadenia upravovalo zriaďovanie oddelení pre náboženskú vý-



chovu a počet vyučovacích hodín. Pokiaľ bolo na škole najmenej 15 žiakov rovnakého náboženského vyznania, o náboženskú výchovu ktorých bola škola povinná sa starať, zriadil okresný školský úrad oddelenie pre túto výchovu. Pokiaľ by v tomto oddelení bolo viac ako 40 žiakov, malo sa spravidla zriadiť ďalšie oddelenie. Rozsah vyučovania náboženstva bol stanovený na národných školách a na prvých troch postupných ročníkoch strednej školy 2 hodiny týždenne a v štvrtom postupnom ročníku strednej školy 1 hodina týždenne. Pokiaľ bolo na škole menej ako 15 žiakov toho istého vierovyznania, zriadil okresný školský úrad oddelenie pre náboženskú výchovu žiakov dvoch alebo viacerých škôl v tom istom mieste alebo v susedných obciach. Prípadne mohol okresný školský úrad vytvoriť oddelenie pre náboženskú výchovu s menším počtom vyučovacích hodín.<sup>46)</sup>

**Vládne nariadenie č. 197/1948 Zb.**

Nariadenie sa zaoberalo jednotlivými vyučovacími predmetmi na gymnáziách v § 2 až § 4. Členilo ich na povinné a nepovinné predmety. Náboženstvo bolo na rozdiel od predchádzajúceho právneho predpisu radené vyslovene medzi nepovinné predmety.<sup>47)</sup>

*Pod názvom Duchovenstvo za mier a socializmus sa konala dňa 1. novembra 1950 tzv. mierová konferencia, na ktorej sa zišli duchovní Evanjelickej cirkvi a.v. a reformovanej cirkvi bratislavského a žilinského kraja.*

*Foto: J. Teslík, TASR*

43) § 4 ods. 1 zákona č. 95/1948 Zb. ustanovuje, že školy sú štátnymi učilišťami.

44) Tamtiež, § 19.

45) Vládne nariadenie č. 196/1948 Zb., ktorým sa vykonávajú ustanovenia školského zákona o školách národných a stredných, § 11 ods. 3.

46) Pozri: tamtiež, § 14

47) Pozri: Vládne nariadenie č. 197/1948 Zb. o výchovných a vzdelávacích odboroch a náukach na gymnáziách, § 4.



### Zákon o vysokých školách

Dňa 18. mája 1950 prijalo Národné zhromaždenie Slovenskej republiky zákon č. 58/1950 Zb. o vysokých školách. Vláda v zmysle § 3 nariadením „zriaďuje, zrušuje, zlučuje a delí vysoké školy, ustanovuje ich fakulty, určuje a mení sídla a názvy vysokých škôl a fakúlt v súhlase s plánovanými potrebami hospodárskej a kultúrnej výstavby štátu“.<sup>48)</sup>

Postavenie bohosloveckých fakúlt zákon upravuje samostatne v časti V. Prechodné a záverečné ustanovenia, konkrétne v § 33 a § 34. Na základe znenia § 33 sa „Bohoslovecká fakulta Karlovej univerzity v Prahe vyníma zo sväzku tejto univerzity“ a takisto aj Cyrilo-Metodejská bohoslovecká fakulta Palackého univerzity v Olomouci.<sup>49)</sup>

V zmysle § 34 „hlavnú správu a dozor nad bohosloveckými fakultami uvedenými v § 33, ako i nad Husovou čs. evanjelickou fakultou bohosloveckou v Prahe, nad Katolíckou bohosloveckou fakultou v Bratislave a nad Slovenskou evanjelickou bohosloveckou fakultou v Bratislave, vykonáva minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci. Organizáciu fakúlt uvedených v odseku 1 a v § 33, ich zriaďovanie, rušenie, zlučovanie a delenie, určovanie alebo zmenu ich sídel a názvov vykonáva vláda nariadením. Študijné a skúšobné predpisy pre tieto fakulty vydáva Štátny úrad pre cirkevné veci po dohode s Ministerstvom školstva, vied a umení. V ostatnom sa tento zákon na bohoslovecké fakulty nevzťahuje“.<sup>50)</sup>

### Bohoslovecké fakulty

Približne mesiac po vydaní zákona o vysokých školách upravila vláda svojim nariadením č. 112/1950 Zb. postavenie bohosloveckých fakúlt. Nariadenie pozostávalo zo 16 paragrafov, ktoré upravovali okrem iného organizáciu bohosloveckých fakúlt, bohoslovecké štúdium a postavenie učiteľov.

Ustanovenie § 1 upravovalo rímskokatolícke bohoslovecké štúdium takto: „Všetko rímskokatolícke bohoslovecké štúdium v českých krajoch sa sústreďuje v Rímskokatolíckej bohosloveckej fakulte v Prahe, ktorá je samostatnou bohosloveckou fakultou a má názov Rímskokatolícka cyrilometodejská bohoslovecká fakulta v Prahe. Na Slovensku sa

sústreďuje toto štúdium v Rímskokatolíckej bohosloveckej fakulte v Bratislave, ktorá má názov Rímskokatolícka cyrilometodejská bohoslovecká fakulta v Bratislave. Cyrilometodejská bohoslovecká fakulta v Olomouci, diecézne učilište, rehoľné učilište a ostatné rímskokatolícke učilišťa sa zrušujú.“<sup>51)</sup>

Na základe § 2 sa na mieste doterajšej Husovej československej evanjelickej fakulty bohosloveckej v Prahe zriaďujú dve samostatné fakulty s názvami Husova československá bohoslovecká fakulta v Prahe“ a Komenského evanjelická bohoslovecká fakulta v Prahe. Tieto fakulty sústreďia aj bohoslovecké štúdium, ktoré dosiaľ zabezpečovali najmä Biblický ústav Jednoty českobratskej v Kutnej Hore a Bohoslovecký seminár československých baptistov v Prahe, ktoré sa zrušujú. Evanjelické bohoslovecké štúdium na Slovensku sa sústreďuje v Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulte v Bratislave. Zároveň sa zriaďuje Pravoslávna bohoslovecká fakulta v Prahe, v ktorej sa sústreďí všetko bohoslovecké štúdium pravoslávnej cirkvi na celom území štátu“.<sup>52)</sup>

Ustanovenie § 4 ods. 1 hovorilo, že „bohoslovecké fakulty vydrží štát“.<sup>53)</sup> Organizáciu bohosloveckých fakúlt upravil § 5, podľa ktorého „na čele bohosloveckej fakulty je dekan a fakultná rada. Dekan vedie a spravuje fakultu, zodpovedá za jej ideovú a výchovnú činnosť a zastupuje ju pred verejnosťou. Jeho námestníkom je prodekan. Dekana a prodekana vymenúva minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci na obdobie dvoch študijných rokov, a to spravidla z učiteľov bohosloveckých fakúlt. Za činnosť fakulty zodpovedá dekan ministromi poverenému vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci“.<sup>54)</sup> Podrobnejšiu úpravu organizácie, správy a hospodárenia jednotlivých bohosloveckých fakúlt mali na základe § 6 určiť organizačné štatúty týchto fakúlt, ktoré mal vydať minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci po dohode so zúčastnenými členmi vlády.

Právomoci ministra povereného vedením SUC boli ešte širšie. Napríklad:

1/ „Ako sa označujú absolventi bohoslo-

48) Zákon č. 58/1950 Zb. o vysokých školách, § 3.

49) Tamtiež, § 33.

50) Tamtiež, § 34.

51) Vládne nariadenie č. 112/1950 Zb. o bohosloveckých fakultách, § 1.

52) Tamtiež, § 2.

53) Tamtiež, § 4 ods. 1.

54) Tamtiež, § 5.

veckých fakúlt, určí minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci.“<sup>55)</sup>

2/ „Minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci môže určiť podmienky pre udeľovanie hodnosti doktorátu teológie ako vyššej hodnosti bohosloveckej, ako aj podmienky pre udeľovanie čestných hodností bohosloveckých.“<sup>56)</sup>

3/ „Predpisy o všeobecných právach a povinnostiach študentov vydáva minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci.“<sup>57)</sup>

4/ „Profesorov a docentov bohosloveckých fakúlt pre určité bohoslovecké odbory ustanovuje minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci z osôb, ktoré preukázali potrebnú učiteľskú a bohosloveckú spôsobilosť.“<sup>58)</sup>

5/ „Minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci určuje, poprípade mení pôsobisko profesorov a docentov na bohosloveckých fakultách a určuje im odbor i rozsah učiteľskej činnosti.“<sup>59)</sup>

6/ „Minister poverený vedením Štátneho úradu pre cirkevné veci vydá podľa tohto nariadenia potrebné vykonávacie predpisy.“<sup>60)</sup>

Spomenuté ustanovenia vládneho nariadenia dokumentovali snahu o výrazný vplyv štátu na výchovu nových generácií kňazov. Bohoslovecké fakulty v Československu sa vplyvom týchto právnych predpisov dostali do úplného područia vedenia štátu, resp. Komunistickej strany československej.

Na základe uvedených právnych predpisov a mnohých stranických rozhodnutí bola v Československu uskutočňovaná veľmi reštriktívna cirkevná politika, značne odporujúca ústavnej garancii slobody vyznania. Miera reštrikcie závisela v predmetnom období od mnohých faktorov, predovšetkým od vnútro politickej a medzinárodnej situácie. Politika štátu voči cirkvám a náboženským spoločnostiam sa prejavovala najmä obmedzovaním náboženského života, direktívnym spôsobom riadenia cirkevných ustanovizní či zásahom do vnútornej štruktúry cirkví. V neposlednom rade dochádzalo k závažným porušovaniu ľudských práv a slobôd, formálne zakotvených v oboch ústavách platných v danom časovom rozmedzí, ako aj v medzinárodných dokumentoch, podpísaných vtedajšími československými predstaviteľmi.

## RESUME

### Legal Regulation of Churches and Religious Associations in Czechoslovakia in 1948 – 1989

During the period of 1948 – 1989, Czechoslovakia pursued an extremely restrictive church policy. The extent of the restrictions depended on a multitude of factors, reflecting domestic and foreign political conditions. The state policy towards the churches was exercised primarily through limitations on religious life, directive management of the church institutions, or through state interference in the internal structure of the churches. The enactment and implementation of a number of legal regulations, especially the so - called Church Laws, allowed for limitations on the influence and activity of the church and religious associations. This paper documents the discriminatory nature of selected laws and regulations governing the status of churches and religious associations in Czechoslovakia from 1948 to 1989. It also explores the clear contradiction between the provisions in constitutional documents, which guaranteed freedom of religion, and regulations with lesser legal force, which governed certain aspects of these institutions' operation.

55) Tamtiež, § 10 ods. 1.

56) Tamtiež, § 10 ods. 2.

57) Tamtiež, § 11 ods. 3.

58) Tamtiež, § 12 ods. 1.

59) Tamtiež, § 12 ods. 2.

60) Tamtiež, § 15 ods. 2.

# KGB na cestě ke komunismu

**Pavel Žáček**



*PhDr. Pavel Žáček, PhD.  
(1969), absolvent  
FSV UK Praha,  
bývalý náměstník ředitele  
ÚDV ZK v Praze,  
od roku 1999 pracuje  
v ÚSD AV ČR,  
v současnosti působí  
v Ústave paměti národa.*

Dne 12. dubna 1968 nalezl jakýsi mjr. Z. Peterka v sekretariátu ministra vnitra několik písemností se vztahem ke spolupráci se sovětskou Státní bezpečností (Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti) a navrhl jejich archivování. Jedním z těchto dokumentů byl neumělý překlad směrnice KGB o profylaktické (preventivní) práci z doby před listopadem 1966, který zjevně vznikl kvůli informování špiček československé Státní bezpečnosti (ministerstva vnitra) o podílu politické policie na „výchovné funkci sovětského státu“. <sup>1)</sup> Pod tímto eufemistickým názvem se skrýval komplex postupů, vedoucích k včasnému podchycení a paralyzaci komunistickému režimu nepřátelských aktivit. Dokument přesvědčivě vypovídá o myšlenkovém světě sovětských čekistů, z vnitro- i zahraničněpolitických důvodů od druhé poloviny padesátých let hledajících nové formy postihu obyvatelstva, i o jejich snaze přenést tuto praxi do satelitních zemí.

Tzv. profylaktická činnost Státní bezpečnosti, ať již v otevřené či tajné formě, postihovala řádově mnohem větší procento populace než administrativně-byrkratická technologie represe evidovaná v desítkách až statisících operativních svazků. Opatření organizovaná KGB proti vytipovaným „nepřátelským“ osobám či celým sociálním skupinám mohla být - a byla - realizována prostřednictvím orgánů komunistické strany, společenských organizací, škol, médií apod. Situaci politické policie pochopitelně ulehčoval fakt, že „objekty“ profylaktické činnosti nemohly tomuto komplexnímu působení nikam uniknout anebo se mu vyhnout. Zároveň se tajné policii podařilo do tažení proti nepohodlným a nepoddajným osobám zatáhnout i řadu dalších orgánů, institucí a organizací.

Dokument také potvrzuje široký záběr tajné policie, její infiltraci a subverzi státních struktur, stejně jako různých společenských entit. I když profylaktická činnost měla zúžit prostor operativní činnosti Státní bezpečnosti - dostat ji pod užší kontrolu komunistické strany - v podstatě se však KGB přeměnila z prostého vykonavatele tajné vůle špiček KSSS na tvůrce její represivní politiky, resp. politiky vůbec. Jeho neznámí tvůrci se maximálně snažili využít sovětského „třídního“ práva, které umožňovalo postih těch občanů, kteří se buď k určité konfrontaci s komunistickým režimem

teprve chystali anebo jejichž protitotalitní činnost byla v počátečním stadiu.

Z dokumentů domácí provenience je zřejmé, že i v Československu se tato metoda operativní práce rozrostla do rozsáhlých rozměrů. Zprvu se Státní bezpečnost opírala o usnesení XI. sjezdu Komunistické strany Československa, resp. usnesení ústředního výboru KSČ z dubna 1959. Vedení strany překvapilo, že přes „zjevně klesající tendenci trestné činnosti“ bylo stále ještě v ČSR postihováno za trestnou činnost menší společenské nebezpečnosti „mnoho dělníků a pracujících rolníků“. Podle jeho závěrů byl tento stav „v rozporu se současným stupněm socialistické výstavby“, který prý již dovozoval vyřizovat mimosoudně (výchovně) trestné činy menší společenské nebezpečnosti.

Politické byro ÚV KSČ ve snaze snížit zejména „nezdravě stoupající“ počet nepodmíněně potrestaných nad 6 měsíců odnětí svobody navrhlo „nápravu“. Především se mělo k pachatelům „trestné činnosti“ přistupovat tříděně, tj. individuálně, za předpokladu stanovení stupně společenské nebezpečnosti. U pachatelů z řad pracujících byla potřeba jejich „protizákonným“ aktivitám předcházet, případně je trestat „výchovně... a na druhé straně nekompromisně a se vši tvrdostí v rámci zákona postihovat pachatele z řad tříděně nepřátelských žvlů“. <sup>2)</sup>

Podle názoru nejvyššího stranického vedení aparát ministerstva vnitra

a/ se pouze pozvolna přizpůsoboval „rafinovanějším a konspirativnějším formám boje vnitřního a zahraničního nepřítele“. To prý mělo za následek, že nebyly včas odhalovány a postihovány všechny závažné trestné činy I. hlavy zvláštní části trestního zákona. <sup>3)</sup> V důsledku toho Bezpečnost nedostatečně plnila svou represivní funkci,

b/ opožděně reagoval „na požadavky a podmínky rychle se měnící ekonomické a politické situace uvnitř země“, které způsobovaly hluboké změny v „třídní struktuře“ společnosti. V důsledku toho prý byla nedostatečně naplňována výchovná funkce Bezpečnosti, což vedlo až k soudnímu postihu „velkého počtu pracujících“ za méně závažné trestné činy I. hlavy zvláštní části trestního zákona. A to proto, že trestné činy „malé společenské závažnosti“ spáchané pracujícími nebyly vyřizovány mimosoudně. <sup>4)</sup>

1) Západní literatura datuje vydání směrnice o „sociální profylaxi“ k roku 1964. DERIABIN, Peter - BAGLEY, T. H.: *The KGB. Masters of the Soviet Union*. Londýn 1990, s. 201 - 202. Zajímavé je, že Vladimír J. Semičastný, který stál v letech 1961 - 1967 v čele KGB, necítil ve svých pamětech potřebu profylaxi ani zmínit. Srov. SNIEGOŇ, Tomáš: *Lubjanka. III. Patro. Svědectví předsedy KGB Vladimíra Semičastného*. Praha 1998.

2) Archiv ministerstva vnitra ČR (dále jen AMV), f. A 1, inv. j. 4. Zkušenosti z uplatňování směrnice PB ÚV KSČ ve státobezpečnostní práci.

3) V I. hlavě zvláštní části trestního zákona č. 86/1950 Sb. byly stanoveny trestné činy proti republice (§§ 78 - 129): velezrada, 79, podvracení republiky, teror, pobuřování proti republice, podpora a progace fašismu a podobných hnutí, záškodnictví, sabotáž (proti základům republiky), vyzvědačství, ohrožení státního tajemství, věrolomnost, opuštění republiky, vniknutí na území republiky, ohrožení zájmů republiky v cizině (proti bezpečnosti republiky), válečné škůdcovství, válečná zrada, služba v cizím vojsku, najímání vojska (proti obraně vlasti), snižování vážnosti prezidenta republiky a hanobení ústavního činitele (proti ústavním činitelům).

4) AMV, f. A 1, inv. j. 4. Tamtéž. Metodická pomůcka k provádění profylaxe ve státobezpečnostní práci, čj. Sv-0017/02-1960, s. 2.

Vedení komunistické strany si zjevně nebylo jisté, zda a jak příslušníci Státní bezpečnosti její zadání realizují. Zhruba po roce však konstatovalo: „Nedošlo k závažným projevům liberalismu vůči pachatelům z řad třídních nepřátel, ani k projevům nesprávné benevolence k pachatelům z řad pracujících, kteří se dopustili závažné trestné činnosti. Naprostá většina bezpečnostních pracovníků pochopila profylaxi jako formu postihu, tj. jako formu výchovného čelení trestné činnosti pracujících a nikoli jako formální uplatnění beztrestnosti vůči nim z titulu jejich třídní příslušnosti. Pochopila, že těžiště profylaxe není v nepotrestání pachatele, ale v docilení toho, aby si pachatel plně uvědomil škodlivý dosah své trestné činnosti a nikdy se jí již nedopustil.“

Příslušníci politické policie prý profylaxi správně pochopili jako prostředek „výchovy všech pracujících“ a nikoli pouze pachatelů, jako důležitou formu preventivní činnosti. Pochopitelně se to odrazilo i ve statistikách. Během roku 1959 došlo téměř k dvacetiprocentnímu poklesu soudních případů u trestných činů „menší“ společenské nebezpečnosti. Účelovost „třídního přístupu“ je zřejmá z dalších čísel: „Pokud jde o situaci z hlediska třidnosti postihu, bylo v roce 1959 předáno k soudnímu potrestání téměř o 40% méně pachatelů z řad dělníků než v roce 1958. Rovněž tak bylo v roce 1959 předáno k soudnímu postihu o 50% méně pracujících rolníků. Příznivá byla situace i pokud jde o soudní postih pachatelů z řad pracujících inteligence.“

Pokles soudního postihu pracujících měl být „plně vyvážen“ počtem provedených profylaktických opatření. „Tak proti roku 1958, kdy byla profylaktická opatření prováděna pouze v ojedinělých případech, byl v r. 1959 uplatněn v 681 případech mimosoudní profylaktický postih u pachatelů z řad pracujících. Z toho bylo výchovného postihu u 189 dělníků, 53 družstevních rolníků, 314 příslušníků pracujících inteligence, 100 příslušníků z řad ostatních pracujících, 17 příslušníků maloburžoasie a pod.“ Z politických důvodů nebyla jejich trestná činnost „menší společenské nebezpečnosti“ postihována stejně jako v minulosti, tj. ponejvíce soudním postihem.

Komunistická i bezpečnostní nomenklatura si toto řešení pochvalovala i z jiného důvodu: „Správnost tohoto vývoje třídního postihu, znamenajícího rozumné používání profylaktických opatření, dokumentuje na druhé straně vzestup počtu soudně postižených pachatelů z řad třídních nepřátel. Tak v roce 1959 bylo předáno k soudnímu postihu o 60% více kulaků než v roce 1958 a téměř o 20% více pachatelů z ostatních buržoazních vrstev než v roce 1958. Rovněž v letošním roce se vyvíjí situace příznivě.“

Stejně jako v Sovětském svazu se orgány Státní bezpečnosti pozitivně vyjadřovaly k zapojení vybraných společenských organizací a národních výborů do profylakticky řešených případů. „Úzká spolupráce s těmito organizacemi a orgány prokuratury je zárukou, že opatření, provedená proti provinilcům, budou výchovně působit nejen na ně samé, ale i na ostatní pracující. Dále spočívá význam této spolupráce v tom, že provinilci jsou pod bezprostřední kontrolou svých nejbližších spolupracovníků. Mimosoudní projednávání případů utužuje spojení bezpečnosti s lidem a napomáhá rozvoji socialistického demokratického demokracie. Uvedené zásady byly uplatněny v celé řadě případů...“

I přes některé problémy hodnotilo politické byro ÚV KSČ profylaktickou činnost tajné policie pozitivně. Tzv. výchovné úloze Státní bezpečnosti (ministerstva vnitra) však chtělo i nadále věnovat „soustavnou pozornost, včas zamezovat extrémům a na nedostacích a chybách učit vyšetřovaci i operativní pracovníky k dokonalému zvládnutí metod výchovného působení“.<sup>5)</sup>

Podle metodické pomůcky z ledna 1960 měli operativní pracovníci Státní bezpečnosti při realizaci profylaktických opatření vidět jediný cíl: „aby se třídnímu nepříteli zabránilo zatáhnout do protistátní trestné činnosti pracující a pokud k tomu v některých případech došlo, z trestné činnosti je vyvádět.“ Ostří bezpečnostního aparátu mělo zůstat i nadále zaměřeno proti „imperialistickým rozvědkám, jejich agenturám a vnitřnímu třídnímu nepříteli dopouštějícímu se trestné činnosti proti republice“.

Každý příslušník politické policie měl vynaložit maximální úsilí, aby už ve stadiu agenturně operativní práce mohl rozhodnout o aplikaci profylaktických opatření v případech, kde „třídní profil osoby pachatele i stupeň společenské nebezpečnosti trestného činu“ nevyžadoval tvrdý represivní postih. „Operativa tak splní nejen základní úkoly, které před celý bezpečnostní aparát staví strana, ale obohatí svou taktiku i o vysoce účinný nástroj.“ Státní bezpečnost tak byla oproti minulosti donucena posuzovat „pachatele“ na svedené či zneužitě apod. a zároveň se měla podílet na „převýchově“ třídně blízkých komunistickému zřízení, tj. osob, u nichž „motivy jednání nenasvědčují tomu, že jde o zaryté nepřátele lidově demokratického zřízení“.

V převážné většině případů měli operativní pracovníci Státní bezpečnosti postupovat konspirativně. Pouze za určitých podmínek mohli provést „vlastní zásah“, sami provádět pohovory s osobami, zúčastněnými na „trestné činnosti“ a v podstatě tak při provádění profylaxe vystoupit z konspirace. Profylaktickou a rozkladnou práci směrnice

5) Viz pozn. 1.



označovala za práci s lidmi. „Je živá, mnohotvárná, rozmanitá a pestrá, mění se její formy. Nelze ji vtěsnat do šablon a receptů, které vedou k dogmatismu a mohou způsobit více škody než užítku. Je proto třeba vycházet z hlavních zásad a tvůrčím způsobem tyto zásady aplikovat na řešení konkrétního případu.“

Volba správných forem, metod a prostředků profylaxe vyplývala z dokonalé znalosti případu, osoby i všech souvislostí. „Jde o určení a vytýčení přesných postupů agenturními prostředky, cestou oficiálních styků, kombinací obou těchto prostředků nebo cestou vlastních opatření (pohovorů, výslechů apod.).“

Úspěch profylaktických opatření – schválených písemně příslušnými náčelníky – do značné míry závisela i na kvalitě využívané agenturní sítě. „Agenturní aparát, jeho řízení, vytěžování a cílevědomá výchova hrají významnou roli při rozpracování, nasazení do případu, použití při často složitých kombinacích [ch] a kontrole průběhu celé akce, jakož i při vyvedení spolupracovníka z případu.“

Profylaktická činnost však nebyla výhradní záležitostí operativních útvarů Státní bezpečnosti. Řadu případů přebírala prokuratura a orgány státobezpečnostního vyšetřování k dalším opatřením, které byly hodnoceny jako profylaxe. „Provádění profylaktických a rozkladných opatření ve stadiu agenturně operativního rozpracování nesmí vést k libovůli pracovníka a jak v tomto stadiu, tak ve stadiu spolupráce s orgány prokuratury a vyšetřování podléhá zákonnému postupu a přísné evidenci.“

Podle názoru vedení ministerstva vnitra profylaxe kladla na příslušníky Státní bezpečnosti vyšší nároky, především na zkvalitnění „agenturně operativní práce, uplatnění důsledného třídního hlediska při hodnocení získaných poznatků a signálů a na jejich bedlivé, všestranné a hluboké prověrky“. Operativní útvary Státní bezpečnosti měly odstranit všechny nedostatky, kterých se prý až dosud dopouštěly. „Každý signál, zpráva, poznatek musí být prověřován a rozpracováván na základě pečlivého politického, třídního a operativního rozboru všech momentů tak, aby se operativce bezpečně dovedl orientovat v osobách, pohnutkách jejich jednání a uměl vhodně, včas a politicky správně odhadnout prostředky, kterými postihne pachatele. Orgán MV pak jak represí, tak profylaxí paralyzuje a zamezuje další páchaní trestné činnosti.“<sup>6)</sup>

Pro čs. politickou policii novou formou státně bezpečnostní práce mělo být – jako další stadium profylaktického působení na „pachatele“ – projednání jeho případu v některých státních orgánech, masových organizacích, na shromáždění pracujících atd. Od tohoto opatření si vedení ministerstva

vnitřní podle sovětského vzoru slibovalo „posílení spojení bezpečnosti s pracujícími“ a zároveň je považovalo za vhodnou formu obecné a přitom velmi konkrétní prevence. „Není pochyb o tom, že výchovná, preventivní práce zapůsobí na ostatní pracující v závodě nebo v místě bydliště zcela jinak, když se bude probírat a řešit případ osoby, kterou všichni znají, než když se provádí všeobecně, bez souvislosti s místní situací. Vyšetřující orgány (ministerstva vnitra, resp. Státní bezpečnosti – pozn. edit.) mají právo podávat návrhy na projednání v organizacích samostatně, je však nutná předběžná domluva s prokurátorem o postupu.“ Návrhy na veřejné projednávání se měly opírat „o jasný, podložený materiál“, se kterým ovšem byly spolupracující organizace seznamovány pouze výjimečně. „Vyšetřovatel se může aktivně zúčastnit i vlastního projednávání v organizaci, v průběhu diskuse podávat potřebná vysvětlení nebo připomínky, které budou vycházet z toho, jak vyšetřovatel osobně projednávaný případ zná, konkrétně pachatele poznal a které budou směřovat k tomu, aby potrestání bylo úměrné.“ Vyšetřovatel se neměl podílet na přímém rozhodování o případu (osobě, skupině osob), případně se odmítavě stavět k jeho výsledku. „Pokud dojde k závěru, že rozhodnutí je nespravedlivé, dá podnět prokurátorovi, aby v rámci všeobecného dozoru učinil opatření.“

Jednou z nejdůležitějších otázek bylo určení organizace, která měla „provinění“ projednávat. „Zásadně se projednání bude konat u té organizace či orgánu, u kterých bude působení na pachatele nejúčinnější. Vyšetřovací orgány se musí při rozhodování, které organizaci případ předají, řídit úkoly a kompetencí těchto orgánů. Další zásadou, kterou se budou naše orgány řídit je, aby bylo zajištěno veřejné projednání a tím také dosaženo účinnějšího působení na pachatele i na posilování právního vědomí pracujících.“ V průběhu veřejného projednávání nesmělo dojít k ohrožení státního, hospodářského nebo služebního tajemství a ani výchovy mladistvých. „V těchto případech se od veřejného projednávání upustí. Působení příslušných orgánů zde může nahradit vedení podniku, resp. výbor mládežnické organizace apod. Jako příklad je možno uvést celou řadu orgánů a organizací, které v současné době mohou projednávat případy, které jsou řešeny profylakticky: veřejná schůze Národního výboru, některé orgány NV, zejména komise pro místní bezpečnost, schůze občanů z volebního obvodu, čtvrti, vedení podniku, celozávodní nebo dílenská schůze pracujících, výbory a členské schůze stranických a masových organizací, soudružské nebo čestné soudy, kárné komise, představenstvo a členská schůze Jednot-

ného zemědělského družstva apod.“ Mezi dalšími vhodnými formami profylaxe dokonce Státní bezpečnost uváděla i rozhovory s rodiči mladistvých, případně jejich vychovateli o dalším zaměření výchovy, případně pohovor s „proviněným“ provedený přímo vyšetřovatelem nebo prokurátorem.<sup>7)</sup>

Podle směrnic pro agenturně-operativní práci z roku 1962 měla tzv. preventivně-výchovná opatření (PVO) „včasným zásahem předcházet, zabránit nebo alespoň paralyzovat rozrůstání trestné činnosti. Dále musí napomáhat k překonání všech pozůstatků minulosti v myšlení občanů, které mají svůj výraz v porušování socialistické zákonnosti a norem socialistického soužití.“ Ze zachovaných evidenčních podkladů bylo možné sestavit neúplný přehled, kolika osob se PVO týkala: v roce 1961 – 1295 osob (z toho vojenská kontrarozvědká 510, ostatní operativní správy StB 570), 1962 – 1476 osob (483 VKR, ostatní 741), 1963 – 1210 osob, 1964 – 633 (jen II. správa a správy StB v krajích), 1965 – 282 osob, 1966 – 308 osob a 1967 – 622 osob. V přehledech se zachovaly i počty osob, jejichž rozpracování v operativních svazcích bylo profylakticky ukončeno: 1959 – 433 osob, 1960 – 596 osob, 1961 – 413 osob, 1962 – 413 osob, 1963 – 446 osob, 1964 – 261 osob a v roce 1967 – 231 osob.

Ze statistik Státní bezpečnosti také vyplývá, že polovina „objektů“ řešených profylakticky nebyla rozpracována ani vedena v jakémkoliv druhu operativního svazku. Politická policie zjevně kontrolovala mnohem větší počet čs. občanů (i cizinců), než vykazují počty rozpracovávaných osob. Z některých let jsou zachovány i údaje o formě PVO (vesměs pohovory):

	1961	1962	1963	1967
pracovníky MV	160	195	398	263
prokurátory	85	88	93	23
zaměstnavatelem, NV či spol. organizacemi	65	176	147	127
pracovníky MV a prokuratury	205	79		28
pracovníky MV a NV, aj.	55	197		139
neuveдено		6	572	42

Většiny PVO se účastnili příslušníci operativních součástí Státní bezpečnosti, kteří sami rozhodovali, v jakém případě dojde k trestnímu postihu anebo jinému způsobu řešení. Tento stav byl v rozporu s platným trestním řádem; tajná policie tak selektivně – podle politické účelnosti – uplatňovala zákonem vymezenou represi.

U dvou let jsou také známy výkazy tzv. preventivně výchovných opatření podle druhu trestných činů:

	1963	1967
podvracení republiky	93	11
pobuřování	309	93
opuštění republiky	90	93
ostatní trestné činy dle I. Hlavy	140	55
ostatní	578	379

Na základě rozhodnutí politického byra ÚV KSČ z dubna 1959 – a pochopitelně sovětské zkušenosti – se tak v dalších letech asi tisíc občanů ročně vyhnulo soudnímu postihu.<sup>8)</sup>

Tento způsob „preventivní činnosti“ Státní bezpečnosti vydržel až do konce šedesátých let, jak ostatně potvrzuje citace z plánu práce v problematice církvi na rok 1968: „...v daleko větší míře paralyzovat nedovolenou náboženskou činnost vhodnými a účinnými preventivně-výchovnými opatřeními zvláště v oblasti působení církvi na mládež, organizovat účinnou kontrolu oficiální činnosti církvi a sekt a provádět vhodná opatření v souladu se státní církevní politikou.“ Mezi profylaktickou činností se počítala rovněž „výchovná a propagační činnost prostřednictvím tisku, televize a rozhlasu“ (někdy též „kontrapropaganda“).<sup>9)</sup>

Další posun ve vývoji a významu této činnosti pro Státní bezpečnost přinesly *Metodické pokyny k provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědkou*, vydané I. náměstkem ministra vnitra ČSSR genmjr. Ing. Jánem Hanuliakem v prosinci 1974. Prevence zde byla definována jako „cilevdomá činnost“ kontrarozvědných útvarů Státní bezpečnosti, „směřující k odhalování a odstraňování příčin a podmínek vyvolávajících a umožňujících vznik protispolečenských jevů a především trestné činnosti protistátního charakteru vysoké společenské nebezpečnosti... Prevence uplatněná v případech již páchané trestné činnosti, má na rozdíl od předcházení, charakter zamezování dalšího pokračování trestné činnosti.“ V úvodu bylo zejména zdůrazněno, že „uplatňování preventivní funkce musí být v souladu s politickou linií KSČ, danou politickou a bezpečnostní situací, socialistickou zákonností, zájmy socialistického tábora a mezinárodního dělnického hnutí.“

Státní bezpečnost zpravidla mezi formy prevence počítala aktivní obranná opatření a dokonce i represivní opatření. Tzv. obranná opatření se dále členila na metody zpravodajsko taktické, rozkladné, kontrolní a administrativně právní. Represivní opatření byla jednou z „nejdůležitějších forem postihu zabraňující dalšímu páchání trestné činnosti, která však současně působí i

7) Tamtéž, s. 12 – 13.

8) KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954 – 1968. Základní údaje*. Praha 1993, s. 124 – 127.

9) Tamtéž, s. 128.

preventivně...“ Směrnice dále stanovila tzv. dílčí a obecnou prevenci, utajovaný či oficiální způsob její realizace a zodpovědnost schvalujících funkcionářů Státní bezpečnosti.<sup>10)</sup>

K 1. lednu 1983 vstoupily v platnost nové Metodické pokyny I. náměstka ministra vnitra ČSSR o provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědkou, vydané pod čj. NZ-00459/1982 genmj. JUDr. Jánem Kováčem, které se od předchozích příliš nelišily. V jejich závěru stálo: „Významným předpokladem k provádění a širšímu uplatnění preventivní činnosti je její soustavný, přesný a objektivní rozbor.“ Analytická pracoviště centrálních útvarů Státní bezpečnosti byla pověřena provádět rozbor „účinnosti a výslednosti preventivních opatření...“, stejně jako analyzovat jejich „politický a společenský dopad... Zobecňují výsledky a zkušenosti, doporučují další postupy, zaměření, nové formy a metody práce směřující k širšímu uplatnění získaných zkušeností a k dalšímu zvýšení efektivity preventivní činnosti.“<sup>11)</sup>

Jako ukázkou souhrnných výsledků tzv. preventivně výchovné činnosti jsme vybrali roční výkaz správy Státní bezpečnosti Košice po vnitřním zpravodajství. Odbor boje proti vnitřnímu nepříteli (II. odbor) S-ŠtB Košice a jemu podřízené regionální útvary v průběhu roku 1984 realizovaly celkem 96 preventivních opatření, „čo je o 10 viac ako v roku 1983. Najviac PVO, v počte 24, bolo vykonaných po rím[sko] kat[olickéj] cirkvi, 16 po mládeži, 12 po kultúre a 12 po protizákonných písomnostiach, ďalej 10 po SSJ [sekta Svědci Jehovovi], 6 po gr[écko] kat[olickéj] cirkvi, 4 po školách, po 3 po zdravotníctve, maďarskom nacionalizme a nekatolíckych cirkvách, 2 po NO [nepřátelské osoby] a jeden po OUN [Organizace ukrajinských nacionalistů]. Opatrenia boli väčšinou vykonávané oficiálne orgánmi ŠtB formou pohovoru v zmysle Metodických pokynov FMV o preventivite... V 27 prípadoch PVO boli vykonané za účasti funkcionárov NV, spoločenských organizácií, ako aj funkcionárov podnikov, v ktorých jednotlivé objekty sú zamestnané. Administratívnu formou bolo riešených 12 prípadov. V 9-tich prípadoch bol uplatnený inštitút výstrahy..., z toho v 6 prípadoch po SSJ, v dvoch po maďarskom nacionalizme a v jednom prípade po rím. kat. cirkvi... Uplatnením

týchto PVO sa podarilo dosiahnuť stanoveného cieľa, najmä po cirkvách a SSJ, ďalej po mládeži a školách, kultúre, protizákonných písomnostiach a maďarskom nacionalizme, kde pohovor, vypočutie a kompromitácia mali preventívny dopad nielen na samotných objektov, ale aj na širší okruh osôb a okolie. Sledovaním reakcie na PVO bolo potvrdené, že sa darilo tmiť činnosť niektorých reakčných duchovných, členov laického hnutia a SSJ, nepriateľsky orientovaných osôb a pod.“<sup>12)</sup>

O niekoľko málo let později, při hodnocení událostí roku 1987 z pohledu X. správy SNB, již na celostátní úrovni situace nevypadala tak optimisticky: „Při kontrarozvědné ochraně mládeže byla v hodnoceném období prováděna, ve spolupráci s příslušnými orgány školských a společenských organizací, především preventivní opatření zaměřená na předcházení protisociálních jevů a negativního ideově politického působení na učňovskou a studující mládež. V řadách středoškolské a učňovské mládeže se jednalo o profylakticko rozkladná opatření vůči skupinám učňů a středoškoláků, kteří šikanovali své spolužáky za použití fyzického násilí a prvky fašizujících tendencí.“ Státní bezpečnost byla schopna PVO aplikovat snad již jen v prostředí mládeže.<sup>13)</sup> „V průběhu roku 1987 byly rovněž zjištěny snahy znovuzaktivizovat činnost bývalé organizace JUNÁK a k této zneužití osoby J. Foglara. Na základě přijatého souboru preventivně výchovných opatření bylo docíleno omezení aktivity v prostředí osob inklinujících k junácké činnosti. Na základě přijatých celorepublikových opatření nebylo bývalými členy této organizace zneužito jednání konferencí PO SSM [Pionýrská organizace Socialistického svazu mládeže] k akcím, namířeným proti organizační struktuře mládežnické organizace SSM. I přes prováděné aktivní preventivně výchovné opatření došlo u příležitosti 7. výročí úmrtí Johna Lennona k výrazné koncentraci mladých lidí na srazu na Velkopřevorském náměstí v Praze 1...“ Další oblastí preventivně výchovné činnosti pak byla problematika sportu, zaměřená „na zamezení emigrací čs. sportovců do KS [kapitalistické státy], stykům čs. výprav s emigranty a tzv. verbíři kanadské americké NHL...“<sup>14)</sup>

10) Srov. Metodické pokyny k provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědkou z 11. 12. 1974, čj. NZ-00532/1974. K aplikaci PVO proti disentu srov. FIEDLER, Martin: *Akce Prevence a GRUNTORÁD*, Jiří: *Státní bezpečnost proti Chartě 77 – Akce Izolace*. Securitas Imperii, 1999, č. 5, s. 146 – 190.

11) ŽÁČEK Pavel: *Přísně tajně. Státní bezpečnost za normalizace. Vybrané pokyny a metodické směrnice politické policie z let 1978 – 1989*. Praha 2000, s. 59 – 66.

12) AMV, f. X. správa SNB, inv. j. 472. Ročné vyhodnotenie plánu práce správy ŠtB Košice, čj. OS-00596-2/53-1984, 8. 1. 1985.

13) K PVO proti mládeži srov. ŽÁČEK, Pavel: *Politická policie proti mládeži. Snahy StB o kontrolu tzv. problematiky mládeže ve druhé polovině osmdesátých let*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 275 ad.

14) AMV, f. X. správa SNB. Zhodnocení plnění hlavních úkolů a úseků boje proti vnitřnímu nepříteli a ideologické diverzi po linii X. S-SNB za rok 1987, 5. 2. 1988, čj. VN-00142/03-88.

	Počet	Podle tr. činů převážně (§§)
příslušníci antisoc.sil, zakázaných organizací (K 231, KAN, SOLP a pod.)	148	97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 109,
pravivcoví oportunisté	123	112, 118, 122,
příslušníci býv. polit. stran	5	146, 154, 161,
nacionalisté	13	164, 173, 178,
sionisté	10	179, 187, 198,
příslušníci církví a sekt	800	202, 260,
diplomaté	25	261
ostatní	2333	
Celkem	3457	

V číslech tzv. preventivně výchovná opatření za rok 1987 vypadala následovně:

	Počet	Bezpartijní	Jiné strany	Člen. SSM	Člen. kand. KSČ	Ve svazku/ bez sv.	Cizinci ZST/KS
Příslušníci bývalé buržoazie	93	89	4	2		18/75	1/0
Inteligence	920	866	22	129	32	287/633	5/3
Mládež	1429	1423	1	591	5	157/1272	2/1
Pracovníci z kultury a umění	227	215	1	5	11	81/146	2/0
Pracující v zemědělství	50	52	2	2	6	21/39	
Příslušníci ČSLA a VMV	14	13		1		8/6	
Dělníci	714	694	7	11	13	199/515	1/3

Výmluvná je politická orientace, resp. „třídní“ struktura osob, proti nimž útvary Státní bezpečnosti realizovaly PVO:

Z přehledu v příloze hlášení za rok 1987 vyplývá, že např. XII. správa SNB v Bratislavě vyhlásila z 37 osob řešených v rámci PVO jedné výstrahu, správa Státní bezpečnosti Bratislava z 635 osob třem výstrahu, S-ŠtB Banská Bystrica ze 120 osob také třem a S-ŠtB Košice ze 166 osob šestnácti výstrahu.<sup>15)</sup>

Tzv. profylaxe v činnosti Státní bezpečnosti vydržela v podstatě až do konce jejich dní. Ještě 10. listopadu 1989 se kupř. náčelník správy Státní bezpečnosti Banská Bystrica plk. JUDr. Pavol Korbel pochlubil, jak jeho podřízení snižovali počet pražských demonstrujících: „K zamedzeniu účasti členom tohto zoskupenia (HOS – pozn. edit.) na akciách vnútorného protivníka v Prahe v auguste a v októbri 1989 boli vykonané preventívno-rozkladné opatrenia, ktoré splnili vytýčený cieľ.“<sup>16)</sup> Krátce nato vzaly sovětské metody opera-

ktivní práce za své, stejně jako sovětská forma politické policie.

### 1966, 5. listopadu, Praha. Překlad<sup>17)</sup> tajné směrnice sovětského KGB „Profylaktická práce Státní bezpečnosti“

Státní bezpečnost řídí se pokyny KSSS zároveň se zesílením boje s rozvědkami imperialistických států a jejich agenturou, rozhodným zamezením trestné činnosti nepřátel sovětského státu, provádí profylaktickou práci k zamezení protistátních trestných činů. Při tom vychází z toho, že je na cestě ke

komunismu nesmírně důležité přesvědčování, výchova mas a také jednotlivých občanů, kteří porušují pravidla socialistického soužití, stále více se zužuje sféra donucování se strany státu a rozšiřuje se, získává stále větší význam výchovná funkce sovětského státu. Výbor státní bezpečnosti se aktivně účastňuje realizace této výchovné funkce státu.

V činnosti složek Výboru státní bezpečnosti je profylaxe zaměřena k zamezení protistátních zločinů, protispolečenskému [protispolečenského] počinání, které může způsobit škodu zájmům státní bezpečnosti země a také na výchovné působení na jednotlivé sovětské občany, kteří nejednali politicky správně.

V praktické činnosti Výbor státní bezpečnosti (dále je KGB označována kryptonymem „VSB“ – pozn. ed.) nečeká až se chybující osoba dopustí trestného činu na základě kterého by mohla být povolána k trestné zodpovědnosti, ale dělá opatření k tomu, aby mu zabránil spáchat takový čin, zamezit přerůstání politicky škodlivého jednání v

15) Srov. tamtéž. Výkazy preventivních opatření provedených útvary čs. kontrarozvědky, o provedených preventivně výchovných a rozkladných opatření a vyhlášených výstrah dle NMV ČSSR č. 22/1978 za rok 1987.

16) Securitas Imperii, 1994, č. 3, s. 137.

17) Překlad z ruštiny 5. 11. 1966 pořídila referentka – překladatelka Vávrová, pravděpodobně z odboru mezinárodních styků vnitřní správy ministerstva vnitra.



trestný čin. Toto zásadní zaměření je zakotveno v usnesení XX. a následujících sjezdů KSSS<sup>18)</sup> a také v platném sovětském zákonodárství.<sup>19)</sup>

„Hlavní pozornost – říká se v programu KSSS – se má zaměřit na zamezení zločinnosti“.

Cílem profylaxe je zjistit příčiny a podmínky zločinnosti, dostat z nepřátelského vlivu nepevné sovětské občany, pomoci jim aby si uvědomili své chyby a omyly, postavit na správnou cestu ty osoby, zvláště z řad mládeže, které vzhledem ke své politické nezralosti nebo lehkomyšlnosti se bez nepřátelského úmyslu dopouští politicky škodlivých projevů a protispolečenského jednání hraničícího s protistátními zločiny.

Vykořenění zločinnosti, počítaje v to i protistátní trestné činy, zajišťuje úspěšnou realizaci programu komunistické výstavby, zvýšení blahobytu, uvědomění a kulturní úrovně občanů a také upevnění v jejich vědomí mravních zásad budovatelů komunismu.

Ale zároveň s celostátními opatřeními hospodářského, kulturního a výchovného rázu nemalý význam ve věci likvidace protistátních trestných činů mají speciální opatření, která jsou používána pod vedením stranických orgánů Státní bezpečnosti samostatně, nebo společně s jinými státními úřady a společenskými organizacemi.

Činnost VSB k zamezení zločinnosti je všeobecného a individuálního rázu (všeobecná a individuální profylaxe).

Veškerá opatření, která provádí stát a společenské organizace pro to, aby znemožnily podvrtnou činnost nepřátelských rozvědek a protisovětských živlů uvnitř strany – *jsou všeobecnou profylaxí*.<sup>a</sup>

Individuální profylaxe má za úkol zamezit zločinnost[i] se strany konkrétní osoby nebo skupiny osob. Individuální profylaxí jsou chápána různá opatření výchovného rázu, která používá VSB samostatně nebo společně s masovými organizacemi vůči jednotlivým sovětským občanům.

Všeobecná a individuální profylaxe jsou spolu organicky spojené. Všeobecně profylaktická opatření skutečně mají kladný vliv i na konkrétní politicky nepevné osoby. Individuální profylaxe, která se provádí vůči jednotlivým občanům zároveň plní funkci všeobecného zamezení zločinnosti, vzhledem k tomu, že samotné projednávání počinání profylaxované osoby slouží jako výstraha pro jiné nepevné členy společnosti.

Význam profylaktické práce pro kontrarozvědnou činnost VSB se skládá z toho, že tato:

zužuje základnu nepřítelů pro verbovací práci, včas odhaluje verbovací opatření vůči jednotlivým nepevným sovětským občanům;

zamezuje využívání sovětských občanů „naslepo“ zvláště k získávání zpráv, které zajímají nepřátelskou rozvědku a k organizaci různých nepřátelských politických akcí proti SSSR;

neutralisuje výsledky ideologických diverzí nepřítelů.

Zásadně novým v práci Státní bezpečnosti je široké zapojení masových organizací a pracujících do opatření k zamezení protistátních zločinů.

Řídíce se ustanoveními ÚV KSSS a Rady ministrů SSSR z 2. března 1959 „O účasti pracujících při ochraně veřejného pořádku v zemi“<sup>20)</sup>, VSB začal více využívat veřejnost a soudružské působení na jednotlivé osoby za účelem zamezení trestné činnosti z jejich strany, která by mohla způsobit škodu zájmům bezpečnosti našeho státu. O příčinách a podmínkách, které napomáhají páchání takových zločinů, jsou informováni kompetentní stranické a masové organizace a jsou podnikána konkrétní opatření k jejich odstranění.

Profylaktická opatření, která provádí VSB společně s masovými organizacemi opevňují jejich spojení s lidem, zajišťují pomoc a podporu sovětským čekistům ze strany širokých mas pracujících.

Základem profylaktické práce VSB jsou leninské ideje o nutnosti rozlišovat skutečné nepřátele

18) Ve zprávě o činnosti ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu přednesené prvním tajemníkem ÚV KSSS N. S. Chruščevem v únoru 1956 na XX. sjezdu KSSS kromě útoku na „Berijovu bandu“ stálo: „Ústřední výbor strany věnoval a věnuje velkou pozornost upevňování socialistické zákonnosti. Zkušenosti ukazují, že sebemenší ochabnutí socialistické zákonnosti se nepřítelové sovětského státu snaží využít ke své podlé podvrtné činnosti... Vrcholnou historickou vymožeností naší strany je, že v socialistickém zřízení vyrostli noví lidé, aktivní a uvědomělí budovatelé komunismu. Bylo by však nesprávné se domnívat, že jsme již skoncovali s přežitky kapitalismu ve vědomí lidí. V naší skvělé, pracovité sovětské rodině (zřejmě „vlasti“ – pozn. aut.) se bohužel vyskytují ještě takoví jedinci, kteří se nepodílejí na produktivní práci, nejsou užiteční ani rodině, ani společnosti. Vyskytují se také jedinci, kteří zlovolně porušují pravidla socialistického soužití. Bez přímé účasti mas, pouze administrativními opatřeními nelze s takovými zrůdnými zjevky skoncovat. Velká úloha zde připadá veřejnosti. Je třeba vytvořit takový stav, aby lidé, kteří porušují normy chování a zásady sovětské morálky, pocítovali, že jejich jednání odsuzuje celá společnost. Neoporušitelným musí být jedno ze základních ustanovení naší ústavy: „Práce v SSSR je povinností a věcí cti každého praceschopného občana podle zásady: Kdo nepracuje, ať nejí!“ XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. In: *Nová mysl*, zvláštní číslo, únor 1956, s. 59 – 60. V publikovaných dokumentech, konkrétně rezoluci XX. sjezdu KSSS ke zprávě o činnosti ÚV KSSS schválené 24. února 1956, bylo pouze formulováno: „Sjezd plně schvaluje opatření ÚV KSSS k upevnění sovětské zákonnosti, k přísnému respektování práv občanů, zaručených sovětskou ústavou, a ukládá všem stranickým a sovětským orgánům, aby bděle střežily zákonnost, aby rázně a tvrdě zakročovaly proti všem projevům bezpráví, zvůle a porušování socialistického právního řádu.“ Tamtéž, s. 509.

19) Слов. парш. КУДРЯВЦЕВ, Владимир – ТРУСОВ, Алексей: *Политическая юстиция в СССР*. Москва 2000 anebo dobovou publikací ДУРМАНОВ, Николай Д.: *Советский уголовно-процессуальный кодекс РСФСР*. Москва 1967.

20) Usnesení ÚV KSSS a Rady ministrů SSSR z 2. 3. 1959 „O účasti pracujících při ochraně veřejného pořádku v zemi“ se v orgánu ÚV KSSS deníku Pravda nepodařilo nalézt.

sovětského státu od osob, které se z různých příčin dostaly pod nepřátelský vliv a které je třeba varovat, aby se nedopouštěly politicky škodlivého jednání.

V praxi VSB používá jak tajné<sup>a</sup> formy profylaxe, spojené s nutností dodržovat konspiraci, tak i veřejné<sup>a</sup> formy, které jsou prováděné veřejně se zapojením veřejnosti.

#### *Tajné formy profylaxe:* <sup>a</sup>

- a) politicko výchovné působení prostřednictvím agentů a důvěrníků<sup>21)</sup> na lidi, kteří mají protisovětské úmysly vzhledem ke své politické nevědomlosti.
- b) operativní pracovník upozorní osobu, o[u] které bylo rozhodnuto omezit se na profylaktické působení, když předvolání profylaxované osoby na VSB a obsah pohovoru jsou zachovávány v tajnosti.

#### *Nejrozšířenější veřejné formy profylaxe:* <sup>a</sup>

- a) posuzování činů profylaxovaných osob v kompetentních stranických, komsomolských, odborových orgánech a na schůzích pracujících;
  - b) využití tisku, rozhlasu, filmu a televize k výchovnému působení jak na strůjce protispolečenského činu, tak i na jiné osoby;
    - c) besedy s profylaxovanými osobami prováděné operativními pracovníky společně s představiteli masových organizací, učiteli, rodiči atd. s tím, že je o výsledcích těchto besed informována veřejnost;
    - d) využití materiálů z veřejných soudních přelíčků k profylaktickým účelům.
- Formy profylaxe se volí s přihlédnutím k věci a se zřetelem na individuální kvality a vlastnosti profylaxované osoby, možnosti uveřejnění materiálů, které jsou k dispozici a na jiné operativní kombinace.

#### *Právní základy profylaxe* <sup>a</sup>

Zplnomocnění VSB k provádění profylaktických opatření vyplývá z nařízení o VSB a jeho místních orgánech a také z platného trestního zákonodárství.<sup>22)</sup> V nařízení o VSB se poukazuje, že se Státní bezpečnosti ukládá povinnost (a tudíž i právo) dělat opatření výchovného rázu vůči sovětským občanům, kteří vzhledem ke své politické nezralosti se dopouští politicky nesprávných činů.

21) Hlavním prostředkem profylaxe u sovětské i československé Státní bezpečnosti byla „cílevědomě“ řízená agenturní síť. „Operativní pracovník je povinen získávat a vychovávat agenturu, která bude schopna napomáhat při provádění profylaktických opatření. Agenturní aparát bude tedy zaměřen nejen k tomu, aby rozpracovával případy k represivnímu postihu, ale i k tomu, aby zabránil, zamezil a předešel trestné činnosti a vyvedl z ní osoby, na nichž má socialistická společnost zájem. Zvláštním případem, kdy operativní pracovník používá výlučně agenturních prostředků, jsou rozkladná opatření, jež jsou součástí profylaxe. Těchto opatření používá operativa při zachování konspirace proti skupinám osob, které svou minulostí i současnými ekonomickými nebo společenskými pozicemi představují reálné nebezpečí, že jejich např. ideologická činnost, zaměřená do širších skupin obyvatelstva, může vyústit v trestnou činnost, i když zatím jde o stádium přípravy, seskupování, upevňování pozic, typování kádrů pro nepřátelskou platformu apod.“ AMV, f. A 1, inv. 4. Metodická pomůcka k provádění profylaxe ve státobezpečnostní práci.

22) Srov. *Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР*. Moskva 1967.

23) *Tamtéž*, s. 41. Odstavec 118 stanovil povinnosti vyšetřovacích orgánů. Ve své činnosti měly mj. rozlišovat, zda konají ve věcech, v nichž je zavedení předběžného vyšetřování nevyhnutelné anebo ve kterých není potřebné. Za konzultaci a překlad děkuji P. Košickému.

Tento požadavek je zakotven i v následujících nařízeních, zejména v rozkazech VSB. V těchto dokladech se určuje pořadí provádění profylaktických opatření.

Platné trestně-soudní zákonodárství (odstavec 118 Trestního řádu RSFSR<sup>23)</sup> a příslušné odstavce Trestního řádu jiných svazových republik) ukládá povinnost všem vyšetřovacím orgánům (patří k nim i operativní pododdělení VSB) podniknout veškerá opatření nutná k zamezení zločinnosti.

Základem profylaktické práce, jakož i veškeré činnosti VSB je socialistická zákonnost. To znamená, že při provádění profylaktických opatření se musí přísně dodržovat trestní a trestně-soudní zákonodárství a také jiná právní ustanovení schvalující činnost státních orgánů a masových organizací v oblasti boje se zločinností a jednáním, které je v rozporu se zájmy společnosti.

Profylaxe jako metoda k odvrácení protistátních zločinů může být použita pouze v případech spáchání činů, které i když jsou politicky škodlivé, protispolečenské, nejsou ještě zločinem.

K správnému vyřešení otázky, zda VSB má co činit s protistátním zločincem, nebo se zbloudilou politicky nezralou osobou, operativní pracovníci především provádějí politické a právní hodnocení jeho počínání, zjišťují zda jednal z protisovětských pohnutek, nebo jeho jednání bylo v důsledku lehkomyšlnosti, nebo z nepochopení událostí, které probíhají v zemi.

Důvodem k provedení profylaktických opatření jsou hodnověrné zprávy v materiálech z operativního rozpracování o tom, že konkrétní osoba nebo skupina osob bez protisovětského úmyslu se dopustila nebo má v úmyslu provést politicky škodlivý nebo protispolečenský čin.

#### **O některých hlavních zaměřeních ve všeobecné profylaxi protistátních zločinů** <sup>a</sup>

Praktické plnění úkolů v oblasti všeobecné profylaxe je prováděno složkami Státní bezpečnosti v průběhu jejich agenturně-operativní, administrativní a prověřovací činnosti.

Nejdůležitější všeobecně profylaktická opatření jsou:

- Zamezení nepřátelského vlivu buržoazní ideologie na sovětské lidi, zamezení akcí ideologické diverze ze strany nepřátelských rozvědek a protisovětských živlů uvnitř strany;

- Výchova sovětských lidí v duchu vlastenectví a velké politické bdělosti;

- Včasné odhalení a odstranění bezprostředních příčin protistátních zločinů, politicky nesprávného jednání.

Z praktické činnosti VSB vyplývá řada efektivních forem a metod boje s nepřátelskou ideologickou diverzí. Nejdůležitější z nich jsou: kladení odporu ze strany veřejnosti, prostřednictvím agentů a důvěrníků čelit pokusům cizinců propagovat ideje a názory cizí sovětské společnosti, kompromitace takových cizinců před sovětskou společností prostřednictvím publikace článků v tisku, jejich vyhoštění z SSSR a v jednotlivých případech i povolání k trestné zodpovědnosti; odebrání protisovětské a ideologicky škodlivé literatury při pokusu přepravit ji přes státní hranici; odmítnout vydat vízum do SSSR těm cizincům, o jejichž nepřátelských úmyslech byl VSB informován již dříve.

Velkou roli, při zamezování pokusů rozšiřovat nepřátelskou ideologii, hrají tak zvané diskusní skupiny, vytvořené z řad stranického a komsomolského aktivu na podnicích, úřadech a školách. Praktická činnost diskusních skupin ukázala jejich aktuálnost. Například sehrály důležitou roli při zmaření úmyslů americké rozvědky využít k nepřátelské propagandě výstavu „USA doprava“ pořádanou ve Volgogradu. Každý pokus Američanů chválit kapitalistický systém účastníci diskusních skupin odráželi, při čemž uváděli konkrétní fakta vzata z amerického tisku. Vzhledem k tomu již od prvních dnů dala administrace výstavy pokyn průvodcům nepouštět se do disku- sí na politické téma.

Hlavním obsahem práce VSB mezi sovětskými občany, kteří jezdí do kapitalistických zemí je jejich ochrana před podvratnou činností nepřátelských rozvědek a zahraničními protisovětskými organizacemi. O důležitosti této práce hovoří ta skutečnost, že za dva roky VSB zmařil více než 70 pokusů přemluvit sovětské občany, aby se nevrátili do své vlasti.

Cíle všeobecné profylaxe jsou sledované při provádění bedlivé prověrky osob, které mají v úmyslu jet do kapitalistických zemí, což v mnoha případech vylučuje pobyt v zahraničí politicky nezralým a morálně nepevným občanům. V nutných případech jsou do skupin vyjíždějících do zahraničí zapojováni operativní pracovníci VSB, agentura, jsou získáváni důvěrníci, pomocí kterých jsou členové delegací a turistických skupin chráněni před vyděračstvím a provokacemi ze strany nepřátelských rozvědek a také včas čelí zrádcovským úmyslům.

V současné době rezidentury VSB v kapitalistických zemích společně s jinými státními orgány a masovými organizacemi provádí různá všeobecně-profylaktická opatření, ze kterých jsou nejvíce používána tato:

- Pravidelné čtení přednášek a referátů vedoucími pracovníky sovětských zahraničních úřadů nebo operativními pracovníky (jestliže to dovolí konspirace) o situaci v zemi, ve které se nachází, o nejcharakterističtějších formách a metodách podvratné činnosti nepřítele;

- svolávání stranických a společných schůzí sovětské kolonie, na kterých jsou projednávány otázky dodržování státního a služebního tajemství, zachovávání konspirace, organizování ochrany sovětských zahraničních úřadů a jiné otázky, jejichž zařazení napomáhá zvýšení bdělosti sovětských lidí;

- instruktáž všech sovětských občanů, kteří přijeli do zahraničí o tom, jak se mají chovat v té které zemi je prováděna pod rouškou konsulárních služeb, dále jsou seznámeni s požadavky, které jsou na ně kladeny ze strany sovětských zahraničních úřadů;

- zamezování činnosti podezřelým cizincům, kteří se snaží navázat nežádoucí styky se sovětskými občany.

Při provádění takovýchto opatření jsou používány konkrétní příklady podvratné činnosti místních rozvědek, kontrarozvědek a policie, jsou uváděny případy nesprávného chování některých sovětských občanů, kteří se chovají bezstarostně, hodně mluví, porušují zákony a zvyky země[,] ve které se nacházejí a dopouští se jiných přestupků, které by mohly být využity nepřítelem. Toto vytváří v sovětských koloniích v zahraničí takovou situaci, ve které podvratná činnost nepřátelských rozvědek a kontrarozvědek může být zamezena, nebo ve značné míře ztižena.

Zamezení činnosti protisovětských živlů uvnitř země je jedním z důležitých článků ve všeobecně profylaktické práci k zamezení protistátních zločinů a politicky škodlivých jevů.

Hlavními metodami k zamezení nepřátelské činnosti protisovětských živlů je zatčení a kompromitace těchto osob a také rozložení protisovětských skupin, odtrhnout od vůdců politicky nezralé, zbloudilé osoby, které jsou pod jejich vlivem.

Všeobecně profylaktická opatření v boji s trestnou činností buržoazních nacionalistů, věřících a příslušníků sekt jsou prováděna s úmyslem donutit nepřátelsky založené osoby[,] aby se zřekly úmyslu využívat nacionalistické a náboženské předsudky k protisovětským záměrům.

K těmto opatřením především patří veřejné odhalení a ideové odzbrojení buržoazních nacionalistů, věřících a příslušníků sekt, vytvoření u obyvatel správné představy o protilidové podstatě nacionalistické ideologie a o zrádcovské činnosti po-

hlavárů nacionalistického hnutí během druhé světové války a v poválečném období.

Za tímto účelem jsou organizována veřejná soudní přelíčení s lidmi, kteří spolupracovali s Němci z řad nacionalistů a kteří se zúčastnili masových vražd a týrání sovětských lidí a páchali jiné těžké zločiny proti sovětskému státu. Materiály z takových soudních procesů jsou široce publikovány ve svazovém a zahraničním tisku. K zamezení škodlivého vlivu nacionalistických živlů na labilní sovětské lidi slouží pořádání tematických večírků, přednášek a referátů, čtenářských konferencí věnovaných odhalení reakční ideologie buržoazního nacionalismu, spojení protisovětsky zaměřené emigrace s imperialistickými rozvědkami atd.

Jedním z efektivních opatření všeobecně profylaktického rázu je rozklad reakčních náboženských formací, což je prováděno různými způsoby, zejména pomocí agentury a důvěrníků.

Dobře připravená agentura na příkaz orgánů Státní bezpečnosti provádí výchovné besedy s odsouzenými bývalými nacionalisty a příslušníky sekt bezprostředně v místech kde si odpykávají trest, vysvětlují jim bezpodstatnost jejich nepřátelského zaměření, pomáhají jim aby se vyznali v probíhajících událostech a aby se dali cestou nápravy.

Při ideovém rozložení odsouzených nacionalistů a příslušníků sekt hraje kladnou roli rozšiřování brožur a článků ve výchovně-nápravných táborech, které napsaly bývalé nacionalistické a církevně-sektářské autority, které se rozešly se svou trestnou minulostí, promítání dokumentárních filmů natočených podle materiálů VSB, kde je odhalovaná protilidová činnost.

Velký užitek přináší příjezdy speciálních skupin do táborů, které jsou připravené VSB se souhlasem stranických orgánů. Do těchto skupin jsou zařazováni, kromě operativních pracovníků, zástupci prokuratury, propagandisté, spisovatelé, umělci, pracovníci z filmu. Do některých skupin jsou zařazováni agenti VSB a také bývalí vězni, kteří se vrátili k čestnému životu. Účastníci skupin se zúčastňují schůzí a besed s vězni, během kterých, zároveň s odhalením protilidové podstaty nacionalistické, církevně-sektářské a jiné sovětskému zřízení nepřátelské ideologie, se hovoří o úspěších a perspektivách dalšího rozvoje národního hospodářství SSSR, o úspěších v oblasti vědy a kultury.

Ve všeobecně profylaktické práci, kterou provádí VSB důležité místo zauímají opatření ke zvýšení politické bdělosti obyvatelstva.

Každé vystoupení operativního pracovníka s přednáškou je připravováno s přihlédnutím k posluchačstvu a skládá se z místních prověřených materiálů, obsahuje politické hodnocení tlachání, žvanění, vyzrazení státního a vojenského tajemství

a jiných provinění, svědčících o ochabnutí politické bdělosti.

Zároveň jsou v těchto vystoupeních uváděny příklady patriotismu a velké bdělosti sovětských lidí, kteří dokázali čelit intrikám imperialistických rozvědek a trestné činnosti protisovětských živlů.

Široce se používá názorně-předváděcí propaganda jako forma práce k[e] zvýšení politické bdělosti (výstavy dokumentů a materiálů o podvratné činnosti nepřátelských rozvědek, provedení tiskové konference za účasti odhalené nebo takové nepřátelské agentury, která se přiznala, trestanců a jiných protistátních zločinců, organizování veřejných soudních procesů o protistátních zločinech atd.). V posledních letech řada složek VSB projevila dobrou iniciativu pro vytvoření stálých a přenosných výstav.

Například VSB Běloruské SSR zorganizovaná přenosná výstava má mnoho skutečných materiálů a exponátů, které odhalují zvěrstva německých-fašistických okupantů a jejich napomahačů [z řad] běloruských nacionalistů, podvratnou činnost agentů cizích rozvědek, pohlavárů církevně-sektářských organizací a také přestupky[,] kterých se dopouštějí lidi, kteří se zabývají valutovými machinacemi. Výstava je velmi populární mezi obyvatelstvem. Pouze za jeden rok ji navštívilo více než sto tisíc lidí.

Nezbytnou podmínkou vhodného provedení profylaktických opatření je dobře provedená agenturně-operativní práce, která dovoluje nejen odhalit nežádoucí procesy, ale také zamezit protisovětské a politicky škodlivé projevy v jejich počátečním stadiu, kladně výchovně působit na nespolehlivé osoby.

VSB se snaží dobře znát poměry mezi mládeží, včas informovat stranické orgány o vážných nedostatcích ve výchovné práci, o těch zvrácených jevech, které plodí nepolitickost [apolitičnost] a společně s nimi provádějí opatření k jejich odstranění.

### **Profylaktická opatření prováděná vůči konkrétním osobám (individuální profylaxe)<sup>a</sup>**

V profylaxi protistátních zločinů významné místo zauímají opatření individuálního rázu zaměřená k zamezení zločinů se strany konkrétních sovětských občanů.

Individuální profylaxe se skládá z toho, že VSB po obdržení signálů o politicky škodlivých projevech, nebo chování konkrétních osob, prověřuje tyto signály a jestliže se ukáže, že chování těchto osob bylo v důsledku politické nezralosti, nebo z jiných příčin, které nesvědčí o protisovětských úmyslech, je prováděno výchovné působení na ně za účelem zamezení opakování těchto poklesků v budoucnu, nebo zamezení přerůstání v protistátní zločiny.



Všechna jednání a jednání  
s referencemi. To je číslo  
245

KS ZNB, správa Státní bezpečnosti  
- K o š i c e -

Č.p.: 06-00 1631 / 23-83      Dňa 24. augusta 1983

**PRISNE TAJNF**  
**ОРУДІСОН**

Schvaľujem:

Náčelník Správy ŠtB Košice  
Mjr. JUDr. Stefan Sernovský

Dňa 25/8/83 1983

P. ŠtB  
M. K.

**N Á V R H**

na vykonanie preventívno-rozkladných opatrení v akcii  
"MONASTIR" reg. č.zv. 10195

V zmysle Metodických pokynov predkladaných návrh na vykonanie preventívno-rozkladných opatrení v akcii "MONASTIR" na osobu:

nar. v Prešove, slovenskej národnosti, čsl. občan, slobodný, bez politickej príslušnosti, pôvodným povolaniem gr. kat. kňaz, okr. Svidník, trvale bytom

**C i e l :**

Cieľom navrhovaných opatrení je zamedziť objektovi akcie "MONASTIR" v jeho protispoločenskom jednaní ako aj zamedziť mu v konaní, ktoré hraničí s páchaním trestnej činnosti.

Návrh PVO správy ŠtB Košice voči gréckokatolíckemu kňazovi sledovanému v akcii „MONASTIR“.  
Zdroj: Archív ÚPN.

Profylaktická opatrení jsou prováděna v těch případech, které mají přímý vztah k činnosti orgánů.

VSB důkladně rozebírá příčiny politicky škodlivého jednání, pečlivě rozlišují činnost osob, které jsou nepřátelsky zaměřené vůči sovětskému zřízení od projevů politické nezralosti, překrouceného vysvětlování probíhajících událostí, které jsou ve zdrcující většině výsledkem vlivu cizí propagandy nebo nepodařeného uspořádání vlastního života.

VSB proěřuje charakter styků zjištěných rozvědčiků a také cizinců podezřelých z příslušnosti k nepřátelským rozvědkám s těmi sovětskými občany, kteří vzhledem ke svému zaměstnání nebo z jiných příčin mají přístup ke zprávám, které zajímají rozvědky[,] takže profylaktická opatření vůči těmto osobám jsou nejdůležitější prostředek k zamezení protistátních zločinů.

Profylakticky se působí na příslušníky apolitických a nemorálních skupin s tím, aby tyto skupiny nepřerostly v protisovětské.

Opatření profylaktického rázu se aktivně provádí i vůči osobám, které prozrazují jednotlivé služební informace, i když třeba nejsou státním nebo vojenským tajemstvím, ale nemají být zveřejňovány, vzhledem k tomu, že jsou kanálem[,] kudy utíkají tajné informace.

VSB přísně reaguje na takové jednání sovětských občanů, kteří se nachází v zahraničí, které by mohlo být využito cizí rozvědkou za účelem verbovky (snaha o zisk, opilství, upovídanost, bezstarostnost, porušování zákonů a zvyků země) nebo zdiskreditovat v očích cizinců sovětského občana.

### Formy a metody individuální profylaxe<sup>a</sup>

Hlavními výchovnými metodami je přesvědčování a donucování. Toto jsou jak zdůrazňoval V. I. Lenin dvě nezbytné metody pro řízení života společnosti a k výchově mas (V. I. Lenin, dílo sv. 31, str. 465 - 466).<sup>24)</sup>

Zvláštnost profylaktických opatření jako převýchovného prostředku jednotlivých sovětských občanů je v tom, že jsou založena hlavně na přesvědčování. V tom nachází své praktické uplatnění leninská ideje o přednosti přesvědčovacích metod nad donucovacími metodami. „Především - poukazoval V. I. Lenin, musíme přesvědčit a potom donutit“ (V. I. Lenin, spisy sv. 32, str. 189).<sup>25)</sup>

Výchovné působení na profylaxované osoby přesvědčovací metodou je prováděno VSB samostatně (jejich jménem) nebo pomocí jiných státních orgánů a masových organizací. Tato metoda zahrnuje na jedné straně vysvětlit profylaxované osobě její chyby a omyly, odsoudit její nesprávné názory a činy a na druhé straně aktivně působit na ní zapojením do různé společnosti užitečné činnosti.

Profylaxovaná osoba si musí uvědomit, že politicky škodlivé názory nebo nepřijemné jednání odporují zájmům socialistické společnosti, jsou protispoločenské, mají v sobě nebezpečí přerůstání v protistátní zločiny a vzhledem k tomu jsou odsuzování státem a pracujícími.

Zároveň s odsouzením chování profylaxované osoby je přísně upozorněna na to, že je na nebezpečné cestě a že její chování hraničí s provedením trestného činu a jestliže z toho neudělá závěr a bude pokračovat v protispoločenském jednání, bude povolána k zodpovědnosti.

Vzhledem k tomu, že profylaxe je především působení na člověka přesvědčováním[,] neslučuje se s výhrůzkami a zastrašováním profylaxované osoby.

Za protispoločenské jednání profylaxované osoby nese morální odpovědnost kolektiv, ve kterém pracuje nebo studuje, nebo masová organizace[,] jejímž je členem.

V důsledku toho může být profylaxovaná osoba vyloučena z řad příslušné organizace (například vyloučena z řad Komsomolu nebo KSSS), ko-

24) Srov. B. I. Ленин. Сочинения. 4. vydání. Díl 31. Moskva 1950, s. 465 - 466.

25) Srov. tamtéž. Díl 32, s. 189.

lektiv může požádat vedení podniku nebo úřadu o uvolnění nebo převedení takové osoby na jinou práci, o vyloučení ze studií atd.

Přirozeně, že každé opatření je používáno s přihlédnutím k profylaxované osobě, k povaze provedeného činu a také s přihlédnutím k účelnosti s hlediska výchovného působení.

Jak je známo[,] VSB je orgánem státní moci a nemůže tudíž sám podnikat kroky výchovného rázu vůči profylaxované osobě. Úkoly na něj kladené plní zapojením veřejnosti do profylaktické práce, opírajíce se o masové organizace a kolektivy pracujících.

Donucovací opatření rázu profylaktického se používají pouze tehdy[,] když osoby patřící profylaxi se dopustily přečinu, který nemá příznaky protistátního zločinu, ale má tendence přerůst v takový zločin. V případě[,] že je nutné během profylaxe použít donucovacích opatření[,] obrací se VSB o pomoc na jiné státní orgány a masové organizace, které jsou k tomu podle zákona zmocněné.

Úspěch konkrétních profylaktických opatření záleží mnohdy na tom[,] jak dalece byla správně zvolena forma profylaxe (neveřejná a veřejná).

Způsob profylaxe se volí s přihlédnutím ke konkrétní operativní situaci, charakteru a významu provedených protistátních přečinů profylaxované osoby, jejich individuálních kvalit a zvláštností, možnosti zamaskovat prameny[,] od kterých byly získány operativní materiály a také jiné skutečnosti charakteristické pro konkrétní případ. Důležité je, aby každé prováděné profylaktické opatření zajišťovalo maximální vliv na profylaxovanou osobu a v nutných případech i na její okolí. Vedoucí místo v současné době zaujímají profylaktická opatření prováděná s širokým zapojením veřejnosti. Za účelem největší výslednosti se provádí spojování různých forem profylaxe.

K profylaxi pomocí agentury a důvěrníků VSB přistupuje za prvé, když jednání profylaxované osoby nebylo zveřejněno v okolí[,] a když není vhodné informovat o tom veřejnost z politických, operativních a jiných důvodů; za druhé když je těžké zašifrovat před profylaxovanou osobou nebo před veřejností tajné prameny odkud byly získány kompromitující údaje k osobě. Kromě toho v operativní praxi někdy vzniká nutnost získat profylaxovanou osobu ke spolupráci s VSB jako agenta.

Profylaxe pomocí agentury a důvěrníků se širou veřejností používá i v těch případech, kdy profylaxovaná osoba vyžaduje, aby bylo dlouho působeno na její vědomí.

V profylaktických opatřeních je používána spolehlivá, prověřená agentura, která chápe smysl a význam událostí, které probíhají v zemi a také zvláštnosti konkrétních profylaktických opatření a která má důvěru profylaxované osoby.

Linie chování agenta je vypracovávána takovým způsobem, aby se agent choval takticky a pružně, aby nevypadal tak jako že hraje roli, která mu byla vnucena.

Politicky škodlivé jednání se předkládá k posouzení kolektivu v tom případě, když takové posouzení má výchovný vliv nejen na profylaxovanou osobu, ale i na další členy prac[ovního] kolektivu. Například v určitém kolektivu (nebo v rozpracovávaném objektu) jsou i jiné politicky nespolehlivé osoby, které smýšlí stejně jako profylaxovaná osoba, nebo obdobně jednají atd.

Profylaktická opatření za účasti veřejnosti jsou pečlivě připravována a prováděna pod vedením místních stranických orgánů.

Po prověrce materiálů o politicky škodlivém jednání nebo činnosti dotýkající se zájmů státní bezpečnosti a po přijatém usnesení o profylaxi pomocí veřejnosti, VSB podrobně informuje stranické orgány, komsomolské nebo masové organizace a předkládá své návrhy o nejpříjemnějších formách organizace konkrétních profylaktických opatření a také o způsobu působení na profylaxovanou osobu, který by bylo třeba použít. Masové organizace společně s operativními pracovníky VSB pečlivě připravují schůze (zasedání), na kterých bude prováděna profylaxe, zveřejňují povahu protispolečenského jednání, kterého se dopouští profylaxované osoby, připravují materiály pro věcnější vystoupení aktiv, vypracovávají návrh usnesení atd.

Nutným prvkem při přípravě profylaktického opatření za účasti veřejnosti je předvolání profylaxované osoby před projednáním na schůzi, k pohovoru na VSB nebo na vedení masové organizace. Taková beseda je nejen doplňujícím výchovným prostředkem profylaxované osoby, což ve značné míře určuje její správné chování na příští schůzi, ale také zaručuje objektivnost těch materiálů, které byly základem pro profylaxi. O výsledcích této besedy je informován aktiv masové organizace nebo pracovní kolektiv, který bude projednávat činnost profylaxované osoby.

Nedoporučuje se předkládat k projednání veřejnosti činy těch osob, které se nepřiznaly, že je provedly a které si neuvědomují jaké politické škody se dopustily svým jednáním. V podobných případech se profylaxi nedocílí výchovných účelů a může být nesprávně vykládána některými málo vospělými lidmi na schůzi.

Celý průběh schůze začíná informací o jednání profylaxované osoby a končí vypracováním usnesení zajišťující aktiv masových organizací. Operativním pracovníkům se doporučuje vystupovat na takových schůzích pouze tehdy, když to vyžaduje operativní nutnost a konkrétní situaci, která se vytvořila na schůzi.

Vzhledem k tomu, že profylaxe za pomoci ve-

řejnosti je odpovědným opatřením[,] jsou určováni k jejímu provedení zkušeni operativní pracovníci. Operativní pracovníci VSB dávají pozor, aby na veřejných schůzích a pracovních kolektivech se nečetly (vyprávěly) protisovětské texty a politicky škodlivé materiály, pomlouvačné výmysly, nebyly prozrazovány čekistické pracovní metody a zprávy, které jsou státním a vojenským tajemstvím.

Formy zapojení veřejnosti do profylaktické činnosti VSB jsou zcela různorodé. Kromě těch, které byly uvedeny výše[,] provádějí složky VSB profylaxi osob pomocí soudružských soudů, obecních shromáždění atd.

Profylaxe ve formě individuálních pohovorů ve VSB je prováděna v těch případech, kdy podle charakteru provedeného činu a s přihlédnutím k profylaxované osobě preventivního účelu může být dosaženo bez projednání jeho činu na veřejnosti.

V řadě případů uvedená profylaktická forma je přijatelnější vzhledem k osobním vlastnostem profylaxované osoby. Zejména některé osoby citlivě reagují na projednávání jimi spáchaných přečinů širokým okruhem osob, zvláště jestliže povolání a společenské postavení takových osob vyžaduje zachování autority u ostatních. Proto, jestliže je podle charakteru spáchaného přečinu a s přihlédnutím k profylaxované osobě dostatečné pouze předvolat je na VSB, omezujeme se pouze na tuto formu profylaxe.

Na takové profylaktické pohovory se operativní pracovníci pečlivě připravují, prověřují hodnověrnost skutečností, sestavují plán předvolání profylaxované osoby, pohovor je veden tak, aby profylaxovaná osoba viděla a pochopila, že mu Státní bezpečnost chce skutečně pomoci, aby se dostal na správnou cestu a že má zájem o jeho osud. Operativní pracovníci vysvětlují během pohovoru profylaxované osobě v čem a proč nemá pravdu a dávají mu potřebné rady.

Praxe ukazuje, že profylaktické pohovory jsou zpravidla účinnější, když se jich kromě operativního pracovníka zúčastní někdo z vedení příslušného VSB.

V současné době VSB začal více provádět profylaktické pohovory za účasti představitelů Komsomolu, armády, zasloužilých pracovníků, členů brigád komunistické práce, poslanců a jiných významných osobností. Jestliže je to účelné, jsou na tyto pohovory zváni příbuzní a blízcí známí profylaxované osoby.

Besedu s profylaxovanou osobou z iniciativy VSB, vedoucích státních podniků, úřadů a maso-

vých organizací provádí buď sami nebo za přítomnosti operativních pracovníků VSB. Ve většině případů se tato forma používá v případě porušení pracovní kázně profylaxovanou osobou v podnicích důležitých pro obranu státu nebo na [ve] zvláště důležitých objektech.

Tisk, rozhlas, film a televize se používá v těch případech[,] když zájmy ochrany státní bezpečnosti vyžadují vzbudit pozornost široké veřejnosti (a ne jen konkrétní osoby nebo určitého kolektivu) o nezdravé jevy. Publikace z materiálů a z iniciativy VSB brožur, článků, fejetonů o protisovětském chování některých sovětských občanů mají zpravidla živý ohlas a jsou schvalovány pracujícími a skutečností, na které bylo poukazováno v tisku[,] jsou předmětem živé diskuse.

Kladné výsledky má publikování v tisku materiálů zjištěných autorů anonymních politicky škodlivých písemností (dopisů, letáků atd.). Takové publikace jsou často doprovázeny fotografiemi, kresbami, karikaturami.

Profylaktická opatření jsou široce používána během prošetřování trestných činů a veřejných soudních přelíčeni.

Provádí se na jedné straně vůči osobám, které i když nespáchaly konkrétní přečin zakotvený v trestním zákoně, ale byly pod vlivem obžalovaných, byly svědky jejich trestné činnosti a vystupují jako svědci v tomto případě, na druhé straně vůči těm obžalovaným, kteří byli zbaveni zodpovědnosti pro nepatrný skutek (odstavec 7 Trestního zákona RSFSR<sup>26</sup>) v souvislosti s jejich podmíněným odsouzením (ods. 52 Trestního zákona RSFSR<sup>27</sup>) na základě odst. 50 Trestního zákona RSFSR<sup>28</sup>) atd.

Osobám, které vystupují jako svědci v případě a které jsou pod vlivem obžalovaných vzhledem k politické nezralosti, lehkomyšlnosti, náboženského fanatismu atd. se vysvětluje charakter trestné činnosti obžalovaných, důležitost chyb a omylů v jejich zjetí se profylaxované osoby nachází, jak dalece je pro společnost nebezpečné jejich chování, které hraničí s protistátními činy. Jestliže se jednání profylaxované osoby kromě toho dává k posouzení veřejnosti, vyšetřovatelé pomáhají stranickým a masovým organizacím v přípravě a při provádění schůzí pracovních kolektivů, předkládají nutné materiály a když je to účelné[,] zúčastňují se sami takových schůzí.

Proto během vyšetřování konkrétního případu vyšetřovatelé pečlivě zkoumají chování osob, které v něm probíhají, vysvětlují jejich roli a místo při uskutečňování trestného úmyslu (toto se zvláště tý-

26) Viz *Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР*, s. 6. Odstavec 7 řeší zastavení trestního stíhání v souvislosti s jeho postoupením soudružskému soudu. Podle něj mohl soud, prokurátor i vyšetřovatel se souhlasem prokurátora zastavit trestní stíhání a postoupit k vyřízení soudružskému soudu.

27) Tamtéž, s. 20. Odstavec 52 mj. definoval podezřelého jako osobu zadrženu pro podezření ze spáchání trestného činu nebo osobu, k níž byly přijaté zabezpečovací opatření do vznese obvinění.

28) Tamtéž, s. 19. Odstavec precizoval možnost odmítnutí právního zástupce (obhájce).

ká trestných činů organizování protisovětské činnosti osobami z řad buržoazních nacionalistů, věřících a příslušníků sekt, mládeže).

V těch případech, kdy je konkrétní osoba zbavena trestné odpovědnosti v důsledku nepatrného provinění (například poskytla nepatrnou pomoc pachateli při provádění valutových machinací s cizinci) nebo z jiných důvodů, vyšetřovatel mu nejen vysvětluje důležitost provedeného skutku a jeho nebezpečí pro společnost, ale přísně upozorňuje osobu na to, že při opakování podobných věcí bude povolána k zodpovědnosti. Jestliže vyšetřovatel uzná za vhodné[,] mohou být materiály takové osoby podle odst. 10 Trestního řádu RSFSR se souhlasem prokurátora předány k projednání soudružskému soudu, komisi pro neploleté nebo masové organizaci.<sup>29)</sup>

Hlavními požadavky, které má mít každé profylaktické opatření a které zajišťují maximální úspěchy profylaktické práce[,] jsou následující:

- Dodržování socialistické zákonnosti, jako jeden z hlavních požadavků profylaxe;
- Úplnost a hodnověrnost údajů o chování profylaxované osoby, o cílech a motivech spáchaných přečinů profylaxovanou osobou.
- Včasná profylaxe;
- Správné ohodnocení operativní situace v kraji (oblasti, okrese) v jednotlivých zaměřeních čestnické činnosti;
- Správná volba forem a metod profylaxe;
- Další výchovná práce s profylaxovanou osobou a kontrola jejího chování.

Dodržování socialistické zákonnosti jako jeden z důležitých požadavků, který se klade [na] profylaxi, zdůvodňuje používání profylaktických opatření v každém konkrétním případě s hlediska platného sovětského zákonodárství. Profylaxe se nemůže zaměřovat za soudní trest. Protože dříve než bylo rozhodnuto, že budou provedena profylaktická opatření vůči konkrétní osobě, operativní a vyšetřovací pracovníci pečlivě zkoumají povahu spáchaných přestupků a osobu, která bude profylaxovaná. Zvláště se snaží vysvětlit cíle a motivy počínání profylaxované osoby, subjektivní stránku spáchaného činu, jestliže v řadě případů podle svých objektivních příznaků může být shodné s trestnou činností (rozšiřování protisovětských písemností, pomlouvácných výmyslů o sovětském zřízení), ale v případě že nebyl zjištěn protistátní úmysl[,] není to možné kvalifikovat jako protistátní zločin.

Jestliže je čin, kterého se osoba dopustila, trestný[m] činem[,] přistupuje se k soudnímu potrestání. Proto kolegium VSB vyžaduje od vedoucích a operativních pracovníků VSB, aby přísně

V zmysle MMV ČSSR č. 22/78 podľa čl. 2 písm. a, b, bola vyhlásená výstraha objektovi skcie SZ "VÍFAZ" reg. číslo 17407:

, nar. v Košiciach, čl. štátnej príslušnosti, slovenskej národnosti, bez politickej príslušnosti, ženatý, zamestnaný Bytový podnik mesta Košice ako bytom

patrí k najaktívnejším vekovo mladým členom sekty Svedkovia Jehovovi (ďalej len SSJ) v Košiciach.

v rokoch 1985 a 1986 na zhromaždeniach študijnej skupiny SSJ, ktoré sa konali aj v jeho byte, vykonával bez štátneho súhlasu náboženské obrady - prednášky na tému učenia SSJ. V roku 1985 sa podieľal na príprave k vstupu do SSJ, ktorej za týmto účelom poskytoval protištátnu ilegálne vydávanú literatúru SSJ, i napriek tomu, že činnosť SSJ nie je v ČSSR povolená a jeho konanie bolo v rozpore s § 178 TZ.

Na základe uvedených skutočností bola vyhlásená výstraha tohto znenia: "V zmysle ustanovenia §-u 1 odst. 2 zákona o ZNB Vás upozorňujem, že pri opakovaní, alebo pokračovaní v protispoločenskom jednaní, ktoré bolo príslušnými orgánmi zistené a ktorého podstata Vám bola dnešného dňa oznámená, vydávate sa do nebezpečenstva trestného postihu."

Cieľom preventívneho opatrenia bolo utlmenie jeho aktívnej činnosti v SSJ.

Výstrahu vyhlásil dňa 6.2.1987 v budove KS ZNB v Košiciach zástupca náčelníka 2. odboru S-ŠtB Košice kpt. JUDr. Štefan Fedor za prítomnosti staršieho referenta špecialistu npor. JUDr. Andreja Dembického a referenta npor. Milana Juska, ktorý je RO skcie.

Objekt po vyhlásení výstrahy uviedol, že vyhlásená výstraha berie na vedomie a v budúcnosti sa uvedenej trestnej činnosti vyvaruje.

Náčelník 3. oddelenia Referent 3. oddelenia  
kpt. Viliam Blenár npor. Milan Jusko

Náčelník 2. odboru S-ŠtB  
kpt. Michal Halemík

dodržovali trestní a trestně-právní zákonodárství při provádění profylaktických opatření, nedopustit, aby byly zbavené zodpovědnosti osoby, které se dopustily zvláště nebezpečného protistátního zločinu. Osoba se nemusí zodpovídat ze svých činů v tom případě, jestliže v době vyšetřování nebo projednávání u soudu spáchané činy ztratily charakter společensky nebezpečných skutků, nebo když tato osoba přestala být pro společnost nebezpečnou. Toto se může používat pouze v případech uvedených v zákoně (odst. 50 Trestního zákona RSFSR a příslušné odstavce Trestního zákona jiných svazových republik).

Obdobně se přísně dodržují zákonná ustanovení i při zbavení trestní zodpovědnosti podle odstavce 52 Trestního zákona RSFSR (podmíněný trest). Zastavení trestního stíhání na základě výše uvedených skutečností je prováděno pouze se souhlasem (schválením) příslušných prokurátorů.

Hodnověrnost materiálů, na základě kterých se provádí profylaxe[,] zajišťuje zdůvodnění, a je zárukou toho, že nepadne stín podezření na čestné sovětské občany a kromě toho vylučuje jakékoliv nedorozumění, které by mohlo podryvat autoritu VSB mezi pracujícími.

Včasná profylaxe jako nejdůležitější požadavek znamená, že při provádění profylaxe není přípustný jak spěch, tak promeškání.

*Záznam 2. odboru správy ŠtB Košice o realizácii PVO voči členovi sekty Svedkov Jehovových.  
Zdroj: Archív ÚPN.*

29) Tamtéž, s. 7. Odstavec 10 upravoval postup, kdy se osoba dopustila málo závažného anebo společensky nikoliv nebezpečného trestného činu a situace se dala „napravit“ opatřeními společenského působení, tj. za souhlasu prokurátora postoupením materiálů před zahájením trestního stíhání k vyřízení soudružskému soudu anebo komisi pro neploleté či svěřit viníka na převýchovu a nápravu kolektivu pracujících, případně společenských organizací.



VSB zvláště nepřipouští liknavost při prověře počátečních materiálů a při operativní prověře podle charakteru „protisovětská agitace a propaganda“ a „zrada vlasti“<sup>30)</sup> (v podobě útěku do zahraničí). Vzhledem k tomu, že politicky nevyspělé osoby, které se lehkomyšlně staví ke svým činům především projevují protisovětské názory a zrádcovské úmysly, aniž by to dělaly za účelem podryvání nebo oslabování sovětské moci, právě při takových signálech provádí operativní pracovníci včasnou profylaktickou práci. Rychle a pečlivě zpracovávají materiály, které jsou k dispozici k případům, věnují zvláštní pozornost zamezení a ohraňování okruhu trestné činnosti rozpracovávaných osob a včas podnikají aktivní kroky k tomu, aby zbloudilé osoby dostaly na správnou cestu.

Operativní rozpracovávání případu podle charakteru „protisovětská agitace a propaganda“ a „zrada vlasti“ (ve formě útěku do zahraničí) se zavádí[, ] jestliže jsou hodnověrné údaje a pouze na osoby, které se dopustily trestného činu z nepřátelských pohnutek vůči sovětskému státu. Doba rozpracovávání těchto případů je omezena na rok.

Při organizování profylaktické práce je třeba v první řadě brát zřetel na snahu imperialistických rozvědek a na taktiku podvratné činnosti protisovětských živlů, jejich pokusy opřít se o politicky a morálně labilní osoby, metody získávání sovětských občanů k páchání zvláště nebezpečných protistátních činů a jejich využívání k nepřátelským cílům vůči SSSR. Úspěch této práce závisí také na tom[, ] jak dalece včas operativní pododdělení zachytí nežádoucí tendence a procesy probíhající v jednotlivých vrstvách lidí, které jsou ve větší míře náchylné vlivu buržoazní ideologie. Toto dovoluje správně určit směr a konkrétní obsah preventivní profylaktické práce, využít nejúčelnější formy a metody výchovného působení na labilní osoby.

Dobrá znalost operativní situace na konkrétních úsecích čekistické činnosti je zajišťována především systematickou a účelnou prací s agenturou a důvěrníky, správným rozestavením, úzkým stykem operativních pracovníků se stranickými organizacemi, veřejností a vedením podniků, úřadů a organizací.

Toto umožňuje včas získat nutné informace o situaci v objektech operativního zájmu a také signály o politicky nezdravých jevech ze strany jednotlivých občanů, porušení pracovní kázně a jiného zanedbání povinností na zvláště důležitých podnicích, čehož může být využito k způsobení škody zájmům státní bezpečnosti.

Zkušenosti z práce ukazují, že osoby, se kterými byla prováděna ta nebo jiná výchovná opatření si z toho dělají nestejně závěry a chovají se různě. Většina upřímně lituje chyb, kterých se dopustila a snaží se dobrým vztahem ke společensky užitečné činnosti

odčinit svoji vinu před společností. Tito lidé, i když nevyvolávají vážné obavy, tím spíše potřebují podporu a pomoc ze strany kolektivu.

Druhá v porovnání nepatrná část profylaxovaných, i když byla nucena přiznat nesprávnost svých pozic, zpočátku vnitřně zůstává při svém starém přesvědčení, pokouší se v úzkém kruhu svých styků hrát roli nezákonně poškozených lidí. S těmito lidmi je třeba pracovat než se definitivně dostanou na správnou cestu.

Proto po provedení profylaktických opatření operativní složky VSB společně s masovými organizacemi a vedoucími příslušných podniků a úřadů systematicky výchovně působí na profylaxované osoby. Toto ve značné míře vylučuje z jejich strany opakování politicky škodlivé činnosti.

V těch případech, kdy je možné předpokládat, že profylaxovaná osoba se může znovu dopustit politicky škodlivého jednání, je agenturně rozpracována po dobu jednoho roku.

Jestliže bylo během prověrky zjištěno, že profylaxovaná osoba pokračuje v politicky škodlivém jednání nebo nehledě na podniknuté kroky se dopouští přečinů, pak se podle povahy spáchaných činů rozhoduje buď o provedení dalších profylaktických opatření, nebo o zavedení operativního rozpracovávání osoby, nebo o povolání osoby k trestné zodpovědnosti, když je její jednání trestné.

### **Řád a dokumentační úprava profylaktických opatření ve Státní bezpečnosti<sup>a</sup>**

Právo řešit otázku profylaxe a její formy mají příslušní funkcionáři VSB.

Jestliže se profylaktické opatření provádí vůči skupině osob nebo ve formě projednávání přečinů profylaxované osoby na schůzi pracovního kolektivu a také jestliže se tato osoba rozpracovává nebo prověřuje v operativní evidenci, rozhodují o profylaxi vedoucí funkcionáři VSB a také náčelníci zvláštních oddělení VSB, divizi a výše.<sup>31)</sup> V těch případech operativní pracovník, který zpracovává materiály profylaxované osoby (nebo skupiny osob) se souhlasem náčelníka příslušného pododdělení dělá závěr o účelnosti profylaxe. Tento závěr je schvalován vedoucími funkcionáři VSB.

Po profylaxi vypracovává operativní pracovník zprávu o provedených opatřeních. Ve zprávě v případě nutnosti uvádí návrhy ohledně dalšího sledování profylaxované osoby (nebo skupiny osob). Tato zpráva, jakož i závěr o účelnosti profylaxe[, ] je rovněž schvalován[a] vedoucím funkcionářem VSB.

Ve všech ostatních případech provádění profylaktických opatření mají právo rozhodovat o profylaxi náčelníci operativních odborů a jejich zástupci, zmocněnci aparátů VSB.

Zvláštnost dokumentace těchto případů profylaxe je v tom, že se závěry k nim nevypracovávají. Povolení k provedení profylaktických opatření obsahuje usnesení příslušných náčelníků v původních materiálech. O výsledcích profylaxe vypracovává operativní pracovník zprávu. Vzhledem k tomu, že o provedení profylaktických opatření rozhodují funkcionáři VSB, není k tomu zapotřebí souhlas prokurátora. Avšak trestně právní zákon vyžaduje souhlas příslušných prokurátorů na zastavení soudního stíhání v důsledku změny situace, v souvislosti s předáním osoby k soudružskému soudu nebo Komisi pro nezletilé a také v souvislosti s podmínečným odsouzením. Vzhledem k tomu, že profylaktická opatření mohou být prováděna i vůči osobám, které byly zbaveny trestné zodpovědnosti z výše uvedených důvodů, je třeba v těchto případech, dříve než se začne řešit otázka profylaxe, získat souhlas prokurátora k osvobození od trestné zodpovědnosti těchto osob. Takovýto souhlas je vydáván ve formě usnesení prokurátora na základě ustanovení o zastavení trestního stíhání.

Avšak, jak vyplývá ze zákona, souhlas prokurátora v takových případech se vyžaduje ne k provedení samotných profylaktických opatření, ale k zastavení trestního stíhání.

V případě, že je nutné zavést sledování profylaxované osoby, poznatky z operativní evidence a původní materiály k osobě zůstávají během celého rozpracovávání u operativních pracovníků, profylaxované osoby prochází kontrolní kartotékou v aparátech operativní evidence VSB a v kartotékách kontrolní evidence.

Po uplynutí stanovené doby sledování profylaxované osoby jsou stahované z evidence. K stažení osob z kontrolní evidence, které jsou profyla-

xované podle původních materiálů, se po ukončení rozpracovávání do operativní evidence ukládá usnesení schválené vedoucími, kteří dali povolení k provedení profylaktických opatření. Současně s tímto usnesením se do operativní evidence ukládají materiály z profylaxe.

V těch případech, když se profylaxe prováděla podle původních materiálů a profylaxované osoby nebyly rozpracovávány, neukládají se do kontrolní evidence a původní materiály se ukládají do archivu podle usnesení nebo zprávy příslušného vedoucího, který povolil provádění profylaxe.

Vedoucí kádry Státní bezpečnosti hluboce vnímají do podstaty profylaktické práce, bezprostředně se jí zúčastňují, neustále učí podřízené, aby správně volili formy a metody profylaxe. Kladně se hodnotí ti operativní pracovníci, kteří včas zamezili[,] aby byl proveden protistátní zločin, pomohli politicky nezralé osobě, aby si uvědomila své chyby a aby vstoupila do řad uvědomělých a aktivních budovatelů komunistické společnosti.

Stav profylaktické práce ve VSB je systematicky analyzován, výsledky jsou projednávány na kolegiích, poradách, kladné zkušenosti z profylaxe jsou popularizované.

Vzhledem k důležitosti a politickému významu profylaxe v práci Státní bezpečnosti, zavedl VSB jednotný systém evidence a skládání účtů místními složkami VSB jednou za rok o výsledcích profylaktické práce.

Zavedení jednotné kontroly umožní zlepšit analýzu této práce, určit nejefektivnější formy a metody provádění profylaxe, přizpůsobit obměnu kladnými zkušenostmi a také zvýšit kontrolu a odpovědnost provádění profylaktických opatření.

*Archiv Ministerstva vnitra ČR, f. A 2/3, inv. j. 2139.*

## RESUME

### KGB on the road to Communism

The edited translation of documents of the Soviet State Security (KGB) from the middle Nineteensixties illustrates the shift in the activity of the communist repressive organs from open forms of repression to covert repression. These new forms were realized not only by the KGB, but also by the militia, organs of the state and people's administrative, public organizations. After the XX Congress of the Communist Party, the Soviet political leadership attempted to put KGB under firmer control. One of the means of achieving this was also the newly introduced form of „preemptive“ repression - the so called profylactic measures. However, secret political police itself endeavored to convert profylaxy into a tool of its own, aiming to expand its sphere of influence and power. As follows from the presented regulation, the prerogatives of the secret police were thus expanded into areas until then not explored or controlled only in limited extent by the secret police. Paradoxically, the outcome of the bid of the Communist Party leadership to curb the influence of the secret police allowed the KGB to stop acting as a mere executor of the will of the Party, and assume the role of an active participant in the process of creation of the secret side of the Soviet policy. The KGB started to impose profylactic activity as a method of work upon political police agencies in the satellite states already at the end of nineteen-fifties. This was the case with Czechoslovak State Security as well, which has adopted „class methodology“ and continued to use it until the fall of the communist regime.

31) Centrální součásti KGB byly členěny na hlavní správy, správy, odbory, oddělení a referáty, poněkud odlišnou strukturu mohly mít republikové útvary.

# Archív Ústavu pamäti národa

Ladislav Bukovszky



Mgr. Ladislav Bukovszky (1966), absolvent, archívničtva a pomocných vied historických FiF UK Bratislava, riaditeľ Archívu ÚPN.

## Organizácia archívu

Podľa organizačného poriadku Ústavu pamäti národa (ďalej len ÚPN) jednou z piatich sekcií ÚPN je Sekcia Archívu. Je odborným zariadením Ústavu pamäti národa. Po vytvorení stanovených personálnych, materiálno-technických a finančných predpokladov podľa zák. NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach mu bol rozhodnutím Odboru archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR (OAR MV SR) zo dňa 7. augusta 2004 priznaný štatút archívu. Ako archív právnickej osoby zriadený zákonom podľa rozhodnutia OAR MV SR nesie názov **Archív Ústavu pamäti národa** so sídlom v Bratislave. Na základe tohto rozhodnutia úlohu preberania, evidencie, ochrany, spracúvania, sprístupňovania a využívania archívnych dokumentov organizácie plní archív.

Vnútroštruktúrna organizácia archívu bola vytvorená účelovo, podľa obsahovej náplne zákona č. 553/2002 Z. z. o pamäti národa. Zákon vo svojom prvom oddiele, v písmene b) upravuje v predmete zákona evidovanie, zhromažďovanie, sprístupňovanie, zverejňovanie, správu a využívanie dokumentov bezpečnostných orgánov Nemeckej tretej ríše a Zväzu sovietskych socialistických republík, a tiež bezpečnostných orgánov štátu, ktoré boli vytvorené a zhromaždené v období od 18. apríla 1939 do 31. decembra 1989. Podľa znenia zákona sa archív člení na tri oddelenia:

- a) Oddelenie archíválií po bývalej ŠtB
- b) Oddelenie archíválií po ostatných bezpečnostných zložkách
- c) Oddelenie bádateľne a knižnice

Činnosť všetkých troch oddelení vychádza z povinností, resp. činností, ktoré mu ukladá Zákon o pamäti národa: zhromažďovanie, ochrana a sprístupňovanie archívnych fondov, dokumentov, ako súčasť kultúrneho dedičstva.

*Oddelenie archíválií po bývalej ŠtB* zabezpečuje preberanie dokumentov po jednotlivých zložkách bývalej ŠtB do archívu a odborne ich spracováva.

Činnosť druhého oddelenia, *Oddelenia archíválií po ďalších bezpečnostných zložkách* je obdobná: zabezpečuje preberanie dokumentov po ďalších bezpečnostných zložkách Ministerstva obrany a Ministerstva vnútra do archívu ústavu, akvizíciu archívnych zbierok a fondov rôznej proveniencie, ktoré sa obsahovo a časovo viažu k činnosti ústavu a odborne ich spracováva. Obe oddelenia zabezpečujú komplexnú starostlivosť a ochranu archívnych dokumentov a spolupracujú

so sekciou sprístupňovania pri zverejňovaní operatívnych a vyšetrovacích zväzkov a so sekciou informatiky pri elektronickom spracovávaní archívnych dokumentov.

Archívne fondy a zbierky, ktorých pôvodcom sú bývalé orgány bezpečnostných zložiek štátu z obdobia 1939 - 1989 a sú v správe archívu, sa primerane využívajú pre vlastnú potrebu a pre potrebu verejného záujmu.

Pre potreby vedeckého bádania slúži tretie oddelenie, *Oddelenie bádateľne a knižnice*. Oddelenie sa sformovalo po ročnej existencii ústavu, v lete 2004. Vznik oddelenia si vynútilo rozšírenie činnosti sekcie smerom k interným a externým bádateľom. Archív ÚPN podľa rozhodnutia OAR MV SR sa riadi podľa zák. NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach, z čoho vyplýva možnosť prístupu k archívny dokumentom cez bádateľňu. Organickou súčasťou oddelenia je príručná knižnica a prevzaté knižničné fondy. Oddelenie zabezpečuje všetky činnosti spojené s riadnym chodom bádateľne a knižnice a okrem toho participuje na výstavnej činnosti.

Personálny stav celej sekcie tvoria: riaditeľ archívu, traja vedúci oddelení, šesť odborných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním a jedna administratívna sila.

Archív ÚPN vykonáva všetky činnosti v súlade s organizačným poriadkom ÚPN, s rozhodnutím Ministerstva vnútra SR o zriadení Archívu ÚPN, archívny poriadkom Archívu ÚPN, bádateľským poriadkom Archívu ÚPN, registratúrnym poriadkom ÚPN, zákonom NR SR č. 395/2002 Z. z. a vyhláškou MV SR č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a doplnení niektorých zákonov.

Archív ÚPN zastupuje Ústav pamäti národa v oblasti archívnej činnosti vo vzťahu k OAR MV SR a k všetkým fyzickým a právnickým osobám. V odborných otázkach sa riadi podľa základných zásad archívničtva a smernicami, pokynmi a metodikou Odboru archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR. Patrí do skupiny verejných archívov Slovenskej republiky podľa zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a jeho archívne fondy sú súčasťou archívneho bohatstva Slovenskej republiky a národného kultúrneho dedičstva.

## Kmeňové archívne fondy Archívu ÚPN a ich preberanie

Archív ÚPN, ako archív právnickej osoby zriadený zákonom, patrí do sústavy verejných archívov na Slovensku. Tým, že podľa zákona spravuje,

resp. má spravovať archívne fondy a dokumenty pochádzajúce z činnosti bezpečnostných služieb bývalých represívnych režimov na dnešnom území Slovenska z obdobia 1939-1989, sa od ostatných archívov zásadne líši. Jeho postavenie je netypické aj v sústave archívov právnických osôb. Kým ostatné archívy tohto typu sa väčšinou sformulovali z vlastnej registratúry, ÚPN, ako nová verejnoprávna ustanovenie si ešte len postupne svoju registratúru vytvára. Z tohto dôvodu jeho registratúra zatiaľ nemôže byť súčasťou kmeňových archívnych fondov Archívu ÚPN.

Podľa zákona o pamäti národa kmeňovými archívami fondmi majú byť archívne fondy a dokumenty represívnych orgánov z obdobia fašistického Slovenského štátu (1939-1945) a unitárneho, neskoršie federatívneho Československa (1945-1989), ktoré podľa znenia § 27 Zákona o pamäti národa bolo povinné Ministerstvo vnútra SR, Ministerstvo obrany SR, Ministerstvo spravodlivosti SR a Slovenská informačná služba do ôsmich mesiacov od účinnosti zákona odovzdať ústavu.

Zákon ukladá ďalším štátnym orgánom, orgánom samospráv a fyzickým osobám bezplatné poskytnutie spolupráce na vyhotovení obrazovej, zvukovej alebo inej dokumentácie, ktorá sa vzťahuje na činnosť bezpečnostných zložiek. V opačnom prípade im ÚPN môže uložiť finančnú pokutu až do výšky 100 000 Sk. Ústav za naplnenie obsahu litery zákona postupne podpísal dvojstranné zmluvy so Slovenskou informačnou službou (4. septembra 2003), Ministerstvom obrany (10. februára 2004) a Ministerstvom vnútra (18. februára 2005) o delimitácii archívnych fondov a dokumentov a dohodu o spolupráci s MV SR, zastúpeným riaditeľom odboru archívov a registratúr (28. júna 2004).

Delimitácia archíválií od spomínaných štátnych orgánov sa začala 16. septembra 2003 a prebieha aj v súčasnosti. Definitívne ukončenie preberania predpokladáme v prvom polroku 2005.

Hoci slovenská archívna terminológia nepozná pojem kmeňový archívny fond, domnievame sa, že za kmeňové archívne fondy ÚPN môžeme považovať súbory archívnych dokumentov, ktoré vzťahovo obsahujú prioritu podľa § 27 nášho zákona, teda archívne fondy bezpečnostných zložiek štátu za obdobie 1939 - 1989 a ktoré podľa vzájomných dohôd prevzal, resp. má prevziať Archív ÚPN.

Genéza a dejiny kmeňových archívnych fondov Archívu ÚPN sú plné dobrodružstiev. Za viac ako jedno desaťročie boli niektoré fondy premiestňované, resp. delimitované až štyrikrát. Koncom osemdesiatych rokov minulého storočia Federálne ministerstvo vnútra (FMV) na území Slovenska disponovalo dvoma registratúrnymi strediskami: v Spišskom Podhradí a v Nitrianskej Strede. Po uznaní reštitučných nárokov rímskokatolíckej cirkvi musel štát vrátiť budovu v Spišskom Podhradí pôvodnému vlastníkovi. Z toho dôvodu bola časť archívnych fondov (aj slovenskej proveniencie) odvezená do archívu FMV v Kaniciach.<sup>1)</sup> Ďalší zlom pri správe archívnych fondov bezpečnostných orgánov prinieslo rozdelenie federácie v rokoch 1992 a 1993. O rozsahu a o spôsobe delimitácie archívnych fondov medzi dvoma republikami prebiehali rokovania rezortu MV od novembra 1992 do januára 1993. Federálne ministerstvo vnútra sa začalo zaoberať prípadným budúcim delením vlastných archívnych fondov už v júni 1992.<sup>2)</sup> Po dohovoroch v septembri bolo z rezortného archívu FMV v Kaniciach delimitovaných do novozriadeného Archívu MV SR v Levoči 6 väčších archívnych súborov, fondov z obdobia 1945 - 1982.<sup>3)</sup> Delimitácia teritoriálnych útvarov i ďalších súborov archívnych dokumentov do archívu MV SR v Levoči sa uskutočnila na základe spoločného rozkazu ministrov vnútra ČSFR, ČR a SR č. 3 z 27. novembra 1992. V súlade s ním sa delimitovali aj archívne fondy, dokumenty českej proveniencie z federálneho archívu Pohraničnej stráže v Nitrianskej Strede. Ministerstvo vnútra ČR prevzalo z neho takmer 5 tisíc škatúl písomností útvarov Pohraničnej stráže, ktoré boli dislokované na území Českej republiky.<sup>4)</sup>

Ďalšie fondy a časti fondov archív MV SR v Levoči prevzal v auguste a v decembri 1993 v zmysle Zmluvy medzi vládou SR a ČR o spoločnom využívaní stanovených informačných a archívnych fondov vzniknutých z činnosti ministerstiev vnútra v oblasti vnútorného poriadku a bezpečnosti, ktorú podpísali premiéri nástupníckych štátov 29. októbra 1992. Boli to archívne dokumenty vyčlenené z 39 rôznorodých fondov bývalého FMV a iných pôvodcov. Tieto fondy boli v roku 1998 Slovenskou informačnou službou čiastočne odvezené do Bratislavy na plnenie jej úloh vyplývajúcich zo zákona. Podľa zachovaných protokolov o odovzdaní archívneho materiálu zo 7. apríla 1998 SIS prevzala z archívu MV SR v Levoči (v zastúpení

1) FROLÍK, Jan: Rozdělení fondů Archivu Federálního ministerstva vnitra. In: *Archivní časopis*, č.1/1994, s.1.

2) *Tamtiež*, s. 4 - 9.; ŠPIRITZA, Juraj: Delimitácia archívnych dokumentov slovenskej proveniencie a spisová rozluka po zániku Českej a Slovenskej federatívnej republiky. In: *Slovenská archivistika*, č.1/1994, s. 3 - 37.

3) ŠPIRITZA, Juraj: Delimitácia, s. 21. Boli to archívne fondy: Krajská správa MV v Bratislave a útvary v kraji (1945 -1981); Krajská správa MV v Banskej Bystrici a útvary v kraji (1945 - 1982); Krajská správa MV v Košiciach a útvary v kraji. Zemské veliteľstvo ZNB v Bratislave (1947 - 1948); Ministerstvo vnútra SSR - Bezpečnostný odbor (1969 -1970); Inštitút FMV v Bratislave.

4) FROLÍK, Jan: Rozdělení fondů, s.11.



**MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY**  
SEKCIA VEREJNEJ SPRÁVY  
odbor archívov a registratúr  
Križkova 7, 811 04 Bratislava 1

---

<b>ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA</b> PODATEĽNA		
Deň: <b>12. JOL 2004</b>	• Ústav Pamäti národa	•
Číslo: <b>1395/2004-30</b>	Kvetná 13	
Prílohy: <i>Pr.č. 1990/uvr-30</i>	P. O. BOX 87	
	820 05 Bratislava	

Váš list číslo/zo dňa #29/2004-30 <i>1395/uvr-30</i>	Naše číslo SVS-204-2004/00383	Vybavujúcejka PhDr. J. Ragačová/290	Bratislava 7. júla 2004
--	----------------------------------	--	----------------------------

Vec  
Zriadenie archívu  
- s ú h l a s

---

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky **súhlasí so zriadením Archívu Ústavu pamäti národa**, pretože tento splnil podmienky uložené § 6 ods. 2 a ods. 3 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky zároveň upozorňuje žiadateľa, že základným predpokladom doplnenia jeho archívu archívnymi dokumentmi je riadna správa registratúry, ktorú treba zabezpečiť priestorovo ako aj personálne tak, aby vyhovovala požiadavkám vyhlášky Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia uvedeného zákona.

Kontrolu dodržiavania a realizovania požiadaviek zákona a vyhlášky a štátny odborný dozor bude priamo vykonávať Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky.

*PhDr. Peter Kartous*  
PhDr. Peter Kartous, CSc.  
riaditeľ

---

Telefón ++421-2-52 49 76 29 ++421-2-52 49 60 51-3	Fax ++421-2-52 49 45 30	E-mail Ragačova.julita@mvsr.vssk	Internet www.civil.gov.sk	ICO 151 866
---	----------------------------	-------------------------------------	------------------------------	----------------

Súhlas MV SR  
so zriadením  
Archívu ÚPN.  
Zdroj: ÚPN.

pplk. Mgr. Pavlom Rothom) časť archívnych fondov teritoriálnych orgánov ŠtB (Krajské správy ZNB S-ŠtB a okresné oddelenia) zo všetkých troch krajov a časť archívnych fondov, ktoré boli označené ako fondy centrálnych orgánov a útvarov.<sup>5)</sup>

Na základe dohody podpísanej medzi ÚPN a SIS Slovenská informačná služba začala naplňovať dvojstrannú dohodu o delimitácii archívnych dokumentov práve týmito fondami. Historickým medzníkom pre ÚPN sa stal deň 16. september 2003. Vtedy prevzal do svojho archívu vôbec prvé archívne dokumenty, fondy zo SIS tzv. „Levoču I“. Do depotov archívu sme prevzali 237 archívnych fondov, čo predstavovalo takmer tisíc (959) škatúl archívneho materiálu z obdobia 1945 - 1989.

Rozsah archívnych fondov jednotlivých Krajských správ ZNB S-ŠtB a ich okresných oddelení odzrkadľuje veľkosť administratívneho kraja a dodržiavanie predpisov v spisovej službe. Tri fondy Kraj-

ských správ ZNB S-ŠtB spolu s okresnými oddeleniami z časového obdobia 1947 - 1981 predstavujú 416 škatúl archívnych dokumentov. Spomínané archívne fondy nie sú uzavretými fondami. Pri prevoze fondu z Levoče pracovníci SIS v apríli 1998 nejavili záujem o ich historickú časť, a tak sa stalo, že fondy KS S-ŠtB Banská Bystrica a Košice previezli do Bratislavy torzovite. Chýbajúce archívne dokumenty - spolu 48 škatúl - obsahujú mimoriadne cenné dokumenty, údaje. Obsahovo sa viažu k obdobiu Slovenského štátu a k politickým aktivitám po roku 1945. K odstúpeniu chýbajúcich inventárnych jednotiek spomenutých fondov do Archívu ÚPN má dôjsť v blízkej budúcnosti podľa predbežnej dohody medzi MV SR a ÚPN o delimitácii archívnych fondov bezpečnostných zložiek štátu.

Krajské správy ZNB S-ŠtB v záujme posilnenia priameho výkonu bezpečnostnej služby boli pretransformované v roku 1975. Boli federálnymi útvarmi Zboru národnej bezpečnosti pre územný obvod kraja. Ich činnosť riadili náčelníci správ, ktorí boli oprávnení jednať v ich mene s príslušnými mestskými, okresnými i krajskými stranickými a štátnymi orgánmi. Na území kraja priamo zabezpečovali ochranu socialistického spoločenského zriadenia, odhaľovali, dokumentovali, predchádzali a zneškodňovali tzv. nepriateľskú činnosť proti ČSSR. Vnútorne sa napr. Správa ŠtB Bratislava od roku 1975 členila na vedenie, vnútorné oddelenie, na 4 odbory (I., II., III. a Odb. vyšetrovania) a na dve oddelenia - oddelenie letišťnej kontroly a na okresné oddelenia. Archívne fondy Krajských správ ZNB S-ŠtB sú bohaté na údaje o činnosti tzv. pravicovo-opportunistickej sil v rokoch 1968 - 1969, prešetrovaní osôb a správy o činnosti opozičných hnutí. Fondy obsahujú správy o operatívnej a štátno-bezpečnostnej situácii v krajoch, správy z kontrol vykonaných v jednotlivých podnikoch a závodoch, zápisy z operatívnych porád vedenia atď. K fondom boli vypracované archívne pomôcky, združené inventáre ešte pracovníkmi, archivármi Štatisticko-evidenčného odboru Sekretariátu FMV v Spišskom Podhradí, resp. Archívu MV SSR v Levoči. Okrem inventarizovaných archívnych fondov Krajských správ ZNB S-ŠtB Archív ÚPN prevzal s týmto súborom aj časť bývalej registratúry Okresných oddelení ŠtB, oddelení pasov a víz a oddelení pasovej kontroly. Archívny materiál, pôvodne uložený v balíkoch, bol pracovníkmi archívu usporadúvaný jednak podľa štruktúrno-chronologickej a jednak podľa diplomaticko-chronologickej schémy. Po usporiadaní táto časť predstavuje 122 archívnych fondov a 318 škatúl.

Z fondov tzv. centrálnych útvarov, ktoré boli delimitované z archívu FMV v júni 1992 a v zmysle rozkazu troch ministrov vnútra č. 3 zo dňa

27.11.1993 do Levoče, Slovenskou informačnou službou bolo delimitovaných podľa pôvodných protokolov do Archívu ÚPN 12 archívnych fondov, 67 škatúl. Najrozsiahlejším z archívnych fondov centrálnych úradov je archívny fond III. Správy ZNB - Vojenskej kontrarozvedky (VKR) z obdobia 1947 - 1973. Archívne dokumenty fondu pochádzajú z obdobia, keď bola činnosť vojenskej kontrarozvedky riadená Ministerstvom národnej bezpečnosti, neskôr MV. Stalo sa tak po roku 1951. V predchádzajúcom období bola činnosť vojenskej kontrarozvedky v prevažnej časti vyprodukovaná zložkami VKR, ktoré pôsobili pri väčších vojenských útvaroch, dislokovaných na Slovensku. Väčšia časť fondu sa viaže k rokom 1968 - 1973, menej sa už vyskytujú rôzne pripomienky k pripravovaným zmenám ku systému riadenia VKR, k stranickým a veliteľským dokumentom, ktoré mali výrazne ovplyvniť orgány OVKR v rokoch 1968 - 1969.

V poradí druhým najväčším fondom tohto súboru je archívny fond Ministerstva vnútra SSR - Bezpečnostný odbor ŠtB v Bratislave. Ústavný zákon o federatívnom usporiadaní ČSSR č.143/1968 Zb. a naňho nadväzujúci zákon o vymedzení pôsobnosti ČSSR vo veciach vnútorného poriadku a bezpečnosti stanovil princípy pre usporiadanie vnútornej správy na úseku vnútorného poriadku a bezpečnosti štátu. Vychádzajúc zo zákona bola rozkazom MV SSR č.7/1969 stanovená organizácia útvarov MV. Z jedenástich útvarov MV SSR bol v poradí deviaty - bezpečnostný odbor ŠtB. Bezpečnostný odbor pôsobil len krátko. Podľa spoločného rozkazu MV ČSSR, ČSR a SSR č. 2 zo dňa 13. júla 1970 útvary ŠtB na Slovensku prešli pod priamu pôsobnosť MV ČSSR, čo znamenalo aj zánik Bezpečnostného odboru ŠtB MV SSR. Bezpečnostný odbor ŠtB za jeho krátke pôsobenie zabezpečoval podmienky pre koncepčne riadiacu činnosť, vykonával analytickú a kontrolnú činnosť a podieľal sa na zhromažďovaní podkladov k legislatívnej činnosti pre úsek ŠtB. Na úseku koncepčnej činnosti rozpracúval zameranie práce ŠtB proti nepriateľským rozvedkam na podmienky Slovenska.

Medzi fondmi centrálnych útvarov je archívny fond Sekretariátu I. námestníka ministra vnútra ČSSR v Prahe. V období 1971 - 1989 funkciu I. námestníka MV ČSSR postupne zastávali Ján Hanuliak, Ján Kováč a Alojz Lorenc. Do ich pôsobnosti patrilo podstatné riadenie operatívnych súčastí ŠtB. I. námestník v dobe neprítomnosti ministra vnútra vykonával jeho právomoci, okrem právomoci vyplývajúcej z funkcie ústavného činiteľa. Archívny fond vznikol výberom delimitačnej komisie.

Podstatnú časť archívneho fondu I. námestníka tvoria písomnosti celoštátneho významu: reorganizácia MV, zriaďovanie okresných správ ZNB a oddelení ŠtB, súbory materiálov týkajúce sa činnosti FMV atď. z rokov 1977 - 1980.<sup>6)</sup> Časť fondov je zachovaná v reprodukovanej forme. Xerokópie zrejme vyrobila ešte česká strana pri spisovej rozluke v roku 1993 na základe požiadavky slovenskej delimitačnej komisie. Sú to malé fondy s rozsahom jednej škatule, ktoré sú taktiež inventarizované.



Slovenská informačná služba neoprávnene zadržala do svojich informačných zdrojov okrem tradičných archívnych fondov registrátornej povahy aj spravodajské spisy, operatívne a vyšetrovacie zväzky založené štátnou bezpečnosťou od roku 1945. Napriek prevedeným skartáciám, ide o cenný dokumentačný a historický materiál. Hoci priamo nadväzujú na registratúru jednotlivých Krajských správ ZNB S-ŠtB a okresné oddelenia, v rámci krajov jednotlivé typy, súbory zväzkov tvoria samostatné archívne fondy. Zásadným problémom pri ich preberaní bolo zabezpečenie zákonom stanovených podmienok, ktoré ukladá zákon č.241/2001 Z. z. o ochrane utajovaných skutočností v znení neskorších predpisov, keďže tieto písomnosti podľa zákona obsahovali utajované skutočnosti charakteru „Prísne tajné“ (PT) alebo „Tajné“ (T). Na základe vyjadrenia Národného bezpečnostného úradu pracovníci ÚPN pred vyhotovením odovzdávajúceho protokolu administratívne vyznačili zrušenie stupňa utajenia na odovzdaných dokumentoch. Znamenalo to, že zväzky boli uložené do archívu už ako obyčajné spisy, bez obsahu stupňa utajenia.

*Archívneho dňa ÚPN 5. marca 2004 sa zúčastnil aj predseda Výboru NR SR pre ľudské práva, národnosti a postavenie žien László Nagy (v strede). Foto: ÚPN*

6) Poznnamenávame, že vo fonde z činnosti I. námestníka Alojza Lorenca sú len jedniacie protokoly.

### Štruktúra archívnych fondov Archívu ÚPN

Súčasný stav kmeňových archívnych fondov Archívu ÚPN odzrkadľuje organizačné členenie zložiek štátnej bezpečnosti za obdobie 1945 - 1989, napriek tomu, že zákon ukladá spravovať archívne fondy aj z obdobia Slovenského štátu 1939 - 1945.

Definícia, ktorá hovorí, že archívny fond je organický súbor archívnych dokumentov vzniknutých a sústredených z činnosti jednej právnickej alebo fyzickej osoby, sformovaný, sprístupnený, spravovaný, chránený a využívaný v archíve, platí aj v našom prípade.

Z hľadiska organizácie štátnej bezpečnosti Archív ÚPN tvoria štyri samostatné fondové útvary, celky:

1. fondy centrálnych orgánov, útvarov,
2. fondy teritoriálnych útvarov,
3. zväzky orgánov ŠtB,
4. zbierky.

Jednotlivé fondové útvary, celky by sme samozrejme mohli ďalej členiť, čo však nie je zámerom tejto štúdie. Archívne fondy prvých dvoch fondových útvarov po tom ako sa dostali do registrátorného strediska FMV (Štatisticko-evidenčný útvar FMV) podľa metodických pokynov z roku 1972, boli rozdelené do piatich skupín a zinventarizované podľa *Zásad pre archívnu dokumentáciu, evidenciu a sprístupňovanie archívnych fondov č.j.:SV-048/A-1972*.

Tabuľka č.1  
*Delenie archívnych fondov do piatich skupín*

Skupina	Archívne fondy
A	archívne fondy centrálnych útvarov FMV, bez ohľadu na odborovú pôsobnosť
B	archívne fondy útvarov ŠtB na území krajov a okresov
C	archívne fondy útvarov vyšetrovania ŠtB na území krajov
D	archívne fondy útvarov pasov a víz na území krajov a okresov
E	archívne fondy, ktoré nebolo možné zaradiť do žiadnej z predchádzajúcich skupín

O fondoch centrálnych útvarov a fondoch krajovej správy štátnej bezpečnosti sme sa už v krátkosti zmienili. Ich počet v blízkej budúcnosti na-

rastie takmer o sto a v objeme o cca 800 bm, ktoré nám budú delimitované na základe dohody s MV SR z archívov Nitrianskej Stredy a Levoče.

Tabuľka č. 2  
*Výkaz archívnych fondov teritoriálnych útvarov MV<sup>7)</sup>*

Súbor archívnych fondov	Počet arch. fondov	Počet arch. škatúl
Centrálné útvary	23	692
KS ZNB S-ŠtB Bratislava a okresné oddelenia	65	197
KS ZNB S-ŠtB B. Bystrica a okresné oddelenia	102	338
KS ZNB S-ŠtB Košice a okresné oddelenia	60	199
<b>Spolu</b>	<b>250</b>	<b>1426</b>

Osobitnú skupinu archívnych fondov, dokumentov v Archíve ÚPN tvoria zväzky. Podľa vyjadrenia SIS ich počet predstavoval približne 72 000 kusov. V registrátornom stredisku (archíve) SIS boli označené a uložené neštandardne, ako spravodajské, agentúrne (osobné, pátracie, objektové), trestné a vyšetrovacie spisy.

Zväzky pôvodne vznikli z činnosti orgánov ŠtB kontrarozviedneho rozpracovania osôb a zo sústredenia písomností previerkového charakteru ako osobné zväzky (spisy).<sup>8)</sup> Štruktúra prevzatých zväzkov od Slovenskej informačnej služby nezodpovedá celkom obsahu čl. 4. a 5. časti II. Smernici MV ČSSR z roku 1978 „*Pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědne činnosti*“ (A-oper-II-1). Ich manipulácia a uloženie na SIS odzrkadľuje prechodný stav dokumentov z polohy registrátorného charakteru do štádia archívnych dokumentov. Na základe tohto konštatovania sa prevzaté zväzky delia na: aktuálne, čiže nearchivované, archivované, operatívne a vyšetrovacie.<sup>9)</sup>

Z archívno-teoretického hľadiska predstavujú nedeliteľné, samostatné fondy na úrovni pôvodcov – KS ŠtB. Vychádzajúc z odporúčania Medzinárodnej rady archívov, ktorá pripravila pre UNESCO správu o princípoch narábania s dokumentmi represívnych režimov, platí všeobecné pravidlo, že sa treba držať zásady – rešpektovať fondy a zachovať pôvodný poriadok vnútornej štruktúry archívneho fondu, čo sme aplikovali aj my počas ich preberania a spracovania od septembra 2003.

7) Stav ku dňu 31. decembra 2004.

8) Rozkaz FMV ČSSR roč. 1978, č. 4. *Smernice pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědne činnosti* (A-oper-II-1).

9) Túto našu domnienku dokazujú preberacie protokoly o odovzdaní zväzkov od SIS. Taktiež viď. BENDA, Patrik: *Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrální Státní bezpečnosti v roce 1989*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Sešity 7, s. VII. a L.

Tabuľka č. 3

Prehľad prevzatých zväzkov podľa jednotlivých KS ZNB S-ŠtB<sup>10)</sup>

Krajská správa	Označenie zväzkov, resp. súboru	Rozsah arch. čísiel	Počet zväzkov	Počet škatúl	
Bratislava	Agentúrne zväzky	1 – 133 249	8371	279	
	Spravodajské zväzky	558 – 40 699	2552	364	
	Fond vyšetrovacích zväzkov	1 – 20 599	8907	919	
	SR	11 – 103 380	5603	174	
	Fond taktických zväzkov	1 – 2051	1982	131	
	Fond starých písomností	3 – 4261	4174	143	
	Zvláštny fond	1 – 73	53	3	
	Banská Bystrica	Agentúrne zväzky	1136 – 99 967	4792	544
Operatívne zväzky		1 – 3232	1004	233	
Fond kontrarozv. rozpracovania		99 – 9887	4117	363	
Fond vyšetrovacích zväzkov		1 – 5656	4477	349	
Fond taktických zväzkov		3 – 2255	1227	56	
Košice		Agentúrne zväzky	35 – 12 983	3650	212
		Operatívne zväzky	2 – 12 509	3843	512
	Fond vyšetrovacích zväzkov	1 – 6866	5917	415	
	Zvláštny fond	10 981 – 16 107	3	6	
<b>S p o l u</b>			<b>60 672</b>	<b>4703</b>	

## RESUME

### The Archive of Nation's Memory Institute

The archive is a specialized section of the Nation's Memory Institute. The main duties of the Archive consist of the receiving, registration, safekeeping, processing, disclosure and use of the archival documents of the security agencies of the state from the 1939 – 1989 period of oppression. The section is divided in three departments, currently employing 11 professional workers.

Pursuant to § 27 of the National Council of the Slovak Republic Act 553/2002 Coll., the archive is continuously taking over the archival fonds of the prior security agencies and placing the documents into its depots. As of December 31st, 2004, the Archive has acquired a total of 234 archival fonds. The most significant subgroup of the fonds are the files, created and maintained by the communist State Security. Within the three Regional Directorates which covered the territory of Slovakia, approximately 72,000 files were administrated. Until the end of the year, the Archive has taken over about 60,000 of these files. In the present time, these documents are predominantly used for the disclosure procedure to applicants pursuant to § 17, Act 553/2002 Coll.

The archival fonds, assembled in the Archive of the Nation's Memory Institute form a part of the Slovak cultural heritage. Conforming to the provisions and limitations, set out primarily by the Act 553/2002 Coll. and Act 428/2002 Coll. (Personal Data Protection Act), they are accessible to researchers.

10) Stav ku dňu 15. 12. 2004. Pod KS ZNB Bratislava je zahrnutá aj zväzková agenda Hlavnej správy ŠtB pri MV SSR a XII. správy ZNB.



# Zbierky v Archíve Ústavu pamäti národa a otázky akvizičnej činnosti archívu

**PhDr. Radoslav Ragač**

(1975), absolvent  
archívnickva a histórie FiF UK  
Bratislava, vedúci Oddelenia  
archiválií po ostatných  
bezpečnostných zložkách  
Archívu ÚPN.

Znenie zákona NR SR č. 553/2002 Z. z., na základe ktorého vznikol v roku 2002 Ústav pamäti národa, otvára jednej z jeho najdôležitejších súčasti, archívu, široké pole pôsobnosti v oblasti dokumentácie obdobia rokov 1939 – 1989.<sup>1)</sup> Hlavnou úlohou Archívu Ústavu pamäti národa je v súčasnosti postupne zhromažďovať a sprístupňovať archívne dokumenty z uvedeného časového obdobia a správnu agendu. Dokumenty uložené v archíve už začala využívať aj bádateľská verejnosť.<sup>2)</sup>

Základ archívnych fondov archívu tvoria a budú tvoriť najmä archívne dokumenty pochádzajúce z činnosti jednotlivých bezpečnostných zložiek z obdobia rokov 1939 – 1989, ktoré archív postupne preberá v zmysle zákona od Slovenskej informačnej služby a iných ústredných orgánov Slovenskej republiky.<sup>3)</sup> Tieto archívne dokumenty možno v mnohých prípadoch označiť za zdroj objektívnych informácií (reálne dokumentujú pre režim (potenciálne) „závadové“ aktivity jednotlivcov či skupín obyvateľstva a reakcie bezpečnostných zložiek na ne), avšak z viacerých dôvodov nemôžu poskytovať celistvý a objektívny pohľad na situáciu v danom časovom období. Medzi ich problematické miesta patrí najmä to, že:

a) archívne dokumenty z činnosti jednotlivých bezpečnostných zložiek sú z rôznych príčin nekompletné, zachovali sa veľmi nerovnomerne a chýbajú ich dôležité časti.

b) represívne zložky režimu sa selektívne zameriavali na potenciálne „nebezpečné“ skupiny obyvateľstva a javy – najmä na aktívnych oponentov režimu.

c) mnohé končia trestnoprávnym konaním a chýba v nich sledovanie spoločenských následkov trestu a pod.,

d) menšia pozornosť bola venovaná otázkam kultúry a umenia,

e) zachované materiály sú chronologicky nevyvážené a ich hlavná časť je z posledných dvoch desaťročí existencie socializmu.

Z vyššie uvedených dôvodov je potrebné dopĺňať archívne dokumenty pochádzajúce z činnosti bezpečnostných zložiek aj dokumentmi, najmä neúradnej povahy, získanými akvizičnou činnosťou Archívu Ústavu pamäti národa z iných zdrojov. Ide o jeden z veľmi dôležitých nástrojov na dosiahnutie čo možno najväčšej objektivite vedeckého bádania – možnosť ponúknuť používateľovi čo najväčšie množstvo rôznych informačných zdrojov dokumentujúcich skúmanú problematiku. Je totiž nevyhnutné, aby integrálnou súčasťou dokumentovania spomínaného obdobia bola aj snaha o komplexnosť a vyváženosť pohľadu (tak ako ju ukladá aj zákon o pamäti národa). Vyváženosť je dôležitým predpokladom aj na dosiahnutie avizovaných plánov stať sa postupne jednou z dôležitých inštitúcií na Slovensku, vedecky i školickejšky pokrývajúcich obdobie rokov 1939 – 1989.<sup>4)</sup>

Sú to predovšetkým osobné a rodinné fondy a zbierky dokumentov všetkých typov, dotýkajúce sa svojím obsahom obdobia neslobody. V Archíve Ústavu pamäti národa má úlohu týkajúcu sa akvizície archívnych dokumentov neúradnej povahy na starosti Oddelenie archiválií po ostatných bezpečnostných zložkách.<sup>5)</sup> V prípade dokumentov neúradnej povahy ide najmä o osobné a rodinné archívne fondy a zbierky dokumentov z predmetného časového obdobia. Ciest na získavanie archívnych dokumentov je hneď niekoľko.

V prípade osobných a rodinných fondov bude nepochybne prevažovať ich darovanie, resp. ich získanie archívom ako pozostalosť (po smrti vlastníka). Menšinovo možno v prípade hodnotných osobných fondov uvažovať aj o ich kúpe. V prípadoch, ak vlastník súhlasí s ich bádateľským využitím, bude potrebné začať aj s preberaním archívnych dokumentov do depozitu.<sup>6)</sup> V tejto rovine je pre ich úspešné získavanie veľmi dôležitá komunikácia archívu s verejnosťou a vysvetľovanie historickej hodnoty archívnych dokumentov.

1) Podľa znenia § 8, odsek 1, písm. f) zákona o pamäti národa medzi úlohy Ústavu pamäti národa patrí aj „systematicky zhromažďovať a odborne dokumentačne spracovávať všetky druhy informácií, dokladov a dokumentov vzťahujúcich sa na dobu neslobody“.

2) Archív Ústavu pamäti národa vypracoval návrh bádateľského poriadku, ktorý schválila Správna rada Ústavu pamäti národa s platnosťou od 10. januára 2005.

3) MO SR, MV SR, MS SR - podľa znenia § 27, odsek 2 zákona o pamäti národa.

4) Činnosť v oblasti verejného vzdelávania predpokladá aj § 1, písm. e) zákona o pamäti národa, vedeckú činnosť § 8, odsek 1, písm. a), e), h) zákona. Vyváženosť je veľmi potrebná i v tejto oblasti, aby Ústav pamäti národa neskĺzol do pozície akejsi „stranickej“ inštitúcie pracujúcej len s jedným, rovnako orientovaným zdrojom informácií.

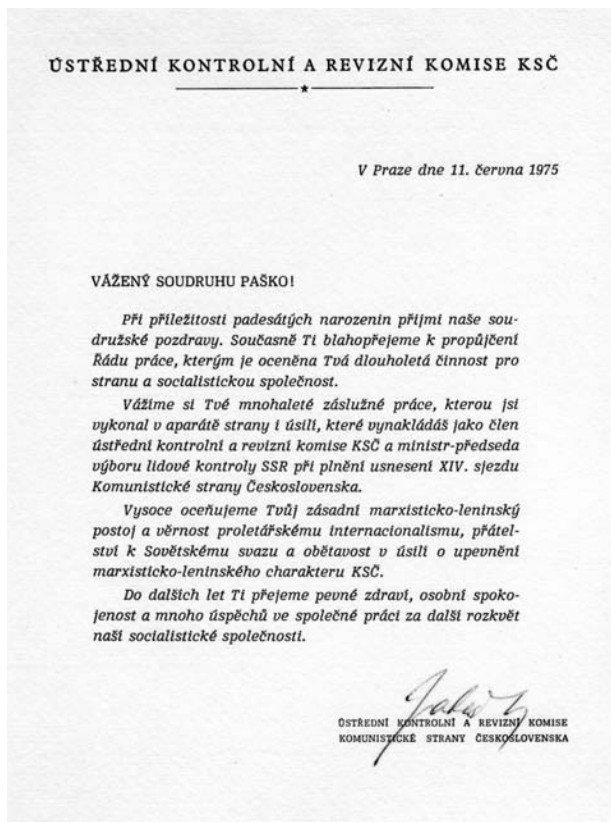
5) Podľa Organizačného poriadku Ústavu pamäti národa sa v súčasnosti Archív Ústavu pamäti národa delí na dve materiálové oddelenia - Oddelenie archiválií po bývalej ŠtB a Oddelenie archiválií po ostatných bezpečnostných zložkách.

6) Pri deponovaní archívnych dokumentov zostáva aj po uložení v archíve ich vlastníkom pôvodný majiteľ, archív podľa znenia depozitnej zmluvy zvyčajne môže za istých podmienok archívne dokumenty sprístupniť na vedecké bádanie.

V prípade zbierok archívnych dokumentov je situácia ešte komplexnejšia.<sup>7)</sup> Okrem všetkých už vyššie spomenutých metód ich získavania (dar, kúpa od vlastníka, deponovanie) je v prípade tvorby zbierok vždy veľmi dôležitá aj vlastná aktivita archívu. Vlastnou aktivitou archívu možno dopĺňať napríklad Zbierku letákov a plagátov, Zbierku drobnej tlače, Zbierku novín a časopisov či Zbierku novinových výstrižkov. Zbierky možno dopĺňať istými typmi dokumentov aj vnútornou skartáciou archívnych fondov. Mnohé, najmä ikonografické typy dokumentov sú pomerne ľahko dosiahnuteľné aj na komerčnom trhu. Ide najmä o fotografie, pohľadnice, plagáty, letáky a drobnú tlač.

Medzi dlhodobé ciele archívu patrí aj vybudovanie silných dokumentačných zbierok mapujúcich predmetné obdobie rokov 1939 - 1989. Zbierky budované vlastnou činnosťou archívu sú zásadne koncipované ako otvorené (priebežne do nich pribúdajú nové archívne dokumenty). Hlavným cieľom Archívu Ústavu pamäti národa je vytvorenie kvalitných zbierok samizdatu a exilovej literatúry, Zbierky spomienok a svedectiev, zbierok dokumentov mapujúcich zlomové obdobia rokov 1968 a 1989 a Zbierky novinových výstrižkov. Ostatné zbierky sú koncipované ako pomocné pre iné aktivity (edukačné, expozičné) Ústavu pamäti národa - ide najmä o zbierky dokumentov ikonografického charakteru. Zbierka novín a časopisov a Zbierka novinových výstrižkov budú slúžiť bádateľskej verejnosti. Najväznejšou úlohou sa v tomto období javí vytváranie zbierky samizdatovej literatúry, keďže táto problematika sa do súčasnosti na Slovensku komplexne neriešila a neexistuje inštitúcia, ktorá by sa jej venovala na centrálnej úrovni. Jednotlivé väčšie celky samizdatovej literatúry sú evidované samostatne pod menom ich vlastníka.<sup>8)</sup>

Všetky zbierky Archívu Ústavu pamäti národa sú zatiaľ, vzhľadom na dátum vzniku archívu, ešte len v počiatočnom štádiu budovania.



### Situácia v oblasti akvizičnej činnosti v SR

Od prijatia zákona SNR č. 149/1975 Zb. o archívniectve v roku 1975 až do roku 1990 existovala na Slovensku centrálna riadená ohodnocovacia komisia.<sup>9)</sup> Komisia vyhodnocovala ponuky na kúpu a darovanie archívnych dokumentov zo súkromného vlastníctva a následne ich podľa provenienčného princípu rozdeľovala do jednotlivých archívov.<sup>10)</sup> Sumár jej činnosti bol v päťročných intervaloch publikovaný na stránkach odborného periodika Slovenská archivistika.<sup>11)</sup> Analýzou dokumentov získaných

Blahoželanie Miloša Jakeša k 50. narodeninám Jána Paška z roku 1975.  
Zdroj: Archív ÚPN, fond Ján Paško.

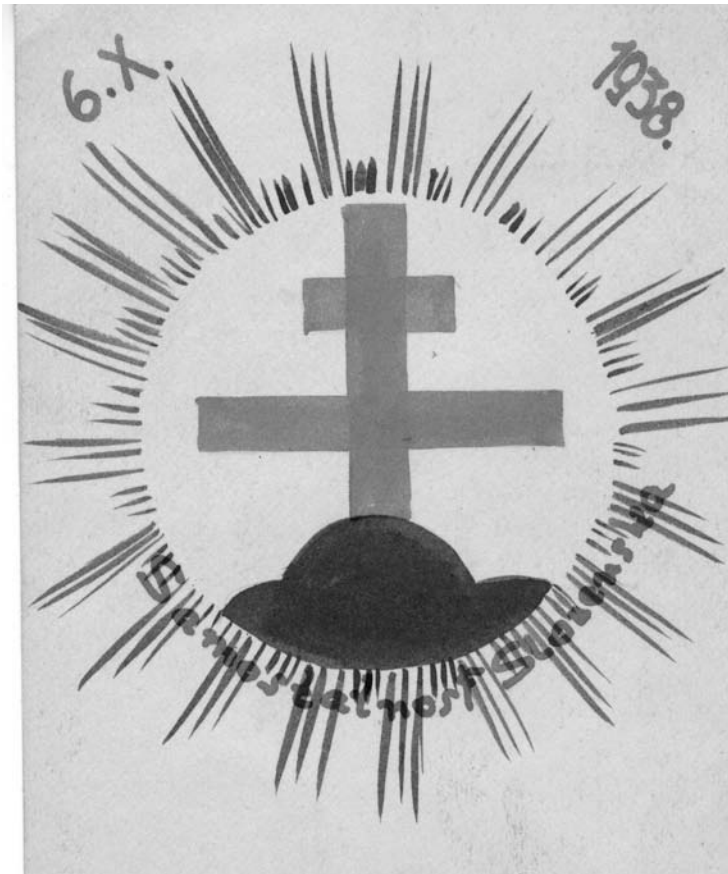
7) Slovenská archívna teória definuje archívnu zbierku ako „súbor písomných a iných dokumentov, ktorý vznikol zo zberateľskej činnosti inštitúcie alebo osoby“. Pozri - Kolektív (ďalej KOL): *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*. Bratislava 1988, s. 9.

8) Zmyslom je netrieštiť pôvodne samostatné zbierky vzniknuté zväčša už pred rokom 1989, dokumentujúce, okrem iného, aj osobné preferencie a teritoriálne rozšírenie samizdatovej literatúry.

9) Komisia vznikla a začala svoju činnosť na základe prijatého zákona v roku 1976 ako pomocný a poradný orgán riaditeľa vtedajšej Archívnej správy. Predsedu, tajomníka a členov komisie menoval na návrh Vedeckej archívnej rady riaditeľ Archívnej správy, predseda a tajomník komisie boli pracovníkmi Archívnej správy. Jej vznik podnietil fakt, že zákon v § 2, odsek 1), a v § 9 definoval aj súkromné osoby ako možných vlastníkov archívnych dokumentov.

10) Komisia delila získané archívne dokumenty prísne podľa provenienčného princípu a dokonca niektoré z nich vyčleňovala aj zo získaných zbierok.

11) SPIRITZA, Juraj: Činnosť ohodnocovacej komisie v rokoch 1976 - 1980. In: *Slovenská archivistika* (ďalej SA) XVI, 1981, 2, s. 202 - 209; SPIRITZA, Juraj: Činnosť ohodnocovacej komisie v rokoch 1981 - 1985. In: SA XXI, 1986, 2, s. 202 - 209; SPIRITZA, Juraj: Činnosť ohodnocovacej komisie v rokoch 1986 - 1990. In: SA XXVI, 1991, 2, s. 147 - 156; Nakúpené archívne dokumenty podľa ich publikovaných charakteristík pochádzali z obdobia od stredoveku až do druhej polovice 20. storočia. Predávajúci boli zväčša súkromné osoby. Z hľadiska historického významu získaných archívnych dokumentov ich možno označiť za plnohodnotnú a veľmi cennú súčasť nášho kultúrneho dedičstva.



Ručne maľovaná pohľadnica z roku 1938.  
Zdroj: Archív ÚPN, Zbierka pohľadníc.

činnosťou komisie možno povedať, že komisia akceptovala priemerne asi 88 % ponúk.<sup>12)</sup> Z obdobia rokov 1939 - 1989 spomenieme napríklad len časť osobného archívu kanonika Karola Körpera, leopoldovského väzňa, či zbierku náboženského samizdatu (1970 - 1988).<sup>13)</sup> Po roku 1990 činnosť komisie samovoľne ustala, argumentovalo sa najmä nedostatkom finančných zdrojov.

V súčasnosti sústava štátnych archívov v SR, okrem preberania dokumentov úradnej proveniencie, zanedbáva akvizičnú činnosť.<sup>14)</sup> Štátne archívy, i vďaka postojom svojich riadiacich orgánov (Odbor archívov a registratúr MV SR), sú dlhodobo pasívne v oblasti akvizícií archívnych dokumentov neúradnej proveniencie. Spôsobené je to okrem množstva subjektívnych faktorov napojením štátnych archívov na Slovensku na MV SR, ktoré archívy chápe v prvom rade ako úrady, a nie odborné, resp. vedecké pracoviská. Objektívnym problémom je aj to, že archívy nemajú právnu subjektivitu. Štátne archívy však doteraz vo veľkej väčšine zároveň ani nedocenili mieru autenticity a intímnosti osobnej výpovede. Problematika akvizičnej činnosti archívov je na Slovensku málo rozpracovaná aj z teoretickej stránky.<sup>15)</sup>

Výrazne atrofovaná je aj zbierkotvorná činnosť archívov na Slovensku. Zreteľne tento moment vystúpil pri celoslovenskej sumarizácii archívnych fondov v sústave verejných archívov SR, ktorého výstupom bola séria syntetických informatívnych sprievodcov.<sup>16)</sup> Vo väčšine štátnych archívov celkový počet osobných fondov a zbierok nepresahuje jednu až dve desiatky. Sú i také, ktoré ich nevlastnia (takmer) vôbec - podotýkame, že už po niekoľkých desaťročiach svojej existencie.<sup>17)</sup> Ešte horšia je situácia v oblasti budovania špecializovaných, najmä ikonografických zbierok (drobná tlač, plagáty, pohľadnice, súdobá dokumentácia a pod.). Oproti porovnateľným archívum inštitúciám v západnej Európe je činnosť slovenských archívov v zbierkotvornej oblasti priam epizódna. Archívy na Slovensku, až na malé výnimky, nemajú vybudované ani kvalitnejšie foto-fono a videozbierky.<sup>18)</sup> Odlišná je len situácia v Slovenskom národnom archíve, kde

12) V období rokov 1976 - 1980 komisia akceptovala 187 z 215 ponúk (takmer 87 %), v období rokov 1981 - 1985 komisia akceptovala 306 z celkovo 343 ponúk (89 %), v období rokov 1986 - 1990 komisia akceptovala 388 z celkovo 436 ponúk (takmer 89 %). Ako prevažujúcu metódu ich získavania možno jednoznačne označiť nákup. Napríklad v období rokov 1981 - 1985 z 306 akceptovaných ponúk až 295 získali jednotlivé archívy nákupom, 10 darom a len 1 ponuku ako deponovať.

13) SPIRITZA, Juraj: Činnosť ohodnocovacej komisie (1991), s. 149 - 150, 152 - zo získaných dokumentov z osobného archívu kanonika Karola Körpera môžeme viaceré označiť ako unikáty - ide napríklad o dokumentárne kresby väzňov a dozorcov, obsiahlu kroniku väzenia v Leopoldove, rkp. mystéria Hody v Leopoldove (1948), väzenský časopis, dokumenty týkajúce sa židovskej otázky a iné.

14) Zákon NR SR 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov.

15) Tejto problematike sa špeciálne nevenujú ani slovenské archívárske príručky - KOL.: *Príručka archívára*. Bratislava 1999, KOL.: *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*. Bratislava 1988. Naproti tomu napríklad francúzska príručka archivistiky jej venuje samostatnú kapitolu - FAVIER, Jean (zost.): *La pratique archivistique française*. Paris 1993, s. 53 - 57, 70 - 84.

16) STIEBEROVÁ, Mária (zost.): *Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky I*. Bratislava, OAR MV SR 2000; MIŠOVIČ, Milan (zost.): *Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky II*. Bratislava, OAR MV SR 2001 (abecedne rozdelené (II/1 a II/2); RAGAČOVÁ, Júlia (zost.): *Informatívny sprievodca osobitných archívov Slovenskej republiky*. Bratislava, OAR MV SR 2001.

17) Nijaké archívne zbierky nevlastnia napríklad: Štátny archív v Bytči - pobočky Čadca (len 1 osobný fond) a Dolný Kubín (len 1 osobný fond), naproti tomu Štátny archív v Bratislave - pobočka Pezinok vlastní 58 osobných fondov a 29 špecializovaných zbierok (stav z roku 2001).

18) Dôvodom zanedbávania tejto oblasti môže byť pravdepodobne aj to, že archívy na Slovensku vo veľkej väčšine rezignovali na expozičnú činnosť a edukačné aktivity, kde sú práve tieto ikonografické typy dokumentov, vzhľadom na svoju formu, veľmi dobre využiteľné. Zároveň sa archívy na Slovensku tieto typy dokumentov ani nesnažia aktívne vyhľadávať a získavať. Na porovnanie uvádzame príklad z francúzskych archívov v oblasti Ile de France (širšie okolie Paríža). V ich združenom sprievodcovi po archívnych fondoch je ikonografickým typom archívnych dokumentov venovaná samostatná kapitola. GILLE, Genevieve-WEILL, Georges: *Les archives de l'Ile-de-France*. Abbeville 1989, s. 303 - 320.



nákup archívnych dokumentov vo vlastnej réžii v skromnejších pomeroch funguje bez prestávky až do súčasnosti.<sup>19)</sup>

Inou cestou ide vývoj v skupine archívov, ktoré do prijatia zákona o archívoch a registratúrach tvorili skupinu tzv. archívov osobitného významu. V nich pokračuje akvizičná činnosť s nezmene- nou aktivitou. Najaktívnejšie z nich sú Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie, Archív Slovenského národného múzea, Archív Divadelného ústavu a Archív Múzea SNP.<sup>20)</sup> Tie sú však profilované prioritne do oblasti vedy, umenia a kultúry. Z vyššie uvede- ných dôvodov je zrejmé, že voľné pole v oblasti akvizície môže byť pre Archív Ústavu pamäti ná- roda veľkou výhodou. V tejto situácii by mohol aktívnou komunikáciou s verejnosťou získať mno- hé veľmi cenné dokumenty. Významným mo- mentom pre skoré rozvinutie aktivít v tejto oblas- ti je aj to, že na Slovensku je hlboko zakorenená až nepochopiteľná neúcta k písomným doku- mentom, ktorých význam a dokumentárnu hod- notu mnohokrát nechápu ani ich vlastníci. Bez aktivity v tejto oblasti je zrejmé, že mnohé zbier- ky, osobné a rodinné archívy zo sledovaného ob- dobia zaniknú úplne bez stopy. I z autorovej osobnej skúsenosti vyplýva, že archívne doku- menty sú, hlavne po smrti ich pôvodcu, priamo ohrozené a mnohokrát skončia v zbere papiera či v kontajneri.

Predpokladaným synergickým efektom, ktorý by aktívna akvizičná politika mohla Ústavu pamäti národa priniesť, je najmä senzibilizácia (aktivizá- cia) verejnosti a zvyšovanie jej záujmu o obdobie rokov 1939 - 1989 i poukazovaním na historickú a výpovednú hodnotu archívnych dokumentov z uvedeného obdobia. Ďalším pozitívom je získava- nie osobných kontaktov potenciálne využiteľných aj v oblasti iných aktivít Ústavu pamäti národa - napr. „oral history“.

**Pre optimalizáciu dosiahnutia stanovených cieľov sú navrhnuté nasledovné konkrétne kroky:**

a/ vytvorenie informačného materiálu, ktorý by bol k dispozícii na webovej stránke Ústavu pa- mäti národa, v podateľni a bádateľni (obsahom by bola informácia o záujme zbierať a získavať rôzne archívne dokumenty (aj v kópiách), ako aj o tom,

**Rozhlasové vysielanie  
Občianskeho fóra  
6.30 - 7.00 a 18.00 - 19.00  
STANICA HVIEZDA**

**Kto sa bojí opozície,  
ten sa bojí o pozície!**

aké typy archívnych dokumentov sú pre Ústav pa- mäti národa zaujímavé).

b/ rozpočtovanie finančných prostriedkov na akvizičnú činnosť.

c/ vytvorenie akvizičnej komisie Ústavu pamä- ti národa na nadlimitný nákup (pre väčšie celky, súbory) ponúkaných dokumentov (zasadania štvrtročné, časť členov, aj externých).

d/ medializácia po dosiahnutí zaujímavých vý- sledkov.

Vzhľadom na personálnu vybavenosť archívu kvalifikovanými pracovníkmi sa s akvizíciou začalo priebežne už v roku 2003. Do súčasnosti sa Ar- chívu Ústavu pamäti národa podarilo v rámci akvi- zičnej činnosti získať, resp. vlastnou činnosťou vy- tvoriť archívne fondy a zbierky uvedené v prílohe. Veľkú väčšinu archívnych dokumentov zatiaľ ar- chív prevzal darom.

*Dva letáky z roku 1989.  
Zdroj: Archív ÚPN, Zbierka  
písomností rôznej  
proveniencie.*

19) KOL.: *Slovenský národný archív*. Bratislava 2004 (3. upravené vydanie), s. 22 - 23 - akvizičná komisia Slovenského národného archí- vu vznikla ako poradný orgán riaditeľa v roku 1993. Napríklad v roku 2004 sa Slovenskému národnému archívu podarilo, okrem iných archívnych dokumentov, získať aj rozsiahlu zbierku samizdatu z obdobia rokov 1945 - 1989 (Rudolf Lesňák, celkovo 1280 ku- sov) - údaj sme čerpali z Výročnej správy Slovenského národného archívu za rok 2000, uloženej na OAR MVSR.

20) Napríklad pozri: HRTÁNKOVÁ, Valéria: Akvizície Archívu výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie za roky 1995 - 2000. In: *Galéria- Ročenka Slovenskej národnej galérie* 2002. SNG, Bratislava 2002, s. 29 - 51.



**Zoznam archívnych fondov a zbierok  
získaných akvizičnou činnosťou  
Archívom Ústavu pamäti národa  
v období január 2003 – október 2004**

Osobné fondy

Michal Dzurjanin st., 1971, 0,01 bm.  
Stanislav Filip, 1988 - 2004, 0,48 bm.  
František Javorský, 1991 - 1997, 0,36 bm.  
Ján Langoš, (1941) 1949, 1968 - 2004, 2,1 bm.  
Ján Paško, 1931, 1946 - 1978, 0,36 bm.

Vydavateľstvá a redakcie

Ilegálna tlačiareň Krumpholz a spol.,  
1980, 1984, 1987 - 1990 (2004), 0,12 bm.  
Redakcia Bratislavských listov, 1988 - 1989,  
0,06 bm.

Zbierky

Zbierka drobnej tlače, 1941 - 1990, 0,5 bm.  
Zbierka filmov, 50. roky 20. stor. - 1989, 503  
kotúčov.  
Zbierka fotografií, 40. roky 20. stor. - 2004,  
cca 400 kusov.

Zbierka hlavičkových papierov, obálok a známok,  
1975 - 1990, 0,1 bm.

Zbierka kópií dokumentov z iných archívov,  
1939 - 1989 (2004), 1 bm.

Zbierka dokumentov Mariána Gulu, (1972 -  
1989), 1991 - 1992, 0,2 bm.

Zbierka Nezávislá kultúra, 60. roky 20. stor. -  
1989, cca 0,5 bm (depozit).

Zbierka novín a časopisov, 1930, 1939 -  
2004, 1 bm.

Zbierka novinových výstrižkov, 60. roky 20.  
stor. - 2004, cca 15 000 kusov.

Zbierka odznakov, 1957 - 1989, 20 kusov.

Zbierka písomností rôznej proveniencie,  
1933 - 1989 0,5 bm.

Zbierka letákov a plagátov, 1941 - 2004, 40  
kusov.

Zbierka plakiet, medailí a vyznamenaní, 1964  
- 80. roky 20. stor., 5 kusov.

Zbierka pohľadníc, 1938 - 2004, 25 kusov.

Zbierka samizdatu (drobné dary, nákupy),  
1978, 1 kus.

Zbierka samizdatu Jána Langoša, 60. roky  
20. stor. - 1990, cca 2,5 bm (depozit).

Zbierka samizdatu Marty Košíkovej, 1978,  
1981 - 1989, 0,24 bm.

## RESUME

### Archival Collections and Acquisition Activities in the Archive of the Nation's Memory Institute

This paper addresses the acquisition activities and the establishment of collections in the Archive of the Nation's Memory Institute. It is necessary to supplement archival materials derived from the operations of the communist security agencies by documents acquired from other owners. The author views archival acquisition as an important means of securing a wide range of material, allowing for greater objectivity in research. Within the Archive of the Nation's Memory Institute, the acquisition is run by the Department for Archival Documents from Other Security Agencies. The acquisitions target personal and family archival fonds and collections of documents pertaining to the period of oppression (1939 -1989). The collections emphasize samizdats and exile literature, collections of witness testimonials and personal memories, as well as documents related to the historical turning points of 1968 and 1989. The other collections are designed to assist in educational and exhibition projects of the Nation's Memory Institute, such as iconographic documents (posters, leaflets, post cards and badges). The collection of newspapers and journals, small-format press and newspaper clippings will also serve researchers. The most significant undertaking at this time is to create a samizdat literature collection, for this area has not been sufficiently explored in Slovakia. The paper presents public outreach guidelines for acquisition of these documents.

# Problémové aspekty spisovej služby Štátnej bezpečnosti na Slovensku

Organizácia spisovej služby Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB) pôsobiacej v rámci Ministerstva vnútra na Slovensku je málo prebádanou oblasťou.<sup>1)</sup> Informácie, ktoré máme o začiatkovej fáze vývoja spisovej služby ŠtB na území Slovenska, sú kusé a vzhľadom na torzovitosť našich archívnych prameňov (chýbajúce staršie typy registračných protokolov a inej pomocnej evidencie) sa ťažko posudzujú.

Na základe práce českého archívára Jana Frolíka si však dokážeme urobiť predstavu o tom, aké smernice a predpisy predurčili v 50. rokoch minulého storočia spôsob vedenia spisovej služby na všetkých úrovniach správy ŠtB (ďalej S-ŠtB).<sup>2)</sup> Najstaršou smernicou, ktorej obsahom bol systém pridelenia spisovej značky a tvorba jednacieho čísla, bola smernica z roku 1950, určujúca spisovú značku Odboru BA Ministerstva vnútra.<sup>3)</sup> Čo je však dôležitejšie, nachádza sa v nej aj popis interného pohybu spisov: „Každý spis bol v ústrednej podateľni označený jednacím číslom a odoslaný k evidovaniu do ústrednej kartotéky. Následne prešiel do oddelenia protokolu, kde bol zapísaný do denníka. Jeho jednacie číslo bolo doplnené údajmi, ktorému sektoru a referátu bude pridelený spis na vybavenie. K spisu sa pripájali značky všetkých spisov, ktoré sa už v evidencii nachádzali. Po vybavení spis prešiel cez výpravňu, ktorá slúžila okrem odosielania taktiež k spätnému nahlasovaniu informácií do kartotéky. Po skončení všetkých úkonov bol spis vyexpedovaný alebo odoslaný k uloženiu do spisovne.“<sup>4)</sup>

Ministerstvo národnej bezpečnosti sa od roku 1951 riadilo spisovým plánom, ktorý jednotlivým úsekom ministerstva prideliť spisové značky. Za

spisovou značkou, označujúcou jednotlivé časti ministerstva a poradovým číslom podľa jednacieho protokolu, sa nachádzala dvojica čísel určujúca jednotlivé sektory a vyznačenie bežného roka. Tvorba jednacieho čísla sa už v rámci nasledujúceho vývoja podstatnejšie nemenila.<sup>5)</sup>

Spôsob vedenia pomocnej registratúry (podacích protokolov) upravil predpis z roku 1952. Zavedené boli dva typy protokolov - prísne tajné a tajné, pričom prísne tajné sa označovali dvomi nulami a tajné označením „taj“.<sup>6)</sup> Registračné protokoly do praxe evidovania zaviedla smernica vydaná v roku 1954 a novely tejto smernice z rokov 1957 a 1962. Evidencia vyšetrovacích zväzkov sa stáva povinnou v roku 1951, jednotná evidencia všetkých zväzkov operatívneho charakteru bola nariadená v roku 1952.<sup>7)</sup>

Administratívna evidencia, rovnako aj evidencie zväzkovej agendy sa v 70. a 80. rokoch minulého storočia až na malé výnimky riadila jednotnými smernicami pre všetky útvary federálneho ministerstva vnútra a Zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB).

Evidencia písomností kontrarozvedky bola usmernená *Inštrukciou o operatívnej evidencii a administratíve pri agentúrno-operatívnej práci Štátnej bezpečnosti (A-oper-II-1/1962), Smernicami pre evidenciu, štatistiku a administratívu v čs. kontrarozvedke (A-oper-II-1/1973), Smernicami pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozvednej činnosti (A-oper-II-1/1978)*. K posledne menovaným dvom smerniciam boli vydané nadväzujúce metodické pokyny ŠEO FMV<sup>8)</sup> - k jednotnému vykonávaniu smerníc A-oper-II-1 - *Metodické pokyny MP/1974 a MP/1978*.<sup>9)</sup> Prvá správa

**Mgr. Jana Kakalíková**  
(1973), absolventka  
archívniectva a pomocných  
vied historických FIF UK  
Bratislava, pracuje v Archíve  
ÚPN.

1) Bližšie pozri: BENDA, Patrik: Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989. In: *Sešity* 7, č. 116/2003; FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje státnobezpečnostních složek sboru národní bezpečnosti v letech 1948 - 1989. In: *Sborník archívnych prací*, č. 2/1991, s. 447 - 508; GULA, Marián - VALIŠ, Zdeněk: Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. In: *Securitas Imperii*, č. 2/1995, s. 6-17; PEŠEK, Jan: *Nástroj represie a politické kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 - 1970*. Bratislava 2000; ŽÁČEK, Pavel: *ŠtB na Slovensku za normalizácie. Agónia komunistickéj moci v zvodkách tajnej polície*. Bratislava 2002; ŽÁČEK, Pavel: „Můžou přijít, jsme hotovi...“ Tzv. Lorencova „skartace“ z prosince 1989 v dokumentech. In: *Paměť národa*, Bratislava 2004, s. 28 - 41.

2) FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje u národní bezpečnosti v letech 1948 - 1989. In: *Sborník archívnych prací*, č. 2/1991, s. 447 - 508.

3) Odbor BA - odbor ŠtB alebo veliteľstvo ŠtB; zrejme najstaršie inštrukcie, ktoré usmerňovali spôsob vedenia administratívy skupiny BAa a krajských veliteľstiev štátnej bezpečnosti, boli vydané v rokoch 1948 - 1949. AMV ČR, Pomůcka administrativno-operační pre skupinu BAa; f. A-31, inv. j. 2, Pomůcka administrativno - operační pre krajské velitelství štátní bezpečnosti.

4) FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje, s. 461.

5) *Tamtiež*, s. 466 - 467.

6) *Tamtiež*, s. 487 - 488.

7) *Tamtiež*, s. 482; smerniciam z rokov 1954, 1957, 1959, 1962 sa podrobnejšie venujem pri opise vývoja registračných protokolov.

8) ŠEO FMV - Štatisticko evidenčný odbor Federálneho ministerstva vnútra.

9) BENDA, Patrik: Přehled svazků, s. 4.

ZNB (I. správa ZNB) používala rozkaz náčelníka správy (ďalej RNS)- *Smernice pre evidenciu, štatistiku a administratívu zväzkovej agendy na I. správe ZNB (RNS 2/1988)*, šiesta správa ZNB (VI. správa ZNB) *Smernice o evidencii a registrácii zväzkov spravodajskej techniky a spolupracovníkov spravodajskej techniky (A-oper-VI-2/1982)*, ktoré sa vzťahovali aj na vedenie administratívy kontrarozviednej činnosti. Môžeme predpokladať, že jednotlivé správy ZNB sa riadili vlastnými smernicami a inštrukciami, ktoré usmerňovali ich špecifickú oblasť činnosti, ako Hlavná správa vojenskej kontrarozviedky ZNB (III. správa ZNB) a Spravodajská správa Hlavnej správy pohraničnej stráže a ochrany štátnych hraníc (ZS HS PS OSH).

Smernice vydávané Ministerstvom vnútra pre výkon spisovej služby na útvaroch MV a útvaroch ZNB využívala aj Štátna bezpečnosť ako osobitná zložka MV pri vedení svojej administratívnej agendy.<sup>10)</sup> Svedčia o tom záznamy v registračných protokoloch Krajských správ ZNB S-ŠtB na území Slovenska. Protokoly o prevedení archívnych prehliadok spomínaných krajských správ (ďalej KS) potvrdzujú túto domnienku, keďže sa priamo pri skartáciách dokumentov odvolávajú na nariadenie ministra vnútra (ďalej NRMV) - *Smernice pre vyradovanie písomností na ministerstvách vnútra (NRMV č.5/1974 - MV-adm-I-5)*.<sup>11)</sup>

Nevyhnutosť postupného zjednocovania vedenia evidencií sa prejavila výrazným spôsobom pri vedení základných evidenčných pomôcok – registračných protokolov a evidenčných kariet. Tieto pomôcky slúžili najmä na vykonávanie lustrácií a spájali v sebe dve funkcie: funkciu informačnú, ktorá podávala informácie o tom, kde sa nachádzajú poznatky o preverovanej osobe a funkciu koordinačnú, ktorá signalizovala záujem iného pracovníka o tieto poznatky pri vykonávaní lustrácií.<sup>12)</sup>

**Protokoly alebo registre zväzkov** viedli útvary ŠEÚ a ŠEO (VŠEO) správ ŠtB na centrálnej úrovni a na úrovni krajských správ.<sup>13)</sup> Zväzky

v nich registrovali podriadené odbory a oddelenia na týchto úrovniach správ ŠtB.<sup>14)</sup>

Registračné protokoly obsahovali údaje o vedených zväzkoch (spisoch), pričom jednotlivé stĺpce tohto typu protokolov podávali nasledujúce informácie:

- dátum zavedenia zväzku,
- registračné číslo,
- druh zväzku,
- meno „rozpracovávanej“ alebo spolupracujúcej osoby, kontrolovaného objektu alebo problematiky,
- útvary, ktoré zväzky viedli,
- spôsob ukončenia zväzku (archivovaný alebo skartovaný, príp. prevedený k inému druhu zväzku),
- rôzne poznámky slúžiace na lepšiu identifikáciu zväzku.<sup>15)</sup>

Protokoly sa na centrálnej úrovni vnútornej správy začali viesť od roku 1954. V tomto roku vychádza tajný rozkaz ministra vnútra (ďalej TRMV) - *Inštrukcia o zavedení evidencie agentov, informátorov, rezidentov a majiteľov konšpiračných bytov na Ministerstve vnútra* (TRMV č.77/1954), bližšie ich spôsob vedenia upravila *Smernica o operatívnej evidencii osôb rozpracovaných Ministerstvom vnútra a Poučenie o spôsobe evidencie, registrácie, poskytovania, využitia a ukladania zväzkov operatívneho rozpracovania v častiach Ministerstva vnútra* (služobný predpis *A-oper-II-1*; TRMV č.157/1954).

Ako píše Patrik Benda, registračné protokoly sa viedli k jednotlivým druhom zväzkov, a to:<sup>16)</sup>

- Protokol registrácie objektových zväzkov (ROB)
- Protokol registrácie operatívnych skupinových zväzkov (RSK)
- Protokol registrácie osobných a agentúrno-pátracích zväzkov (ROS)
- Protokol registrácie evidenčných zväzkov (RES).

10) Ministerstvo vnútra sa riadilo taktiež smernicami RMV č. 38/1965, služobným predpisom *MV-adm-I-1 Spisový poriadok ministerstva vnútra*, RMV č. 41/1962 *Administratívny poriadok ministerstva vnútra* III. diel (*MV-adm-I-3*), NRMV ČSSR č. 39/1977, ktorým sa mení a dopĺňa spisový poriadok ministerstva vnútra (*MV-adm-I-1*) a inými nadväzujúcimi smernicami.

11) Archív ÚPN, Preberacie a skartačné protokoly KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Banská Bystrica, Košice.

12) BENDA, Patrik: *Přehled svazků*, s. 9.

13) ŠEÚ - štatisticko evidenčný útvar, VŠEO - vyhodnocovacie a štatisticko-evidenčné oddelenie; Registračné protokoly sa viedli aj na úrovni okresných správ ZNB (ďalej O ZNB), po schválení príslušnej KS ZNB, pre vlastnú aktuálnu potrebu. Protokoly evidovali len registračné čísla zväzkov (spisov) založených danou okresnou správou ZNB, boli vedené paralelne s registračnými protokolmi KS ZNB, a z týchto dôvodov nezachovávajú ani postupnosť registračných čísel. Archív ÚPN, Registračné protokoly O ZNB Oddelenie ŠtB (O-ŠtB) Zvolen, Dunajská Streda, Komárno, Liptovský Mikuláš a Martin.

14) Registračné protokoly KS ZNB S-ŠtB Bratislava obsahujú popri registrácii zväzkov podriadených útvarov krajskej správy aj zväzky: nadriadenej centrály - Hlavnej správy ŠtB Bratislava (neskôr Správy kontrarozviedky v Bratislave - XII. správy), Správy ochrany straníckych a štátnych činiteľov (V. správa, neskôr 7. odboru V. správy), oblastného odboru I. správy v Bratislave, Spravodajskej správy Hlavnej správy pohraničnej stráže a ochrany štátnych hraníc (ZS HS PS OSH), odboru železničnej dopravy (OŽD).

15) Bližšie BENDA, Patrik: *Přehled svazků*, s. 10.

16) *Tamtiež*, s. 15.

Pri dnešnom stave poznania problematiky ostáva otázka, či sa tieto protokoly viedli aj na KS MV na Slovensku, zatiaľ nezodpovedaná.<sup>17)</sup>

Vedenie viacerých druhov protokolov sa ukázalo ako nepraktické a ohrozujúce konšpiráciu, preto sa už v roku 1957 vydáva novelizácia služobného predpisu *A-oper-II-1* – RMV č.199/1957 *Administratíva v agentúrno-operatívnej práci častí Ministerstva vnútra*. Rok 1958 je rokom zavedenia jednotného registračného protokolu pre zväzky neagentúrnej povahy – zväzky kontrarozviedneho rozpracovania pod názvom *Protokol registrácie skupinových, osobných, agentúrno-pátracích, evidenčných, objektových a vecno-operatívnych zväzkov* (RKR – register kontrarozviedneho rozpracovania). Už v tom roku sa navrhuje zlúčenie s registrom tajných spolupracovníkov, ku ktorému dochádza až v roku 1962 vydaním opätovnej novelizácie služobného predpisu *A-oper-II-1* RMV č.24/1962 *Inštrukcia o operatívnej evidencii a administratíve pri agentúrno-operatívnej práci Štátnej bezpečnosti*. Táto inštrukcia zaviedla jednotný systém vedenia operatívnej evidencie a administratívy ŠtB. Registračný protokol dostáva názov *Registračný protokol operačných zväzkov*.<sup>18)</sup>

Štátoprávne zmeny pri vytváraní československej federácie mali za následok dočasné rozdelenie centrálnej kontrarozviedky. Vznikla Hlavná správa kontrarozviedky federálnej správy spravodajskej služby (II. Správa FSZS), Hlavná správa StB ČSR a Hlavná správa ŠtB SSR (HS-ŠtB). Následne boli z tohto dôvodu zavedené protokoly evidencie zväzkov agentúrneho rozpracovania pri ŠEO FSZS a HS-StB ČSR. Tieto protokoly začínali číslovaním od registračného čísla 1 a dosiaľ aktuálne vedené zväzky boli pre-registrované.<sup>19)</sup> Hlavná správa ŠtB SSR (ďalej HS ŠtB SSR) takéto protokoly pravdepodobne nevedla, z registračných protokolov KS ZNB S-ŠtB Bratislava vyplýva, že spisy HS ŠtB sa evidovali na ŠEO tejto krajskej správy.<sup>20)</sup>

Okrem týchto všeobecných protokolov boli v rokoch 1973 až 1978 vedené ešte Protokoly cudzích čísel. Tieto pomocné protokoly zaznamenávali zväzky nepriateľských osôb (NO) prijaté

z iných krajských správ. Zväzky v nich boli označované pod pôvodnými registračnými číslami s dvojčíslom označujúcim kraj.

Zavedenie protokolov súviselo pôvodne s počítačovým spracovaním štatistického súboru NO a po neschválení celého projektu boli tieto protokoly zrušené a následne preregistrované.<sup>21)</sup>

Registračné protokoly vedené na KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Banská Bystrica a Košice, uložené v Archíve ÚPN, sa skladajú z celkového počtu 97 kníh.

KS ZNB	Počet kníh	Rozmedzie registračných čísel	Časové rozpätie
Bratislava	42	1- 40698	1954 - 1989
Banská Bystrica	33	1- 20000	1954 - 1990
Košice	20	1- 21781	1958 - 1989
Krajská správa MV Nitra	2	1- 3274	1954 - 1960

Odbor vyšetrovania ŠtB KS ZNB Bratislava a Banská Bystrica viedol vlastnú evidenčnú pomôcku – Denníky vyšetrovacích spisov (ďalej DVS), ktorá slúžila na vyhľadávanie osôb a poznatkov o nich počas vyšetrovania. Táto evidencia obsahuje spolu 46 kníh pomocných protokolov v troch rôznych sériách na KS Bratislava a 25 kníh vedených na KS Banská Bystrica. I. zvláštne oddelenie KS MV Banská Bystrica viedlo evidenčné pomôcky – Protokoly vyšetrovaných osôb a protokol prešetovaných objektov. Evidencia obsahuje 4 knihy pomocných protokolov.<sup>22)</sup>

Podobne bola na jednotlivých útvaroch ŠtB vedená autochtónna registratúra – jednacie protokoly označené stupňom utajenia: jednací protokol T písomností (tajných), jednací protokol PT písomností (prísne tajných), jednací protokol O písomností (obyčajných). Špecializované útvary ako Odbor pasov a víz používal protokoly vydaných cestovných doložiek, protokoly vydaných cestovných pasov, protokoly cestovných príloh; Oddelenie pasovej kontroly viedlo knihy služieb, knihy udalostí; Oddelenie ochrany štátnych hraníc – pohraničné knihy a Oddelenie letiskovej kontroly – knihy letiskových kontrol a pod.

Významnou evidenčnou pomôckou v spisovej službe ŠtB boli evidenčné karty. Zasielali sa na

17) V rámci MV sa na území Slovenska do roku 1960 nachádzalo 6 krajských správ – KS MV Bratislava, KS MV Nitra, KS MV Žilina, KS MV Banská Bystrica, KS MV Prešov, KS MV Košice. Zmena územného členenia po roku 1960 zasiahla aj krajskú správu MV, vznikli 3 krajské správy – KS MV Bratislava, KS MV Banská Bystrica a KS MV Košice; krajské správy MV boli premenované v roku 1966 na krajské správy ZNB.

18) BENDA, Patrik: *Přehled svazků*, s. 15.

19) *Tamtiež*, s. 16.

20) S-ŠtB SSR bola zrejme zrušená v roku 1974 pri vytvorení Správy kontrarozviedky v Bratislave (XII. správa ZNB), kontinuita v evidovaní spisov HS ŠtB na ŠEO KS ZNB S-ŠtB Bratislava pokračovala aj po roku 1975 evidenciou spisov Správy kontrarozviedky na tomto odbore.

21) Takýto druh protokolu zaviedla v roku 1974 KS ZNB S-ŠtB Bratislava, obsahoval 39 čísel prijatých z KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a KS ZNB S-ŠtB Košice. Viď Archív ÚPN, Protokol cudzích registračných čísel KS ZNB S-ŠtB Bratislava.

22) Archív ÚPN, Denníky vyšetrovacích spisov, ID-92/ A-91 (stav k 31.1.2005).



	Rozmedzie registračných čísel	Časové rozpätie
KS ZNB Bratislava - DVS		
I. séria	1 - 1196	1967 – 1989
II. séria	1 - 857	1970 – 1972
III. séria	1 - 1103	1970 – 1972
KS ZNB Banská Bystrica - DVS	1 - 821	1964 – 1989
KS MV Banská Bystrica - Protokoly vyšetrovaných osôb	1 - 409	1958 – 1963
KS MV Banská Bystrica	1 - 11	1958 – 1963

evidenčné útvary centrály a krajov (ŠEÚ, ŠEO) súčasne so zaregistrovaním zväzku. Evidenčné útvary karty usporiadali abecedným, prípadne tematicko-abecedným spôsobom do kartoték a tie následne slúžili na lustráciu a kontrolu evidencie.

Karty <sup>23)</sup> podávali na rozdiel od registračných protokolov väčšie množstvo informácií o evidovanej osobe, napr. jej národnosť, politickú príslušnosť, bydlisko alebo zamestnanie (tieto údaje sa nachádzali v štatistických kartách).

Štatistické karty sa stali podkladom na vytvorenie počítačovej databázy Evidencie záujmových osôb (EZO), ktorá bola skúšobne daná do prevádzky v roku 1986.<sup>24)</sup>

Pri skartovaní vedeného zväzku bola vyňatá z evidencie a zničená aj príslušná karta. Podobne ako protokoly aj karty sa členili na rôzne druhy, podľa typov zväzkov, ku ktorým sa vyhotovovali. Existovali osobné, tematické, skupinové a objektové kartotéky.<sup>25)</sup>

Evidenčné pomôcky boli len jednou časťou registratúry vedenej Štátnou bezpečnosťou. Zväzková agenda predstavovala samotný základ sústreďovania poznatkov ŠtB a podstatu jej práce.<sup>26)</sup>

Veľký význam pri skúmaní spisovej služby ŠtB majú aj dostupné správy o vyradovaní písomností. Pôvodne sa v rámci spisovej služby nevydávali záväzné smernice o vyradovacom konaní, preto bude problematické posúdiť celý systém vyradovania písomností v ranom období vývoja spisovej služby ŠtB. Pri neexistencii smerníc postupovali náčelníci správ svojvoľne. Vyradovali sa smernice,

rozkazy a nariadenia, ktoré sa novými úpravami stali neaktuálnymi, nedodržovali sa úložné lehoty a spisy sa naďalej ponechávali na útvaroch.<sup>27)</sup>

Vyradovanie dokumentov na KS ZNB S-ŠtB v 70.-80. rokoch 20. stor. sa riadilo administratívnou smernicou pre vyradovanie písomností na útvaroch Ministerstva vnútra MV-adm-I-5. Táto smernica určila aj úložné lehoty pre jednotlivé typy dokumentov na základe ich dôležitosti na 5 a 10 rokov. Vyradovacie konania neprebíhali na všetkých krajských správach zrejme v súlade so smernicou, o čom svedčí aj správa z previerky dodržiavania spisového poriadku na útvaroch S-ŠtB v Košickom kraji z roku 1970.<sup>28)</sup> Vyradenie písomností sa v roku 1970 síce vykonalo na všetkých útvaroch, ale v rokoch 1968 - 1969 neprebíhali vyradovacie konania na útvaroch II. odboru S-ŠtB a oddelení ŠtB Poprad. Spomenutá previerka neprebíhala na základe ústredného nariadenia a skonštatovala nedostatky v označovaní spisov a podacích protokolov, do ktorých sa nevpisovali písomnosti so znakom hodnoty „A“ (archívne dokumenty) a písomnosti bez tohto znaku. Evidenčné karty (lístkovnice) neboli zničené spolu so zrušenými spismi, vyhotovené protokoly o archívnej prehliadke neboli podpísané predsedom vyradovacej komisie.<sup>29)</sup>

Vyradovanie písomností na KS ZNB S-ŠtB Košice v rokoch 1975 - 1989 prebiehalo podľa určenej smernice. Jednotlivé útvary vypracovávali každý rok návrhy na vyradenie písomností, ktoré schvaľovala trojčlenná vyradovacia komisia, a protokoly o prevedení archívnej prehliadky. Písomnosti sa posudzovali ako celok. Spolu s písomnosťami všeobecnej povahy sa po uplynutí piatich rokov vyradovali aj podacie protokoly vedené k týmto písomnostiam. Tie, ktoré boli posúdené ako archívne dokumenty, sa následne presunuli do archívu Ministerstva vnútra v Spišskom Podhradí.

Vyradovacie komisie, ustanovené v rokoch 1976 - 1989 na útvaroch KS ZNB S-ŠtB Bratislava, neposudzovali písomnosti v určených úložných lehotách. Obvodná správa ZNB Bratislava III. napr. vyradila v roku 1983 písomnosti z roku 1966. V rámci konania boli vyradené dokumenty z rokov 1966 - 1976. Okresná správa ZNB Topoľ-

23) Archív ÚPN prevzal od SIS evidenčné karty v množstve 155 škatúľ. V súčasnosti sa pripravuje analýza ich spracovania.

24) Viac k problematike automatizovaného systému československej kontrarozviedky BENDA, Patrik: Pehled svazků, s. 55 - 62.

25) *Tamtiež*, s. 7; GULA, Marián - VALIŠ, Zdeněk: Vývoj typologie svazků, s. 1.

26) Zväzky boli zavedené na rôzne kategórie tajných spolupracovníkov a po jednotlivých líniiach rozpracovania. Medzi základné druhy zväzkov patrili: zväzok zavedený na agenta (A), rezidenta (R), informátora (I), dôverníka (D), zväzok osobný (OS), signálny (S), zväzok preverovanej osoby (PO), zväzok nepriateľskej osoby (NO), zväzok pátrací (P), objektový zväzok (OB), zväzok konšpiračného bytu (KB), zväzok držiteľa prepožičaného bytu (PB), kontrolný zväzok (K). K charakteristike zväzkovej agendy uvádzam len základné druhy zväzkov (spisov). Tejto problematike bolo určených niekoľko štúdií, viď poznámka č. 1.

27) FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje, s. 491.

28) Archív ÚPN, KS ZNB S-ŠtB Košice, inv. j. 1179, Výsledky z previerky dodržiavania spisového poriadku na útvaroch správy ŠtB v Košickom kraji z roku 1970.

29) Previerku vykonal náčelník vnútorného oddelenia S-ŠtB KS Košice major Trstianský dňa 21. 10. 1970.

Datum	Registrační číslo	Druh svazku				Jméno, příjmení a datum narození, (název skupiny neb objektu - heslo vč. něho operativního svazku)	Správa, odbor, oddělení, která svazek registruje	Podpis registrátora	Podpis oper. prac., který zaregistrovaný svazek přijal nebo čj, pod kterým byl svazek odeslán	Podpis prac. oper. evidence, který přijal evid. kartu	Převedeno do jiného druhu svazku (zařazen do skup. svazku čis. - nebo uvést čísla svazků zařazených do skupiny)	Uloženo do archivu - kdy, kam archivní číslo (podpis archiváře)
		skupinový osobní	ag. - patřičný	evidenční	objektový							
4. jun 1958	41		1		Ladislav Tomečko 30. 12. 1922	00-MV Revica	<i>[Signature]</i>			18. jun 1958		
4. jun 1958	42	1	1		Eduard Sziman 1. 7. 1924	00-MV Revica 2 a 2. odboru	<i>[Signature]</i>			10. jun 1958 preregistracni do iných oddelení na pr. linku		
8. jun 1958	43		1		Stefan Lucanský 18. 10. 1904	00-MV Revica	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>		27. dec. 1954 prevedeny na pozorovací sv.	26. 7. 60 Sziman	
8. jun 1958	44		1		prof. Lacuška 1. 3. 1923	00-MV Revica	<i>[Signature]</i>			22. jun 1958 realizovaný	29. dec. KS-MV 438 <i>[Signature]</i>	

čany (ďalej OS ZNB) v roku 1985 vyradila dokumenty z rokov 1954 - 1964, OS ZNB Komárno uskutočnila v roku 1987 vyradenie dokumentov z rokov 1974 - 1980.

Vyradovanie písomností, prebiehajúce na úvaroch KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica v rokoch 1974-1989, sa vyznačovalo podobným nerešpektovaním ústrednej smernice.

Vnútroňný odbor tejto krajskej správy v priebehu skartácie v roku 1982 komisionálne zničil jednacie protokoly ročníkov 1964 - 1975, S-ŠtB oddelenie Rimavská Sobota vyradila v roku 1975 písomnosti z rokov 1954 - 1965.<sup>30)</sup>

Koniec roka 1989 priniesol so sebou tzv. divoké skartácie prebiehajúce na rôznych úrovniach S-ŠtB. Týkalo sa to aj Správy kontrarozvedky

v Bratislave (XII. správy), kde najväčšie vyradovanie písomností prebehlo v dňoch 6. a 12. decembra 1989.<sup>31)</sup>

V priebehu vyradovania písomností boli ničené najmä živé zväzky tajných spolupracovníkov, kontrarozvedne zväzky a objektové zväzky. Zväzky nepriateľských osôb (NO) boli až na malé výnimky vyradené všetky.<sup>32)</sup>

Vývoj spisovej služby prešiel počas štyridsaťročného pôsobenia ŠtB časťmi zmenami. Mnohé z nich ešte len čakajú na postupné osvetlenie a vedecké spracovanie tohto fenoménu našich dejín.

(Súhrnný prehľad registrov zväzkov, vid' tabuľka na vnútornej strane obálky.)

Ukážka stránok 5 a 6, prvej knihy Protokolu evidence operatívnych zväzkov I. zvláštneho oddelenia Krajskej správy MV Košice.

Zdroj: Archív ÚPN.

## RESUME

### Problematic Aspects of State Security File Administration in Slovakia

The paper chronologically describes the workings of ŠtB dossiers administration in Slovakia, reviewing the directives governing its practices and peculiarities, as well as the systems of registration and registration aids used by the ŠtB. Assessing common and distinctive features of files administration in Slovakia and in the context of Czechoslovakia, it aims to identify characteristic aspects of file administration in Slovakia. The latter part of the paper deals with the discarding of the files at the three Regional Directorates of National Security Corps - ŠtB Directorates in Slovakia (Bratislava, Banská Bystrica and Košice). The appendix provides an overview of auxiliary registration, focusing on the registration protocols used at the three Regional Directorates and the types of headers, used in various versions of the registration protocols.

30) Archív ÚPN, Preberacie a skartačné protokoly KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Banská Bystrica, Košice.

31) Archív ÚPN, Registračné protokoly KS ZNB S-ŠtB Bratislava.

32) Bližšie ŽÁČEK, Pavel: *ŠtB na Slovensku*, s. 74 - 76; ŽÁČEK, Pavel: „Můžou přijít, jsme hotovi...“, s. 28 - 41.

# Metódy a spôsoby sprístupňovania archívnych dokumentov

**Mgr. Rudolf Hudec**

(1972), absolvent  
archívniectva a histórie  
FiF UK Bratislava, vedúci  
oddelenia bádateľne  
Archívu ÚPN.

Zákon NR SR č. 553/2003 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 - 1989, ktorým bol kreovaný i Ústav pamäti národa, v paragrafe 8 jasne definuje snahu *systematicky zhromažďovať a odborne dokumentačne spracovávať všetky druhy informácií, dokladov a dokumentov vzťahujúcich sa na dobu neslobody.*<sup>1)</sup> Ide o sofistikovanú prácu, ktorá kladie vysoké nároky na personálne obsadenie pozícií, do kompetencií ktorých spadajú tieto úlohy. Je preto logické, že jednou z hlavných úloh, ktorú si ústav uložil hneď na počiatku svojej existencie, bolo vytvorenie archívu ako samostatnej organizačnej zložky, ktorá by zabezpečovala preberanie a následné spracovanie archívnych dokumentov zo zákona preberaných našou inštitúciou. Keďže archívna práca, najmä metódy sprístupňovania archívneho materiálu sú veľmi špecifickou a pre mnohých prakticky neznámou tematikou, pokúsime sa v nasledujúcich riadkoch priblížiť jej hlavné princípy.

Súčasná archívna terminológia definuje sprístupňovanie archívnych dokumentov ako *súhrn odborných činností umožňujúcich prostredníctvom archívnych pomôcok k archívnym celkom evidenciu ich archívnych dokumentov a prístup k informáciám v nich obsiahnutých.*<sup>2)</sup> Ide o niekoľkostupňový proces, ktorý v sebe zahŕňa správne roztriedenie, usporiadanie archívnych dokumentov a ich následné písomné sprístupnenie v takej forme, ktorá by čo najlepšie priblížila predmetné archívne dokumenty záujemcovi o ich štúdium.

Tento proces začína ešte na mieste vzniku dokumentu, v registratúre, kde sa dokument stáva organickou súčasťou určitého celku. Jeho správne zaradenie a manipulácia výraznou mierou prispieva k jeho budúcemu jednoduchšiemu prerozu na archívny dokument, ako aj komplexu dokumentov na archívny fond. Kvôli tomu archívári v rámci tzv. predarchívnej starostlivosti sledujú správu písomností v registratúrnom štádiu. Pomáhajú pôvodcom pri vypracúvaní registratúrnych poriadkov a plánov ako základných noriem pre správne vedenie registratúry, metodicky usmerňujú pra-

covníkov registratúrnych stredísk a kooperujú pri vyradovaní písomností v skartačnom konaní. Archív nášho ústavu je však špecifický v tom, že archívári nemali možnosť ovplyvniť alebo aspoň priamo pozorovať vývoj registratúry úradov, inštitúcií a iných pôvodcov, ktorých písomnosti sú predmetom nášho záujmu, keďže zákon ohraničil záujmové obdobie ústavu rokmi 1939 - 1989. Sme teda odkázaní iba na preberanie mŕtveho materiálu, a to v stave, v akom nám ho odovzdá pôvodca či doterajší správca dokumentov. Ním je zväčša Slovenská informačná služba, od ktorej sme prevzali väčšiu časť archívnych dokumentov do konca kalendárneho roka 2004.

Archívne dokumenty, ktoré sa dostali a naďalej dostávajú do archívu, naši zamestnanci ďalej spracujú, aby sa mohli čo najrýchlejšie a optimálne sprístupniť. Aby sme sa vyhli chybám, musia sa archívári v prípravnej fáze dôkladne oboznámiť s vývojom registratúry a dejinami správy inštitúcie, prípadne so životom osoby, z činnosti ktorej archívne dokumenty vznikli. V našom prípade existuje niekoľko štúdií o problematike vývoja organizačnej štruktúry centrálnych zložiek Štátnej bezpečnosti od Frolika, Peška či Gulu.<sup>3)</sup> Naďalej však zostávajú prakticky neznáme dejiny správy krajských a okresných správ ŠtB, ktoré pôsobili ako oddelenia veliteľstiev Zboru národnej bezpečnosti, ako aj ďalších bezpečnostných zložiek štátu. Tieto témy sú preto výzvou pre našich pracovníkov, ktorí by sa mali primárne venovať riešeniu otázok súvisiacich s potláčaním občianskych práv štátnym aparátom v predchádzajúcom období.

Vráťme sa však ku sprístupňovaniu archívnych dokumentov. Po oboznámení sa s dejinami pôvodcu archívneho dokumentu začínajú archívári priamo pracovať s prevzatými archívnymi dokumentmi. Stav, v akom boli prevzaté, určuje ďalší sled prác. Našou hlavnou úlohou je **roztriediť** dokumenty podľa ich pôvodcov na organické súbory, ktoré nazývame archívne fondy.<sup>4)</sup> Princíp zaradenia dokumentu do správneho organického súboru, respektíve do skupiny písomností, ktoré vznikli z organickej činnosti jednej osoby či inštitúcie, známy ako **proveniencia**, po slovensky fon-

1) § 8 písmeno f zákona NR SR č. 553/2003 Z. z.

2) *Terminologický slovník archivistiky*, Zost. Zemene, M.R., rukopis.

3) FROLIK, Jan: Jěště k nástinu organizačního vývoje štátnobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 - 1989. In: *Sborník archivní prací*, č. 2/2002, s. 371 - 519; ŽÁČEK, Pavel: *ŠtB na Slovensku za „normalizácie“*. Bratislava 2002; ŽÁČEK, Pavel: *Menší sestra I*. Brno 2004; GULA, Marian: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky ŠtB ve směrnicích pro agenturní práci. In: *Securitas imperii*, č. 1/1994, s. 6-17, *První správa - Československá rozvědka v dokumentech 1945 - 1990 I*. Praha 2000.

4) *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*. Zost. Horváth Vladimír, Kartous Peter a Watzka Jozef. Bratislava 1988, s. 34 n.

dová príslušnosť, sa v archívnej teórii a praxi na celom svete aplikuje už takmer 150 rokov.<sup>5)</sup> Tento supremus lex nedovoľuje archívárovi spájať dokumenty vzniknuté z činnosti niekoľkých rôznorodých pôvodcov do archívneho fondu, prípadne v archívnom fonde vytvárať série dokumentov, ktoré sa hlásia do iných fondov. Porušovanie provenienčného princípu spôsobilo v minulosti veľké škody. Vyňatím dokumentu zo súboru, v ktorom bol pôvodne uložený, stráca dokument veľkú časť svojej výpovednej hodnoty. Písomnosti, ktoré naň nadväzujú, dopĺňajú v ňom uvedené informácie. Navyše, na každý dokument sa musíme pozeráť cez dejiny úradu či osoby, v činnosti ktorej vznikol. Až potom pochopíme úplnú hodnotu každej informácie uvedenej v dokumente. To isté platí, ak zo súboru vyčleníme i skupinu písomností. Preto musíme pristupovať k triedeniu archívnych dokumentov veľmi zodpovedne. V Ústave pamäti národa sme s triedením dokumentov začínali prakticky hneď po každom prevzatí materiálu. Preberacie zoznamy a ďalšie pomôcky výraznou mierou prispeli k rýchlemu roztriedovaniu archívnych dokumentov na archívne fondy, dôsledkom čoho má archív ústavu do dnešného dňa roztriedené takmer všetky archívne fondy, ktorých počet už prevažuje tristo.

Roztriedením archívnych dokumentov na archívne fondy však archívna práca zďaleka nekončí. V ďalšom štádiu archívári pristupujú k systemizácii, teda usporiadaniu archívnych dokumentov v rámci fondu. Tá sa môže realizovať dvoma spôsobmi:

- a/ delením väčších fondových jednotiek na menšie;
- b/ sčelovaním menších jednotiek na väčšie.

Následne sa tieto jednotky môžu usporiadať horizontálne na rovnocenné archívne jednotky alebo vertikálne na fondové oddelenie a pododdelenia. Ide o najzložitejšiu, a zároveň najkrajšiu etapu sprístupnenia archívneho fondu, v ktorej archívár vytvára štruktúru, organizáciu archívnych dokumentov vo fonde. Neexistuje jednotný spôsob usporiadania. Ku každému archívne fondu je potrebné pristupovať individuálne a na základe všetkých podkladov zvážiť optimálny spôsob usporiadania. Najvýhodnejšie je, aby sa archívár pokúsil, ak je to možné a vyhovujúce, rekonštruovať štruktúru fondu v takých väzbách a forme, v akej existovala u pôvodcu, teda v registratúre. Práve tu sa najlepšie prejavujú znalosti, ktoré archívár získal pri štúdiu dejín správy a spisomňovania pôvodcu archívneho fondu. Niekedy sa však princíp rekonštrukcie vzhľadom na nesprávne vedenie re-

gistratúry, prípadne na torzovitost' materiálu nedá dodržať, alebo jeho slepé aplikovanie neumožní úplné využitie pramenného bohatstva fondu. V takom prípade spracovateľ zvolí ďalší z možných spôsobov usporiadania - chronologický, organi-



Interiér Archívu ÚPN.  
Foto: L. Ďurina

začný, štruktúro-chronologický, chronologicko-štruktúrny, diplomaticko-chronologický, prípadne iný.<sup>6)</sup> Dôležité je, aby vybraný spôsob usporiadania vyhovoval špecifikám archívneho fondu do takej miery, aby každý archívny dokument, ktorý sa do príslušného archívneho fondu hlási, bol v ňom zaradený, a tak vznikol homogénny celok, ktorý možno bližšie charakterizovať a opísať.

Výhodou nášho archívu bolo, že do ústavu sme prevzali aj časť spracovaných archívnych fondov, ktoré sme mohli jednoducho usporiadať podľa predvoleného kľúča. Ide najmä o fondy oddelení ŠtB krajských a okresných správ ZNB zo staršieho obdobia, ale aj o personálne spisy XII. a I. Správy. Naopak mladšie, nespracované archívne dokumenty oddelení ŠtB, najmä z rokov 1981-1983, ako aj jednotlivých správ vojenskej kontrarozvedky, po roztriedení len začíname usporadúvať. Žiaľ, s ohľadom na časovú náročnosť len ťažko môžeme určiť konečný termín finalizácie prác.

Naším cieľom zostáva, aby sme usporiadané archívne fondy a zbierky sprístupnili formou archívnych pomôcok, ktorých tvorba je finálnou etapou sprístupňovania archívnych fondov. Archívne po-

5) RÁKOŠ, Elemír: Proveniencia a pertinencia v archíve. In: *Slovenská archivistika*, 1/1989, s. 9 - 29.

6) RÁKOŠ, Elemír: Štruktúra archívneho fondu. In: *Slovenská archivistika*, č. 2/1992, s. 3 - 16.



môcky sú spojovacím mostom medzi archívnym materiálom a ľuďmi, ktorí ho majú záujem študovať. Rovnako ako pri usporiadaní musí archívár zvoliť optimálny spôsob sprístupnenia archívnych dokumentov. Základnou pomôckou je informatívny sprievodca archívu, kde sa bádateľom poskytujú elementárne informácie o fondoch a zbierkach uložených v príslušnom archíve, ich názvoch, štruktúre, rozsahu, časovom rozpätí, ako aj informácie o pôvodcoch archívnych fondov a zbierok o ich minulosti, prípadne aj o možnosti využitia pri spracovaní konkrétnych historických tém. Vyhotovenie informatívneho sprievodcu archívu ÚPN by malo byť súčasťou strednodobého plánu práce ústavu. Plánujeme ho prezentovať i na našej webovej stránke.

Informatívny sprievodca je však iba vademékum, ktoré by malo bádateľa naviesť na konkrétne archívne fondy či zbierky, ktoré je potrebné sprístupniť ďalšími pomôckami. Najbežnejšími archívnymi pomôckami sú registre, inventáre a katalógy. Výber sprístupnenia archívneho fondu či zbierky príslušnou pomôckou opätovne závisí od výberu spracovateľa a charakteru fondu. Registre sú zastarané a v súčasnej dobe už iba zriedka používané pomôcky. Ich štruktúra je veľmi jednoduchá. Často bývajú iba predstupňom vytvorenia podrobnejších pomôcok, inventára či katalógu. V archívoch sa niekedy používajú na sprístupnenie častí archívnych fondov a zbierok rovnakého charakteru, napríklad firemných spisov. V našich podmienkach sme týmto spôsobom sprístupnili osobné spisy XII. správy ŠtB. Pri vypracovaní tejto pomôcky nám výrazne pomohli preberacie zoznamy k týmto spisom, ktoré sme doplnením o ďalšie údaje prekvalifikovali na archívne registre. V budúcnosti by stálo za úvahu archívnym registrom sprístupniť kartotéku osôb oprávnených na styk so štátnym tajomstvom, ktorá obsahuje veľmi dôležité údaje o spolupracovníkoch Štátnej bezpečnosti.

Vzhľadom na obmedzenú využiteľnosť a obsahovú výpovednosť archívnych registrov sa však v archívoch na sprístupnenie archívnych fondov a zbierok bežnejšie využívajú inventáre, ktoré sú na rozdiel od registrov obsahovo oveľa bohatšie a spravidla opisujú celý archívny fond. Ich štruktúra je tiež zložitejšia. Inventár sa skladá z titulného listu, úvodu, súpisu inventárnych jednotiek, pomocného aparátu (osobný, miestny, vecný register), obsahu a tiráže. Rozsah inventárnej jednotky varíuje od jednotliviny, teda samostatného archívneho dokumentu, ktorým môže byť úradná/pomocná kniha, spis, účtovný doklad, mapa atď. až po skupinu archívnych dokumentov v archívnom fonde (napr. ročník spisov). V závislosti od rozsahu inventárnej jednotky býva aj jej opis stručný alebo obsiahnejší. Inventáre nám podávajú informácie o obsahu jednotlivých inventárnych jednotiek, ktoré sa často zhodujú so základnou organickou jednotkou archívneho fondu či zbierky. Sú najčastejšou archívnou pomôckou.

Podrobnejšie ako inventáre nám archívne fondy a zbierky opisujú už iba katalógy, ktoré si popri obsahovej stránke jednotlivých archívnych dokumentov všimajú aj ich formálny charakter. Sú však veľmi zriedkavé.

Do archívu sme prevzali i inventáre k niektorým archívnym fondom, ktoré vypracovali pracovníci Archívu Ministerstva vnútra v Spišskom Podhradí. To umožňuje, aby sme tieto fondy, podobne ako aj tie, ku ktorým už naši pracovníci vypracovali základné archívne pomôcky, mohli hneď sprístupniť laickej i vedeckej verejnosti na štúdium.

K tomu bolo potrebné, aby naplno začala fungovať bádateľňa archívu. S jej zriadením sa spájalo množstvo problémov, ktoré sa podarilo vyriešiť až koncom uplynulého roka. Od 10. januára sa bádateľňa oficiálne otvorila pre verejnosť, ktorá tak bude mať príležitosť oboznámiť sa s archívnymi dokumentmi uloženými v depozitoch ÚPN.

## RESUME

### **Methods and Procedures of Access to Archival Documents in the Archive of the Nation's Memory Institute**

Providing for public access to archived documents is, along with the procurement, protection and usage of the records, a fundamental task of any archive. The author outlines basic access procedures, following the archival documents from their creation. The description of the document in the archival fonds guide, its registration, placement in the inventory and the catalogue are not an academic exercise, as these steps are necessary before the public can access the document. Beginning in 2005, the Archive of the Nation's Memory Institute is opening to the public, allowing researchers to study the documents as well as the corresponding research guides.

# Bádateľský poriadok

## Archívu Ústavu pamäti národa

Podľa § 7 písmena e zákona NR SR č. 395/2002 Z.z. o archívoch registratúrach a § 8 písmena g zákona NR SR č. 553/2002 Z.z. o pamäti národa v znení a doplnení ďalších zákonov vydávam tento bádateľský poriadok:

### Čl. 1

#### Charakteristika bádateľa

1/ Študovať archívne dokumenty v správe Ústavu pamäti národa (ďalej len ÚPN) môže fyzická osoba staršia ako 18 rokov a osoba, ktorú pre tento výkon poverí orgán verejnej moci, resp. inštitúcie špecifikované v § 8 písm. g zákona 553/2002 Z.z. o pamäti národa (ďalej len „bádateľ“).

### Čl. 2

#### Typizácia archívnych dokumentov určených na štúdium

1/ Bádateľ môže študovať iba sprístupnené archívne dokumenty. Sprístupnené archívne dokumenty sú také, ku ktorým archív alebo pôvodný vlastník či správca archívneho dokumentu už vyhotovil archívnu pomôcku (register, inventár, katalóg), a ktorých obsah neohrozuje bezpečnosť štátu alebo jednotlivca v zmysle platných právnych predpisov. Povolenie na štúdium sprístupnených archívnych fondov a zbierok vydáva riaditeľ archívu na základe písomnej žiadosti.

2/ Štúdium nesprístupnených archívnych dokumentov môže bádateľovi na základe jeho písomnej žiadosti udeliť predseda správnej rady ÚPN. Toto povolenie sa vydáva na dobu určitú, maximálne do konca kalendárneho roka, v ktorom bádateľ začal štúdium týchto dokumentov. (pozri prílohu č.1)

### Čl. 3

#### Pravidlá vstupu do bádateľne

1/ Archívne dokumenty či pomôcky k nim vytvorené možno študovať iba v priestoroch na tento účel vyhradených (ďalej „bádateľňa“).

2/ Bádateľ sa pri každej návšteve bádateľne zapíše do knihy návštev bádateľne.

3/ Bádateľ pred začatím štúdia vyplní bádateľský list a žiadamku o poskytnutie požadovaných archívnych dokumentov. Žiadanka sa pripája k bá-

dateľskému listu ako doklad o poskytnutí a vrátení archívnych dokumentov.

4/ Bádateľ môže požiadať zamestnanca archívu povereného dohľadom v bádateľni (ďalej len „zamestnanec archívu“) o konzultáciu pri vyhľadávaní a spresnení údajov o archívnych dokumentoch ku študijnej téme.

5/ Bádateľovi sa umožní vstup do bádateľne iba s notebookom, ceruzou, poznámkovým blokom alebo so zväzkom voľných listov.

6/ Zamestnanec archívu môže na požiadanie bádateľovi povoliť vstup do bádateľne s knihami, novinami alebo časopismi, ak ich potrebuje pri štúdiu archívnych dokumentov.

7/ Bádateľ nesmie vziať so sebou do bádateľne látky, či predmety (napr. jedlo, tekutiny, cigarety, ostré predmety, kancelárske korektory), ktorých použitie by mohlo spôsobiť poškodenie archívnych dokumentov.

8/ Bádateľ musí v bádateľni zachovávať ticho, nesmie používať mobilný telefón ani iné prístroje či nástroje, ktorých aplikácia by mohla vyrušovať iných bádateľov pri štúdiu.

### Čl. 4

#### Pravidlá prístupu k informáciám o archívnych dokumentoch

1/ Bádateľ môže základné informácie o archívnych dokumentoch získať z webovej stránky zriaďovateľa archívu, z archívnych pomôcok (zoznam fondov, register, inventár, katalóg) a z ďalších tematických databáz archívu.

2/ Archívne pomôcky zapožičia bádateľovi na prezenčné štúdium v bádateľni zamestnanec archívu, ktorému ich bádateľ po ukončení štúdia vráti v pôvodnom fyzickom stave.

### Čl. 5

#### Pravidlá prístupu k archívnym dokumentom

1/ Bádateľ je pri štúdiu archívnych dokumentov povinný dodržiavať pokyny zamestnanca archívu.

2/ Bádateľ môže na základe žiadanky požiadať o poskytnutie archívnych dokumentov na štúdium. Svoju žiadosť môže zaslať i listom, faxom alebo mailom.

3/ Zamestnanec archívu pripraví bádateľovi, ak to umožňujú prevádzkové možnosti archívu, vyžiadané archívne dokumenty do 48 hodín od podania žiadosti.

4/ Archív bádateľovi denne poskytne na štúdium maximálne 3 układacie jednotky archívnych dokumentov (škatuľa, fascikel, kniha) alebo maximálne 20 jednotlivín (zbierkový materiál, plagáty, mapy, obrazový materiál).

5/ Bádateľ zodpovedá za ochranu archívnych dokumentov poskytnutých na štúdium. Bádateľ nesmie meniť obsah a fyzický stav archívnych dokumentov ich označovaním, podčiarkovaním, vymazávaním alebo vpisovaním do nich. Nesmie ich krčiť, trhať, skladať a spínať. Nesmie ich používať ako písacie podložky, priamo z nich kopírovať alebo iným spôsobom poškodzovať archívne dokumenty.

6/ Bádateľ môže archívne dokumenty kľásť iba na stól pridelený bádateľovi zamestnancom archívu. Pri štúdiu môže mať otvorenú iba jednu škatuľu s archívnymi dokumentmi alebo jeden zväzok knihy.

7/ Bádateľ môže v bádateľni používať vlastné reprografické zariadenia (fotografický prístroj, kamera, skener a iné) iba v mimoriadnych prípadoch, a to na základe písomného povolenia riaditeľa archívu. Povolenie sa vydáva na dobu určitú a stáva sa súčasťou bádateľského listu bádateľa.

8/ Bádateľ musí po každej študijnej návšteve zamestnancovi archívu odovzdať archívne dokumenty v pôvodnom fyzickom stave, usporiadaní a počte, v akom mu ich zamestnanec archívu predložil. Zamestnanec archívu vždy skontroluje vrátené archívne dokumenty v prítomnosti bádateľa.

9/ Ak bádateľ nezačne štúdium do 30 dní od poskytnutia archívnych dokumentov, možno ich poskytnúť ďalšiemu bádateľovi.

10/ Štúdium knižničných jednotiek (kníh, časopisov, novín) z vedeckej knižnice archívu ÚPN upravuje samostatný predpis, ktorý je prílohou tejto smernice (pozri prílohu č. II).

#### Čl. 5

##### Vyhотовovanie kópií archívnych dokumentov

1/ Bádateľ môže na základe písomnej žiadosti požiadať o vyhotovenie študijnej kópie z archívneho dokumentu uloženého v archíve, ak sa to neprotiví platným právnym predpisom. Formulár žiadosti mu na požiadanie poskytne zamestnanec archívu, s ktorým si dohodne aj termín prevzatia kópií.

2/ Kópie sa vyhotovujú iba z archívnych dokumentov, ktoré vznikli po roku 1950. Bádateľ môže požiadať aj o vyhotovenie kópie z archívneho dokumentu, ktorý vznikol pred týmto obdobím, jej vyhotovenie však musí povoliť riaditeľ archívu.

3/ Archív môže odmietnuť vyhotovenie kópie archívneho dokumentu, ak by tým mohlo dôjsť k porušeniu zákona alebo k poškodeniu archívneho dokumentu.

4/ Vydané kópie môže bádateľ použiť iba na študijné účely a bez písomného povolenia archívu ich nesmie publikovať ani inak zverejňovať. Všetky právne dôsledky prípadnej publikácie kópie archívneho dokumentu na seba preberá bádateľ.

5/ Poplatky za vyhotovovanie kópií upravuje samostatný predpis, ktorý je prílohou tejto smernice (pozri prílohu č. III).

#### Čl. 6

##### Oznamovacia povinnosť bádateľa

1/ Bádateľ je povinný zaslať archívu bibliografické údaje o práci, pri tvorbe ktorej čerpal z archívnych dokumentov uložených v archíve.

2/ Ak bádateľ vo svojej práci použil viac ako 10 citácií na archívne dokumenty uložené v archíve ÚPN, musí archívu spolu s bibliografickými údajmi zaslať i jeden exemplár práce.

#### Čl. 7

##### Sankčné ustanovenia

1/ Ak bádateľ poškodí archívny dokument, uhradí archívu jeho rekonštrukciu v plnej výške.

2/ V prípade, že iným spôsobom poruší tento bádateľský poriadok, môže mu archív podľa rozsahu previnenia odoprieť štúdium na dobu určitú alebo neurčitú. Rozhodnutie o odoprení štúdia vydáva na podnet riaditeľa archívu predseda správnej rady ÚPN.

#### Čl. 8

##### Účinnosť

Tento bádateľský poriadok nadobúda účinnosť 10. januára 2005.

V Bratislave dňa 14. decembra 2004

Ing. Ján Langoš v.r.

predseda správnej rady ÚPN

# Emil Lukovský – nepohodlná obeť zločinu

Dvadsaťsiedmeho augusta 1956 v skorých ranných hodinách odišiel na bicykli z rodičovského domu v Zohore dvadsaťročný mladík Emil Lukovský. Tento mladý muž, ktorý mal blízky vzťah k prírode, mal ísť podľa slov matky zbierať liečivé rastliny na lúky. Cieľ jeho cesty bol však celkom iný a oveľa nebezpečnejší. Chcel opustiť Československo a dostať sa cez zelenú hranicu do Rakúska. V tom čase to bol nesmierne riskantný plán, ktorý mal malú nádej na úspešný koniec. Na hranici už boli niekoľko rokov vybudované trojstenné drôtené zátarasy, z ktorých stredná bola pod vysokým napätím, a navyše ju strážili ozbrojené jednotky Pohraničnej stráže, zložené z dobre vycvičených a politicky spoľahlivých jedincov, odhodlaných akýmkoľvek spôsobom zabrániť utečencom dostať sa za hranicu. Lukovskému sa nakoniec dostať na rakúske územie podarilo. Bolo to však len na krátky okamih, ktorý neznamenal začiatok cesty do slobodného sveta, ale len tragický zlom v jeho osude a začiatok dlhej anabázy.

Kým bol Emil Lukovský, predtým než sa pokúsil uskutočniť svoj zámer dostať sa do zahraničia? Ako mnohým iným súkromne hospodáriacim roľníkom ulúpil Lukovského rodičom komunistický režim v procese kolektivizácie pôdy, na ktorej pracovali. Lukovského otec napriek tomu, že v jednotnom roľníckom družstve skončil ako krmič ošípaných, bol zároveň jeho najlepším pracovníkom dokonca aj podľa informácií vtedajších príslušníkov ŠtB. Emil, jeden z troch synov manželov Lukovských zo Zohoru, bol inteligentný mladý muž so širokými záujmami v oblasti vinohradníctva a botaniky. Bol veselej povahy a okrem prírody patrila medzi jeho vášne hudba. Veľmi rád hrával na viacerých hudobných nástrojoch, medzi nimi napríklad aj na mandolíne. Jeho jediným „previnením“ voči vtedajšiemu režimu bolo, že sa chcel dostať na Západ a tam realizovať svoje predstavy o živote.

## Cesta za slobodou s nešťastným koncom

Čo sa vlastne odohralo pri Lukovského pokuse prekonať stráženú hranicu? Udalosť možno čiastočne objasniť z hlásení 11. brigády Pohraničnej stráže svojej nadriadenej zložke, Hlavnej správe PS v Prahe. Približne napoludnie na rozhraní šiestej a siedmej rot Pohraničnej stráže, z ktorej

prvá strážila úsek hranice pri obci Záhorská Ves a druhá pri obci Vysoká pri Morave, si pohraničník, ktorý kontroloval doklady šoféra nákladného auta z naftových závodov smerujúceho cez bránu drôtenej zátarasy do zakázaného pásma, všimol cez sklo auta, že niekoľko desiatok metrov odtiaľ neznámy človek prekonáva prvú drôtenú prekážku. Podľa „podrobnej správy“ o zadržení „narušiteľa“, takéto označenie vtedy prislúchalo každému utečencovi, pohraničník neznámeho vyzval zvolaním „Stoj!“ a vystrelil dávku zo samopalu na výstrahu. Lukovský sa však nezastavil, podarilo sa mu prekonať aj ostatné drôtené prekážky a behom sa vydal k rieke Morava, ktorou hranica prechádzala. Keď sa pohraničníkovi aj po opätovnej paľbe začal Lukovský vzdávať, začal rýchlo konať.

Šofér nákladného auta sa po usmernení vydal za veliteľom šiestej pohraničnej rotý nadporučikom Antonom Potkánym. Pohraničník s druhým členom hliadky sa pokúsili dosiahnuť Lukovského. Po krátkom prenasledovaní stratili stopu a rozhodli sa premiestniť na miesto pri brehu Moravy, ktoré bolo vopred vytipované spolu s prístupovou trasou ako možné na prechod hranice. Uskutočnili tzv. prehradenie smeru pravdepodobného postupu narušiteľa. Zatiaľ veliteľ rotý vyhlásil bojový poplach na zakrytie hranice<sup>1)</sup> na ľavom brehu Moravy a urýchlene sa s pátracou skupinou pohraničníkov a služobným psom premiestnil k drôteným prekážkam. Služobný pes nasadený na Lukovského stopu ju po určitom čase stratil. Veliteľ rotý Potkány s pátracou skupinou však pokračoval k Morave, kde sa stretol s hliadkou, ktorá prvá spozorovala Lukovského. Na nešťastie Lukovského sa okrem tejto hliadky na mieste nachádzali aj robotníci z Moravodu, ktorí tu čistili breh. Pracovať v zakázanom pásme za drôtenými prekážkami mohli len úplne spoľahliví a režimu oddaní ľudia, takže prítomní pohraničníci zakrátko zorganizovali z robotníkov s „klackami“ v rukách, v tomto prípade zároveň aj pomocníkov pohraničnej stráže, tzv. clonu<sup>2)</sup> - „rojnicu“, ktorá sa roztiahla pozdĺž brehu Moravy. Zanedlho spozoroval pomocník pohraničnej stráže z clony Jozef Šnajder, ako Lukovský skáče do Moravy a začal podľa dohody kričať „Pomôc!“, „Držte ho!“ Na inkriminované miesto pribehol veliteľ pohraničnej rotý Potkány, ktorý vydal rozkaz páliť do „narušiteľa“.

Prítomných sedem pohraničníkov, vrátane veliteľa rotý, vystrelili viac ako 116 nábojov zo

## Mgr. Lubomír Morbacher

(1973), absolvent

Pedagogickej fakulty

UK Bratislava, pracuje v ÚPN.

1) Zakrytie hranice spočívalo v zaujatí výhodnej čiar súběžne so štátnou hranicou hliadkami rotý v takej hustote, aby bolo zabezpečené prekrytie pozorovacích pásiem a zásahov jednotlivých hliadok. Mala sa vylúčiť možnosť preniknutia „narušiteľa“ za hranicu. Zakrytie hranice sa vykonávalo v celej šírke úseku rotý alebo v jeho časti.

2) Clonou bola bojová skupina v sile družstva a viac, ktorá sa používala na prehradenie smeru pravdepodobného postupu „narušiteľa“ alebo na uzavretie priestoru so sledovaným účelom jeho zadržania. V clonách sa okrem príslušníkov PS využívali aj dobrovoľní Pomocníci pohraničnej stráže, ktorí sa na takéto nasadenie vopred cvičili.



samopalov a pušiek. Viacerí strieľajúci v zápisniciach, resp. výpovediach jednoznačne uvádzajú, že než bol veliteľom vydaný rozkaz na paľbu, bol už „narušiteľ“ za polovicou rieky Moravy. Jeden z pohraničníkov vypovedal, že „narušiteľ“ bol zasiahnutý vo vzdialenosti 5 metrov od rakúskeho brehu.

Emilovi Lukovskému sa podarilo doplávať k rakúskemu brehu a vystúpiť naň. Po prejdení niekoľkých metrov odpadol.<sup>3)</sup> Vyvrcholenie situácie muselo samozrejme vyvolať u veliteľa rotu a pohraničníkov zdesenie. Nájdenie zraneného alebo mŕtveho Lukovského hliadkujúcimi príslušníkmi Zollwache by spôsobilo problém na medzishátatnej úrovni (Rakúsko sa v roku 1955 po podpise Statsvertrag stalo neutrálnym štátom) a vrholo nepriaznivé svetlo na tzv. ľudovodemokratický režim v ČSR.

### **Odvlečenie alebo „záchrana života“**

V rámci bojového poplachu vyhláseného veliteľom rotu sa na zakrytí hranice pri Morave zúčastňoval aj jazdecký roj – pohraničníci na koňoch pod vedením slobodníka Čestmíra Koulu. Koula sa v čase, keď ťažko zranený Lukovský ležal na rakúskom brehu, nachádzal v blízkosti loďky Moravodu. Pomocníci pohraničnej stráže v loďke prepravili na rakúsky breh najprv Koulu, a potom aj veliteľa rotu Potkányho, naložili Lukovského a previezli ho na československé územie. Toto sa malo udiat „v snahe zachrániť pri živote človeka“. V skutočnosti pravým motívom bol strach z medzinárodného škandálu a zakrytie zločinu, ktorého sa dopustili. Svoju snahu zachrániť život človeka mohli

*Brána v drôtovej zátarase pre príslušníkov PS.  
Zdroj: Archív ÚPN.*



preukázať tým, že by nevystrieľali najmenej 116 nábojov na bezbranného mladíka plávajúceho v Morave. Po príchode veliteľa brigády podplukovníka Floriána Čambála bol Čestmír Koula na mieste povýšený do hodnosti desiatníka a dostal päť dní dovolenky. Ťažko zranený Emil Lukovský bol neskôr odvezený do Fakultnej nemocnice v Bratislave.<sup>4)</sup>

O tom, kde a ako bol Lukovský zasiahnutý silnou paľbou možno oprávnene pochybovať. Možno si položiť otázku, či by človek s takým ťažkým zranením, akým je priestrel lebky, bol schopný doplávať k brehu Moravy. Je vysoko pravdepodobné, že bol zasiahnutý až na rakúskom území, keďže štátne hranica viedla stredom rieky Morava. Vedenie paľby takým spôsobom, pri ktorom projektily dopadali na územie cudzieho štátu a prekročenie hranice jednotkami PS bolo v rozpore s vtedy platnými predpismi. Veliteľstvo 11. brigády bolo povinné upovedomiť rakúske orgány o prekročení hranice jednotkami PS. Vtedajšie praktiky totalitného režimu umožňovali pohraničníkom, dokonca boli k tomu otvorene nabádaní zo strany veliteľov, aby porušovali aj ich vlastné podzákonné normy, podľa ktorých mali operovať. Cieľom bolo zadržať „narušiteľa“, a ak sa to nepodari, zlikvidovať ho. Dokumenty, v ktorých sa o tejto udalosti hovorí, boli určené nadriadeným bezpečnostným zložkám a najvyšším stranickým funkcionárom.

V podmienkach totalitného štátu, kde represívne zložky boli nositeľmi nezákonného bezprávia, to bol prísne utajený, teda uzavretý tok informácií. Zmienená rekonštrukcia prípadu, dodatočné vyrozumieanie vojenského prokurátora a zadokumentovanie udalosti na hranici rukou kresleným situačným náčrtkom bol príznačný postup pri tzv. šetrení veliteľom brigády vo vlastnej réžii Pohraničnej stráže. Výsledkom „vyšetrovania“ prípadov usmrtených alebo zranených utečencov nikdy nemohla byť trestná zodpovednosť pohraničníkov, aj keby to akokoľvek odporovalo faktom, pretože aj nad podzákonnými normami, zákonmi a ústavou prispôbenou totalitnému režimu bola komunistická strana a jej represívna zložka Pohraničná stráža.

### **„Odpratanie“ svedka a manipulácia s faktami**

Emil Lukovský akoby zázrakom a vďaka úsiliu lekárov vo Fakultnej nemocnici na Mickiewiczovej ulici v Bratislave i napriek ťažkému zraneniu (priestrel lebky) prežil. Keďže po ťažkom zranení nebol podľa lekárskeho svedectva schopný ani len rozprávať, a neskôr bol dlhodobo hospitalizovaný na psychiatrickej klinike rovnakej nemocnice, začala ho Štátna bezpečnosť vyšetrovať na slobode pre trestný čin pokusu opustenia republiky podľa § 5, 95 trestného zákona č. 86/1950 Sb.

3) Archív ÚPN, fond: 11. brigáda PS, Zadržanie narušiteľa, podrobná správa – predloženie.

4) Archív ÚPN, fond: 11. brigáda PS, Lukovský Emil zadržanie s použitím zbrane, doplnková správa - predloženie.

Vzhľadom na ťažké následky zranenia piateho decembra 1956 prokurátor Krajskej prokuratúry v Bratislave na návrh ŠtB zastavil trestné stíhanie Lukovského. Mladík, ktorý takmer zahynul, bol pre totalitný režim nepríjemným svedectvom o jeho praktikách. Komunistická moc nestála o človeka, ktorý by svojim osudom pripomínal ľuďom jej zločiny. Ako sa ukázalo, v dôsledku doživotných následkov Lukovského ťažkého zranenia pre režim už nebol natoľko nebezpečný. Jeho izolácia v uzavretom zdravotníckom zariadení bola vítaným riešením. To však nestačilo. Ešte predtým bolo potrebné zmeniť Lukovského minulosť.

Vyšetovanie príslušníkmi ŠtB bolo zjavne vedené takým spôsobom, aby preukázalo ťažkú psychickú poruchu u Lukovského ešte pred pokusom o útek. Otázky v protokoloch s výpoveďami svedkov boli zámerne nasmerované na rôzne okolnosti z Lukovského života, ktoré by to potvrdili. Výpovede o Lukovského problémoch počas a pred ukončením štúdia na strednej škole, nervozite a samotárstve pred útekem pôsobia rozporne s protichodnými tvrdeniami o jeho veselej povahe, inteligencii, vzťahu k hudbe a práci. Vyšetovateľom ŠtB sa ani napriek enormnej snahe nepodarilo jednoznačne preukázať, že Lukovský trpel pred útekem ťažkou duševnou chorobou.

O manipulácii s faktami svedčia viaceré dokumenty z vyšetovacieho spisu. Uznesenie o zastavení trestného stíhania z piateho decembra 1956 odvodňoval krajský prokurátor tým, že „Vyšetovaním bolo zistené, že obvinený už pred pokusom o útek do zahraničia trpel duševnou chorobou. Podľa tvrdenia Psychiatrickej kliniky UK obvinený trpí schizofreniou.“<sup>5)</sup> Vo vyšetovacom spise sa nachádza len Oznámenie Psychiatrickej kliniky UK Fakultnej nemocnice v Bratislave z dvadsiateho siedmeho októbra 1956, ktorým Ľudovému súdu v Bratislave potvrdzuje, že Lukovský je u nich hospitalizovaný a nemôže sa dostaviť na súdne pokračovanie. Údaje o zdravotnom stave alebo diagnóze Lukovského sa tam neuvádzajú. Žiadna iná lekárska správa Psychiatrickej kliniky UK sa vo vyšetovacom spise nenachádza. Je iba príznačné, že pod Uznesením o zastavení trestného stíhania je miesto mena prokurátora nečitateľný podpis, kým meno sociálnej zdravotnej pracovníčky pod oznámením Psychiatrickej kliniky UK je zreteľne čitateľné. Zrejme v snahe odstrániť absenciu relevantných dôkazov sa v spise nachádza akési potvrdenie z psychiatrickej liečebne v Pezinku, datované pätnásteho septembra 1956, ktoré však rovnako nič nedokazuje. Ambulantný lekár v ňom uvádza, že „Lukovský Emil, nar. 1936 bol dňa 16. septembra 1953 vyšetrený na našej ambulancii. Jeho diagnóza bola neurčitá. Vyšetrujúci lekár uvažoval nad diagnózou neurasthenia alebo schizo-



frénia simplex.“<sup>6)</sup> Nie je to teda originálna lekárska správa, nie je tam uvedené meno vyšetrujúceho lekára, na ktorého sa lekár v roku 1956 odvoláva, a dokonca aj vyšetrujúci lekár bez mena považoval Lukovského diagnózu za neurčitú a o spomínaných diagnózach len uvažoval. Podobne v „Správe o priebehu vyšetovania“ zástupca náčelníka odboru vyšetovania ŠtB nadporučík Greguš tvrdil, že vyšetovaním bolo zistené, že Lukovský trpel duševnou chorobou a bol niekoľko týždňov liečený v psychiatrickom ústave v Pezinku. Naopak, okresné oddelenie MV v Pezinku v správe pre odbor vyšetovania ŠtB uvádza, že o ošetrovaní alebo liečení „sa záznam už nenachádza a s týchto dôvodov nemôže byť poslaná správa o jeho stave“.<sup>7)</sup>

Zvrátený odkaz, ktorý vyšetovanie Štátnou bezpečnosťou zanechalo, je možné zjednodušene vyjadriť vetou: Narušiteľovi sme síce prestrelili hlavu, ono je to však v skutočnosti jedno, pretože jeho situáciu to nemení, na psychiatriu patril predtým aj teraz.

### **Želanie včerajších prenasledovateľov - stratiť pamäť a zabudnúť**

Dlhé desaťročia komunistická moc nemilosrdne sledovala svoje zámery a ciele. Systém vytvorený na hranici so Západom mal zabrániť utečencom bezprostredne unikajúcim pred perzekúciami a prenasledovaním dostať sa do bezpečia v zahraničí. Rovnako však zabraňoval všetkým občanom slobodne opustiť Československo a vybrať si miesto pre život v krajinách s demokratickou formou vlády. Stali sa občanmi, ktorým boli upierané základné ľudské práva a boli „väzňami“ vo vlastnej krajine, kde sa mali podieľať na budovaní poštátneho národného hospodárstva. Na tomto fakte sa nič nezmenilo ani po pristúpení Československej socialistickej republiky k Medzinárodnému paktu o občianskych a politických právach s účinnosťou na území ČSSR od dvadsiateho tretieho marca 1976. V člán-

*Pohľad na žienjotechnické zabezpečenie v teréne na hranici. Uprostred dobre viditeľná elektro-drôtená zátarasa s izolátormi.*  
Zdroj: Archív ÚPN.

5) Archív ÚPN, KS ZNB Bratislava, arch. č. V- 835.

6) Tamtiež.

7) Tamtiež.

ku 12 v druhom odstavci sa hovorí: „Každý môže slobodne opustiť ktorúkoľvek krajinu, aj svoju vlastnú“. Od roku 1948 do roku 1989 bolo usmrtených strelbou, drôtenými zátarasmi pod vysokým napätím, mínami a zákrokmi príslušníkov PS približne tristo osôb. Niektoré z obetí sú pochované na neznámom mieste, kde ich zahrabali v súlade s Tajným rozkazom ministra národnej bezpečnosti Bacilka z roku 1952 „o pohrbivání agentů a teroristů usmrčených v boji s bezpečnostními orgány“. Stovky ďalších osôb boli zranené alebo zadržané. Časť tejto bilancie súvisí so slovensko-rakúskym úsekom hranice. Viac ako štatistiky napovedia o rozsahu nesmiernych tragédií jednotlivé ľudské osudy. Prípád Emila Lukovského je toho svedectvom.

Od brutálneho pošliapania jedného ľudského osudu uplynulo dlhých štyridsaťosem rokov. Dodnes nie sú známe presné okolnosti, pri ktorých bol šialenou paľbou pohraničníkov ťažko zranený Emil Lukovský a následne odvečený z rakúskeho územia, nie z dôvodu zachrániť ľudský život, ale zatajiť hanebný zločin. Neznámym úsekom Lukovského života doposiaľ zostáva obdobie medzi hospitalizáciou na psychiatrickej klinike Fakultnej nemocnice a rokom 1971. Jeho posledným domovom bolo od roku 1971 zariadenie sociálnych služieb pre dospelých s postihnutím v Kovarciach, kde zdravotný personál netušil nič o jeho tragédii. Prežil tu v samote a tichosti dvadsaťštyri rokov života. Po jeho smrti v roku 1995 boli jeho telesné pozostatky poskytnuté Lekárskej fakulte UK v Bratislave.

Takto sa zavŕšil príbeh „ukradnutého“ ľudského života.

### **Orgány činné v trestnom konaní**

Dvadsiateho štvrtého augusta 2002 vo veci Lukovského prípadu podalo oddelenie pre doku-

mentáciu zločinov komunizmu Ministerstva spravodlivosti SR oznámenie o podozrení zo spáchania trestného činu. Šiesteho júla 2004 bolo uznesením vyšetrovateľa Krajského riaditeľstva PZ Úradu justičnej a kriminálnej polície Bratislava pplk. JUDr. Vladimíra Štefeka podľa § 172 ods. 1, písm. b) Trestného poriadku trestné stíhanie vo veci trestného činu ublíženia na zdraví podľa § 222 ods. 1, ods. 3 Trestného zákona, ktorého sa mal dopustiť neznámy pachateľ zastavené, „lebo nie je tento skutok trestným činom a nie je dôvod na postúpenie vecí“. V odôvodnení spomínaného uznesenia sa okrem iného uvádza: „Použitie zbrane som hodnotil v konfrontácii s vtedy platnými predpismi t. j. zákonom č. 69/1951 Zb. o ochrane štátnych hraníc, Nariadením Ministra národnej bezpečnosti č. 70/1951 Zb. o práve príslušníka pohraničnej stráže použiť zbraň a osobitným predpisom Ochrana štátnych hraníc PS-I-1 v platnom znení a to podľa jednotlivého predpisu i predpisov ako spoločného systému pri ochrane ŠH a dospel som k záveru, že hliadka PS použila zbraň v úplnom súlade s právnymi predpismi platnými v čase skutku a teda v konaní príslušníka PS nie je možné vidieť spáchanie trestného činu“. Proti uvedenému uzneseniu vyšetrovateľa podalo oddelenie dokumentácie zločinov komunizmu MS SR sťažnosť. Náместník okresného prokurátora Okresnej prokuratúry Malacky JUDr. René Vanek dvadsiateho siedmeho augusta 2004 túto sťažnosť podľa § 148 ods. 1 písm. b) Trestného poriadku zamietol. V odôvodnení okrem iného uviedol: „Napriek tomu, že sťažnosť bola z formálnych dôvodov zamietnutá, preskúmal som obsah napadnutého uznesenia vyšetrovateľa i po obsahovej a faktickej stránke a zistil som, že uznesenie bolo vydané dôvodne a vychádza zo spoľahlivo zisteného stavu vecí“.

## **RESUME**

### **EMIL LUKOVSKÝ – The Uncomfortable Victim**

Emil Lukovský, a 20 - year old from Zohor, West Slovakia, attempted to flee Czechoslovakia on August 27, 1956 to Austria. At that time, this was a risky plan, as the system of barbed wire obstacles, connected to high voltage electricity, was already in place along the western border. Apart from that, the border was patrolled by armed units of the Border Guard, composed of well trained and „politically reliable“ individuals. After being hunted by the Guard, Lukovský was under still unexplained circumstances shot in the head by a machine gun either in the Morava River or on the Austrian bank. Laborers, at work on the Czechoslovak bank, voluntarily assisted the Border Guard. With their help, the Guard ferried the gravely wounded Lukovský back to Czechoslovakia, aiming to cover up the international scandal and the crime. Surviving after an emergency surgery in Bratislava, Lukovský's case was not prosecuted due to his poor health and he was not charged with the crime of „attempt at leaving the republic“.

The Communist Party's political police manipulated the facts, attempting but failing to prove that Lukovský suffered from a mental illness prior to his escape, in order to justify the lasting medical effects of his shooting on the border. Emil Lukovský died in 1995 in a hospice for disabled adults in Kovarce.



# Nie všetci vedia, čo vieme my

*Rozhovor s predsedom Konfederácie politických väzňov Slovenska Karolom Noskovičom*

Konfederácia politických väzňov Slovenska (KPVS) si v marci pripomenie 15. výročie svojho vzniku. Jej predsedom je v súčasnosti Karol Noskovič, ktorého do funkcie zvolili v novembri minulého roku. Zhovárali sme sa nielen o organizácii, na čele ktorej stojí, ale aj o časoch, v ktorých bol politickým väzňom, a tiež o tom, ako dnešná spoločnosť vníma situáciu spred niekoľkých desaťročí.

***Pán Noskovič, činnosť konfederácie poznáte dôverne, doteraz ste päť rokov pôsobili ako jej podpredseda, znamená výsledok voľby potvrdenie jej doterajšej línie?***

Pôvodná KPVS vznikla v roku 1990. Keď sa postupne vtedajšie vedenie vzdalo nadstranickosti, založili sme ako jej súčasť v roku 1994 Klub kresťanských a demokratických politických väzňov a začali sme organizovať rôzne podujatia, aby sme neboli iba platiacimi, ale aj platnými členmi KPVS. Keď v roku 1999 začala časť konfederácie pôsobiť pod novým názvom Združenie protikomunistického odboja, členovia klubu sa rozhodli pokračovať v činnosti pod pôvodnou značkou. Vždy bola pre nás prioritná apolitickosť, a to aj napriek názvu spomínaného klubu, ktorým sme chceli vyjadriť vzťah k určitým hodnotám. Aj pred rozdelením KPVS sme sa snažili organizovať semináre k historickým udalostiam, ako napr. Február '48, ktorý sme museli odsúdiť, pretože to bol základ celého nášho nešťastia: keby nebol prišiel Február, neboli by sme bývali väzni.

V súčasnosti máme každoročne približne 10 seminárov, ktoré organizujeme z prostriedkov, poskytnutých od štátu. Na tento rok pripravujeme témy ako Akcia B, Roľníci, a pod patronátom ministra obrany aj tému Vojaci vo väzeniach. To ešte nikto kompletne nespracoval, mnoho chlapcov tam odvislo, či prežilo si svoje v Jáchymove. Tradíciu je už pre nás účasť na podujatí Jáchymovské peklo u našich západných susedov pravidelne v máji. Vždy nás tam príde okolo stovky, pretože ľudia sa chcú stretnúť. No a každoročne cez víkend koncom augusta si údel politických väzňov pripomíname vo väznici v Leopoldove na podujatí Leopoldov – symbol utrpenia slovenských politických väzňov.

***Organizovanie podujatí, ktoré ste uviedli, je predpokladom oboznamovania sa verejnosti s vašim osudom. Proces rehabilitácií a od-***

***škodenia politických väzňov nie je jednoduchý, ako sa na ňom chcete podieľať?***

My sme sa podieľali na príprave zákona o jednorazovom finančnom príspevku politickým väzňom, ktorý bol schválený pred dvoma rokmi. Podľa neho každý väzeň dostal za obdobie 3 mesiacov 20 000 Sk, osoba ktorá bola väznená aspoň jeden rok, to bolo 80 000 Sk, a za každý začatý rok od druhého roku väzby sa príspevok zvyšoval o 3000 Sk. Inou otázkou je príplatok k dôchodku politických väzňov: ten je stanovený v závislosti od toho, či išlo o väzbu v pevnej väznici alebo v Jáchymove, na 15 alebo 20 korún za každý mesiac. Pred tromi rokmi tu bolo 2300 takýchto väzňov, dnes je to približne 2000. Na tento počet sme sa snažili vypočítať takú výšku príspevku, ktorá bola prijateľná aj pre štátny rozpočet. V decembri sme zisťovali, či bola vyčerpaná suma určená na tento účel a zistili sme, že nie, pretože naši ľudia veľmi rýchlo zomierajú. Pred mesiacom sme sa tiež zúčastnili na ro-



kovaní o úprave dôchodkov politickým väzňom v Čechách. Bol na ňom aj ich prezident spolu s predsedom vlády. Jednoznačne tam zaznelo, že tí, ktorí nás trýznili, eštecháči, dostávajú za tie roky výslužné a niektorí naši chlapci nedostali ani to, čo im patrilo za obdobie, keď boli väznení. Výška príplatku je totiž u nás ohraničená, takže ľudia s vysokými trestami ho nemôžu poberať vo výške, odvodené od počtu mesiacov vo väzení. Podľa informácií z médií by v Čechách takýto príplatok mal predstavovať 50 korún za každý mesiac. Keby sa to podarilo, bola by to úroveň tých tzv. eštecháckych penzií, a to by bolo spravodlivé.

*Karol Noskovič (1933), predseda Konfederácie politických väzňov Slovenska, v roku 1952 odsúdený za velezradu na 6 rokov, vo väzení strávil 3 a pol roka.*



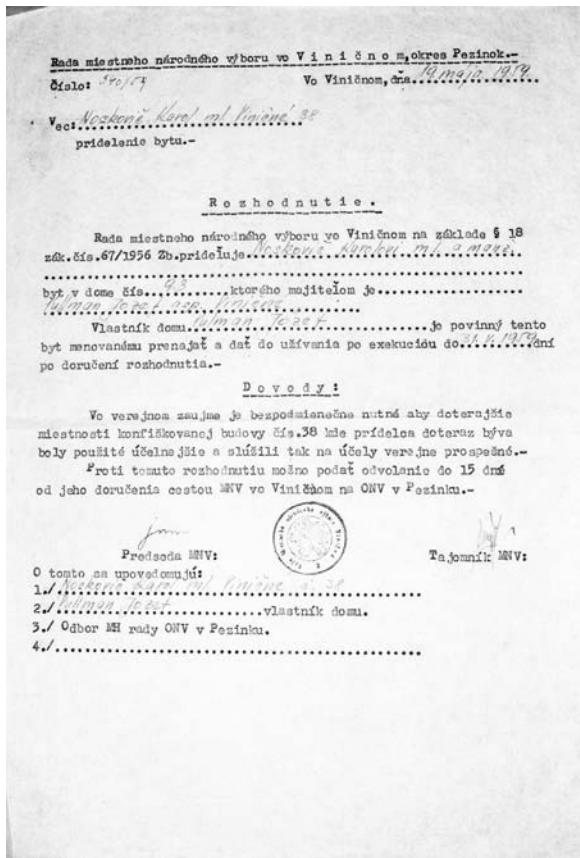
**Koľko členov má vaša organizácia a kto sa môže stať jej členom?**

Rehabilitovaných bolo celkovo 70 000 väzňov, lenže veľa z nich zomrelo. Nás, napríklad, bolo súdených 11 a dnes žijeme už iba traja. Boli sme mladé chlapčiská, ani nie 18-roční, takže tí ľudia zomierali ani nie 70-roční. Úmrtnosť je veľmi veľká, najmä v poslednom čase. KPVS mala na začiatku 4200 členov, po roku 1999 v nej zostala približne polovica. Dnes evidujeme, podobne ako ZPKO, približne 1200 členov, z toho je však iba 40% politických väzňov. Sú tam ľudia z Akcie B, aj rodinní príslušníci – manželky, deti. Podľa stanov sa našim členom môže stať každý, kto ich uznáva, teda aj sympatizant, aby sme získavali mladých ľudí, pretože inak táto organizácia neprežije. A tí mladí sú potrební najmä na to, aby sa v budúcnosti už nikdy nevrátil režim, ktorý tu bol medzi rokmi 1948 až 1989.

**Máte kontakty aj inde ako v Českej republike?**

Máme, ale s Čechmi sme boli spolu väznení v Leopoldove, Ilave či Jáchymove. Práve preto sa nám najlepšie spolupracuje s Konfederáciou politických väzňov Čiech a Moravy. Spoluprácu teraz rozbiehame s Maďarmi a vo výhľade sú Poliaci. Medzinárodná organizácia tohto charakteru z postkomunistických štátov pre nás zatiaľ prínosom nie

Rozhodnutie o povinnom presťahovaní rodiny  
K. Noskoviča  
Zdroj: archív K. Noskoviča.



je, hoci jej posledné zasadnutie sa konalo v minulom roku po prvý raz na Slovensku v Častej-Papierničke a s diskusným príspevkom na ňom vystúpil aj náš člen Anton Srholec.

**Ako si dnes spomínate na udalosti spred polstoročia, keď ste sa ocitli medzi tými, ktorých režim stíhal?**

Videli sme, čo sa dialo, keď našich otcov násilím hnali do družstiev, keď im brali roľičky, ktoré ich otcovia zháňali tak, že robili v ďalekej Amerike v baniach a sem posielali dolár po doláriku, aby ich mohli kúpiť. Potom začali brať kňazov, rehoľníkov, s ktorými sme boli spolu väznení. Spomínam si, ako v mojej rodnej dedine zoštatňovali školy, ako ľudia pred školou vykrikovali, a súdruh, predtým organista, ale potom už súdruh riaditeľ, lebo chudák musel súhlasiť, keď chcel užiť svojich 10 detí, že bude tajomníkom strany, lebo vedel písať...(smiech), ten musel zhodiť tabuľu rímskokatolíckej aj evanjelickej školy. Ale ľudia zúrili, takže si musel doniesť rebrík a išiel to tam pribíjať.

My sme boli súdení za velezradu v apríli 1952, ja som dostal 6 rokov. Boli sme študenti, robili sme letáčky ako študenti každú chvíľu robia. Aj v 89-tom robili virvar, len už ich nemohli komunisti zavrieť, lebo na to nemali sily.

Rozsah trestov za velezradu bol od 10 rokov až po trest smrti, ale v našom prípade urobili výnimku, lebo sme boli mladiství. Odsedel som si tri a pol roka, lebo môj otec – roľník – bol zavretý jeden a pol roka po mne na 5 rokov a chudáčisko, odsedel si to celé. Mama zostala doma sama s mojou mladšou sestrou, preto za mňa veľmi bojovala. S otcom sme sa stretli v Jáchymove, keď využil možnosť návštevy príbuzného, tak ma za ním priviedli. O takom prípade som ani nepočul, že by mohol navštíviť väzeň väzňa.

Situácia bola u nás veľmi zlá, otcovi zobrali dom postavený v roku 1944, a komisia z MNV pripravila mame také Vianoce, že zobrali majetok nielen otcov, ale aj jej.

**Ako sa vyvíjala Vaša situácia po prepustení z väzenia?**

Po prepustení som pracoval v Gumonke v Bratislave a pamätám si, že jeden môj 45-ročný kolega ma raz, týždeň pred výplatou poprosil, aby som mu požičal 10 korún, aby mal svojim trom deťom za čo kúpiť chlieb. Je to smutná spomienka, ale ani tieto veci neboli také, ako to komunisti hovoria. To dvojkorunové mlieko predsa len nebolo také lacné...

Neskôr som sa ako vojak dostal v rámci technických práporov do bane v Ostrave na dva a štvrt

roka. Chcel som sa vyhovoriť, že som bol odsúdený na stratu čestných práv, a vojenská povinnosť bola chápaná ako čestná povinnosť, ale neuspel som. Mame znepríjemňovali život, stále ju chceli vyhodiť z domu, ktorý jej predtým patril, až kým raz tajomníkovi nepovedala, že najprv sekerou zabije jeho a potom seba, aby už mala pokoj. Ale nevyhadzovali iba nás. Raz sme sa mali sťahovať do izby, ktorá vznikla z maštale pre kozu, a ktorú nám mal dať k dispozícii majiteľ iného domu. Mám tu aj rozhodnutie o tom, ako mal postupovať. To len aby bolo známe, aký bol komunizmus, toto by dnes mali komunisti rozprávať...

Spomínam si tiež, ako som chcel diaľkovo doštvudovať posledný ročník jedenásťročnej strednej školy, keďže kvôli zatknutiu som školu nestihol dokončiť. Lenže súdruhovia nespali, bdeli: Predseda strany z našej dediny napísal do školy v Pezinku, prečo tohto lotra prijali na štúdium. Ten list nemám, ale zo školy som potom dostal oznam, že ma vyhadzujú, tak som maturitu nedokončil. Tá pani riaditeľka, ktorá ten list podpísala, bola moja triedna ešte v Bratislave pred mojím zatknutím a určite si kvôli mne svoje užila. Po roku 1989 som ju stretol a prihovoriť som sa jej. Bola miľo prekvapená, že sa na ňu nehnevám, veď čo mohla v tej dobe pod nátlakom iné urobiť.

V ďalšom období som pracoval v hydinárňach, robota ma bavila a vydržal som tam až do odchodu do dôchodku.

### **Čo cítite po rokoch voči tým, ktorí vám znepríjemňovali život?**

Neľutujem nič, hoci som ten život ťažko žil, aj moje deti kvôli tomu mali problémy. Moju ženu, keď sa za mňa, politického väzňa, ako učiteľka vydala v kostole, vyhodili zo školy. Bola teda aj za komunistov nezamestnaná, potom sa jej podarilo zohnať miesto v susednej obci. Len, chudá, bála sa oň a raz naskakovala na vlak, aby neprišla neskoro, pošmykla sa a prišla o nohu. To bolo ešte v roku 1960. Aj to je dôsledok celého toho chorého systému, hoci potom už mohla učiť aj v mieste bydliska.

### **Ako vnímate pozíciu bývalých politických väzňov v dnešnej spoločnosti?**

Sme kdesi na okraji. Krátko po roku 1989 boli traja z nás poslancami - Pittner, Javorský, Tarnóczy. Komunisti boli vtedy otrasení, takže mali odstup, ale dnes sa znova dostávajú do pozícií, preto treba upozorňovať na tieto veci.

### **Vy ste zároveň členom správnej rady Ústavu pamäti národa. Ako hodnotíte jeho doterajšiu činnosť?**

Chvalabohu, že ten ústav je tu, len to u nás prišlo veľmi neskoro. Všade na okolí boli podobné inštitúcie omnoho skôr a my teraz chytáme všetko pomaly za chvost. Myslím si však, že ÚPN ide dobrým smerom. Dostali sa sem mladí, schopní ľudia a má to perspektívu. Len mi prekáža, že stále nemá vlastnú strechu nad hlavou. V takom prípade by sme v jeho priestoroch mohli hneď začať budovať múzeum totality, aké majú aj naši susedia.

Celá činnosť ústavu má zmysel hlavne pre budúcnosť, aby sa už nikdy k moci nedostali komunisti. Je smutné, že dnes už sú v parlamente, ale všetci o tom nevedia, čo vieme my.

### **ÚPN vám už odovzdal materiály, ktoré ŠtB viedla k vašej osobe. Našli ste v nich niečo nové?**

Študujem ich po zimných večeroch, veď je to 350 strán, teda ako celá knižka. Ale bol som prekvapený, akí sú tí vyšetrovatelia majstri: asi potrebovali dostať prémie a písali tam nehoráznosti.

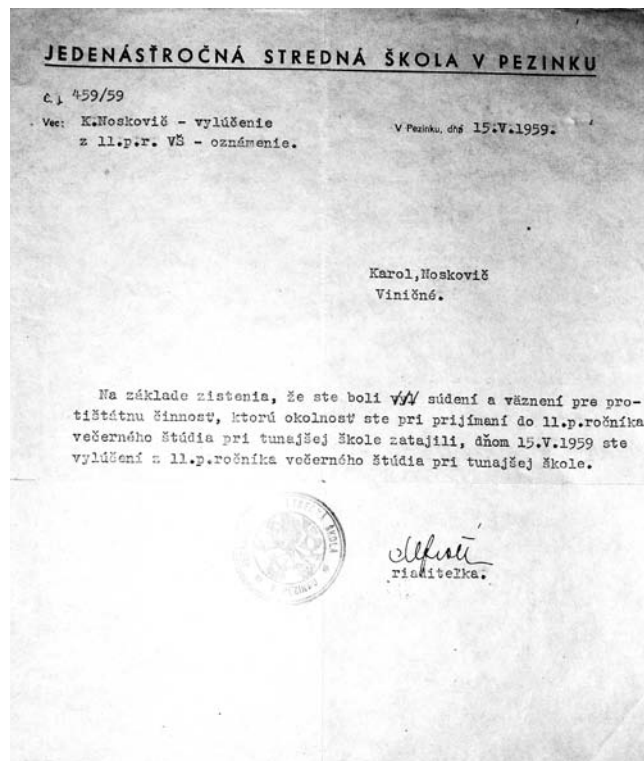
Michal Dzurjanin

Rozhodnutie o vylúčení

K. Noskoviča

z diaľkového štúdia.

Zdroj: archív K. Noskoviča.



# Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

**Petr Blažek**



PhDr. Petr Blažek (1973), absolvent FF UK Praha, pracuje v Ústavě pro soudobé dějiny AV ČR.

Mimořádné postavení a možnosti pro zkoumání nedávných polských dějin získal na konci devadesátých let vytvořený Ústav národní paměti – Komise pro stíhání zločinů proti polskému národu (*Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, IPN), v jehož rámci působí ve varšavském ústředí a deseti regionálních pobočkách okolo 1 200 zaměstnanců na plný pracovní úvazek.<sup>1)</sup>

Již na první pohled je překvapivé, že v Polsku, kde národní paměť hrála a doposud hraje v životě společnosti výjimečnou roli, vznikla státní instituce, zabývající se zejména připomínáním obětí komunistického režimu, teprve deset let po jeho zániku. Hlavní příčinu této skutečnosti je nutné hledat v důsledcích „historického kompromisu“, na kterém se na konci osmdesátých let dohodla vládnoucí Polská sjednocená dělnická strana s hlavními představiteli opozice. Jedním z důsledků pomalého přechodu k demokratickému režimu byly rozsáhlé skartace archivních dokumentů (připomeňme na okraj, že gen. Czesław Kiszak, jeden z někdejších architektů „válečného stavu“ v prosinci 1981, byl ministrem vnitra ještě v roce 1990). Spor o interpretaci moderních polských dějin se v devadesátých letech stal jedním z hlavních politických témat, které dodnes rozdělují polskou společnost.<sup>2)</sup>

Rozdílné náhledy na komunistickou minulost se projeví na konci devadesátých let, kdy Sejm přehlasoval suspenzivní veto prezidenta Aleksandra Kwaśniewského (jehož vítězná volební heslo z roku 1995 příznačně znělo „Zvolme budoucnost“), zamítající zákon o vytvoření IPN. Složitá po-

litická situace se odrazila na konečném kompromisu při jednání politických stran, které jeho vznik podpořily. Původní legislativní zakotvení IPN bylo totiž nakonec zúženo, například bylo omezeno funkční období předsedy a kolegia. Celý rok trvalo, než byla po spleťtém hledání kompromisního kandidáta obsazena předsednická funkce. Konečně v červnu 2000 byl na toto místo zvolen poslanci Sejmu prof. Leon Kieres.<sup>3)</sup>

Zákon o IPN č. 155, který vstoupil v platnost 19. prosince 1998, má celkem osm částí.<sup>4)</sup> V preambuli jsou uvedeny hlavní důvody, proč byla nová instituce zřízena. Zákonodárci výslovně zmínili nutnost zachovávat povědomí o rozsahu obětí a ztrát polského národa v období druhé světové války a po jejím skončení; připomínat vlasteneckou tradici bojů polského národa s okupanty, nacismem a komunismem; vyzdvíhat skutky občanů směřující k obnově nezávislosti polského státu či na obranu svobody a lidské důstojnosti; povinnost stíhat válečné zločiny a zločiny proti míru a lidskosti a konečně povinnost prokazovat úctu všem pronásledovaným jako výraz přesvědčení, že žádná protiprávní činnost státu proti svým občanům nemůže být utajována a nemůže upadnout v zapomnění.

V první části zákona jsou popsány všeobecné předpisy o IPN. Určují rozsah evidování, shromažďování, uspořádání a využívání dokumentů bezpečnostních orgánů polského státu, vytvořených v období od 22. července 1944 do 31. prosince 1989, a bezpečnostních orgánů německé Třetí říše a Sovětského svazu. Vymezuje také základní termíny, které jsou ve znění zákona používány: komunistické zločiny,<sup>5)</sup> funkcionáři komunistického

1) Hlavní regionální pobočky IPN jsou v polských městech, kde působí apelační (odvolací) soudy: Białystoku, Gdaňsku, Katovicích, Krakově, Lublinu, Lodži, Poznani, Varšavě, Vratislavi a Rzeszově. IPN má také delegatury v dalších osmi polských městech, kde je možné například přijímat žádosti o zpřístupnění dokumentů. Konkrétní údaje o činnosti IPN jsou uváděny k 31. červnu 2003. Zpráva o činnosti IPN v následujícím období (od 1. července 2003 do 31. června 2004) byla totiž zveřejněna teprve 8. února 2005; její celé znění je dostupné na internetové stránce [http://www.ipn.gov.pl/inf\\_rocz\\_2004.pdf](http://www.ipn.gov.pl/inf_rocz_2004.pdf).

2) Blíže např. FRISZKE, Andrzej: Spór o PRL w III Rzeczypospolitej (1989 - 2001), In: *Pamięć i sprawiedliwość*, roč. 1, č. 1 (2002), s. 9-27. Srov. články publikované k tématu „Dědictví a paměť komunismu“ v polském tisku ŚPIEWAK, Paweł (ed.): *Spór o Polskę 1989 - 99: Wybór tekstów prasowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2000, s. 103 - 226.

3) V roce 2000 přiblížil okolnosti vzniku IPN vedoucí publikačního oddělení jeho vratislavské pobočky Łukasz Kamiński na konferenci českých a polských historiků v Praze: „Je svého druhu paradoxem, že právě v Polsku jsme museli skoro deset let čekat na ustavení instituce, zabývající se připomenutím obětí komunismu. Je sice pravda, že Hlavní komise pro výzkum hitlerovských zločinů v Polsku, založená v roce 1945, změnila v roce 1990 svůj název a rozšířila svou působnost také na zločiny stalinského období, nicméně vědecký výzkum neprovozovala a nezabývala se ani shromažďováním archivních materiálů k poválečnému období.“ KAMIŃSKI, Łukasz: Institut národní paměti a jeho role v dokumentování soudobých polských dějin. In: BRUSKI, Jan Jacek – MAUR, Eduard – PUŁASKI, Michał – VALENTA, Jaroslav (ed.): *Mezi dvěma transformacemi. Československo a Polsko v letech 1947(1948) - 1989*. Stálá společná česko-polská komise humanitních věd při Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a Ministerstvu národní výchovy a sportu Polské republiky, Praha 2001, s. 229.

4) První část je věnována obecným předpisům o IPN, druhá jeho orgánům, třetí shromažďování dokumentů, čtvrtá jejich zpřístupňování, pátá vyšetřovací funkce, šestá vzdělávací funkce, sedmá kárným předpisům a osmá změnám zákona o IPN. *Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* (Dz. U. z dnia 19 grudnia 1998 r.).

5) Termín „komunistické zločiny“ je vymezen v čl. 2.1 - „činy, které spáchali funkcionáři komunistického státu v období od 17. září do 31. prosince 1989, které spočívaly v používání represálií nebo jiných forem porušování lidských práv vůči jednotlivcům nebo skupinám občanů nebo v souvislosti s jejich porušováním, které jsou trestnými činy ve smyslu polského trestního práva, platného v čase jejich spáchání“.



státu,<sup>6)</sup> zločiny proti lidskosti, válečné zločiny a zločiny proti míru, perzekuovaná osoba či orgány bezpečnosti státu.

V druhé části jsou popsány hlavní orgány IPN, jejichž hlavním úkolem je provádění šetření ve věci represe nacistických a komunistických institucí proti polským občanům, vzdělávací a archivní činnost. Nejvyšší institucí je jedenáctičlenné Kolegium IPN (Kolegium IPN), jehož funkční období je sedm let. Devět kandidátů nominují politické strany, zbývající dvě křesla obsazují kandidáti Zemské soudní rady. K jejich jmenování je potřeba souhlas většiny poslanců Sejmu. Kolegium stanovuje hlavní směry práce, schvaluje statut a vnitřní řád a posuzuje výsledky působení jednotlivých částí IPN. Významnou pravomocí kolegia je výběr kandidáta na předsedu IPN (*Prezes IPN*), kterého později volí Sejm. Kandidát je vybrán na základě konkurzního řízení, přihlásit se může každý polský občan, který nebyl ve službě či nespolečoval s totalitními bezpečnostními složkami. Vlastní zvolení navrženého kandidáta předsedou je však velmi komplikované, je nutná ústavní většina tří pětina poslanců Sejmu a navíc také souhlas Senátu. Předseda na druhou stranu disponuje rozsáhlou imunitou, bez souhlasu Sejmu například nemůže být uvězněn ani zadržen. Řídí práci IPN, přijímá zaměstnance a podává výroční zprávy o činnosti Sejmu. Rozpočet IPN je decentralizován, jeho správa je vedena jak ústředím, tak regionálními pobočkami.<sup>7)</sup>

Tab. 1 – Počet pracovních míst na plný úvazek v IPN

2001	804
2002	průměrně 1098
k 31.12.2002	1189
k 30.6.2003	1184

Zdroj: Výroční zpráva IPN, listopad 2003.

Podle uvedeného zákona se IPN skládá ze tří hlavních organizačních stupňů. Největší autonomii požívá Hlavní komise pro stíhání zločinů proti polskému národu (*Główna Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*), jejíž státní zástupci disponují plnými procesními pravomocemi, mohou shromažďovat důkazní materiál, rozhodovat o zadržení podezřelých osob a vystupovat u

soudu. Jejich úkolem je vyšetřovat nově odhalené zločiny proti polskému národu spáchané v období od 1. září 1939 do 31. prosince 1989, tedy od počátku druhé světové války do zániku komunistického režimu v Polsku. Zločiny proti polskému národu zahrnují nacistické zločiny, komunistické zločiny, válečné zločiny a zločiny proti míru a lidskosti, které byly spáchány na území polského státu a které v okamžiku jejich spáchání byly zakázané dobovým trestním právem. Právní kontinuita a skutečnost, že zločiny byly často spáchány již před několika desítkami let, jsou hlavními důvody, proč dosavadní výsledky neodpovídají rozsahu represe ve sledovaném období.<sup>8)</sup>

Do 30. června 2003 státní zástupci IPN vyslechli celkem 9 830 svědků a při vyšetřování také spolupracovali s řadou justičních úřadů v zahraničí. V červnu 2003 vedli celkem 1 180 trestních stíhání (z toho 225 případů nacistických zločinů, 877 případů komunistických zločinů a 78 případů válečných zločinů a zločinů proti míru a lidskosti). Úspěšnější vyšetřování komunistických zločinů se v současnosti týká zejména činnosti důstojníků bezpečnostních složek, kteří byli obviněni z mučení osob, obviněných z politických trestných činů. Naopak snaha odsoudit někdejší soudce a prokurátory se u současné polské justice nesečkala s příznivým přijetím. Z uvedených čísel je patrné, že hlavní činnost IPN bude v dalších letech zaměřena především na vzdělávací a publikační činnost.

Dalším stupněm je Kancelář pro vzdělávání veřejnosti (*Biuro Edukacji Publicznej*), jejímž úkolem je vedle edukační činnosti také historický výzkum a publikování studií, svědectví a dokumentů. Vzdělávací aktivity, které IPN ukládá šestá část zákona, mají různou formu. Sahají od mezinárodních konferencí, výstav, přednášek, soutěže pro školy až po spolupráci s médii. V současnosti je plněno několik výzkumných programů o historických jevech a událostech v letech 1939–1989: „Seznam osob odsouzených k trestu smrti v letech 1944–1956“, „Dvacet let od vyhlášení válečného stavu“, „Válka a okupace 1939 - 1945“, „Vyhlazování Židů nacisty v Polsku“, „Represe a společenský odpor 1944 - 1989“. V IPN vyšla řada publikací různého charakteru: monografie, edice dokumentů, sborníky z konferencí, biografické slovníky a vzdělávací příručky pro učitele dějepisu na základních

6) Termín „funkcionář komunistického státu“ je vymezen v čl. 2.2 – „veřejný činitel a též osoba, která byla na úrovni veřejného činitele, především státní úředník a osoba, která plnila řídicí funkci ve statutárním orgánu komunistických stran“.

7) Vzhledem k množství úkolů a investicím do budov a techniky jsou dosavadní celkové náklady IPN poměrně vysoké (v roce 2000 dosáhly výše 82247000 Zł.). Ve stejném roce byla průměrná hrubá mzda zaměstnanců IPN (bez dodatečné výplaty „třináctého platu“) 3212 Zł. (respektive 2815 Zł. bez platů státních zástupců IPN, jejichž průměrná výše je 7408 Zł.).

8) Připomeňme, že již v poválečném období bylo odsouzeno téměř 5 000 pachatelů nacistických zločinů. Několik tisíc trestních stíhání však bylo někdejší Komisí pro zkoumání nacistických zločinů v Polsku předáno německým úřadům a nebylo doposud ukončeno. Komise IPN vyšetřovala také zločiny spáchané Poláky, známá je kauza vyvraždění polských občanů židovské národnosti 10. července 1941 v Jeżababnem, jejíž vyšetřování bylo v roce 2002 dokončeno. Podle závěrů IPN se na pogromu, který byl inspirován německými vojáky, podíleli místní polští sedláci, kteří vyhnali několik stovek Židů z jejich domů, shromáždili je do stodoly za městem, kterou polili benzínem a zapálili. Přesný počet obětí je však dodnes předmětem sporů. Komise také provedla právní analýzu zavraždění tisíců polských důstojníků v Katyni.



a středních školách. Svou činnost IPN prezentuje v populárním měsíčníku pro veřejnost Bulletin IPN a odborném historickém časopise Pamięć i sprawiedliwość.<sup>9)</sup> Publikování a prodej publikací zajišťuje Pomocná hospodářská společnost (Gospodarstwo Pomocnicze Company), která měla v roce 2002 příjem 255 000 zlotých a v první polovině roku 2003 již dosáhl výše 156 000 zlotých. Značná část publikací, které jsou na velmi kvalitní odborné a grafické úrovni, je ovšem distribuována zdarma, zejména do školních knihoven.<sup>10)</sup>

Velmi významným úkolem IPN je shromáždění a uspořádání dokumentů bezpečnostních orgánů státu, vzniklých jejich činností v letech 1944 – 1989. Tento úkol, vymezený popsáný ve třetí části zákona, plní archivní oddělení IPN - Úřad pro ochranu a zpřístupňování archivních dokumentů (*Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów, BUIAD*) a organizační jednotky, které mají k tomuto účelu zmocnění.<sup>11)</sup>

Podle poslední dostupné výroční zprávy bylo v IPN k 30. červnu 2003 zaměstnáno celkem 496 archivářů (včetně 179 archivářů BUIAD). Celkem 17 archivářů dosáhlo vědecké hodnosti Ph.D. a dva jsou docenti. Ke stejnému období dosáhl rozsah archivů celkem 7 785 894 b.m., z toho je 36 % spisů shromážděno v Úřadu pro uchování a zpřístupňování archivních dokumentů a 64% v devíti regionálních pobočkách IPN mimo hlavní město – z této skutečnosti je dobře patrné, jak velký význam mají v organizační struktuře pobočky. Pro doplnění je možné uvést, že archivní zdroje IPN představují přibližně jednu třetinu celkových zdrojů polského státního archivu, které byly shromážděny po celá staletí. Z tohoto srovnání je dobře patrný obrovský rozsah archivních dokumentů, které po sobě zanechaly byrokratické instituce nacistického a komunistického režimu a které si vyžadují systematický přístup k jejich uchování a využívání.

Předpokládané množství archivních dokumentů, které měl IPN převzít do své správy, bylo v roce 2000 odhadováno na 95 km, při přebírání se však postupně ukázalo, že konečný rozsah bude poněkud menší, okolo 78 až 80 km. Nadhodnocen byl zejména rozsah archivních zdrojů policejních a armádních sil. K převzetí chybělo v červnu 2003 okolo 1 500–2 000 b.m. těchto zdrojů. Již

bylo dokončeno přebírání dokumentů z archivů kontrarozvědky (vnitřní bezpečnostní služby), rozvědky (zpravodajské služby), vojenské informační služby, jednotek podřízených Ministerstvu vnitra a Ministerstva spravedlnosti. Většina dokumentů byla také převzata z vojenských archivů (včetně archivu Ministerstva národní obrany, ústředního vojenského archivu, archivu leteckých obranných sil a archivu námořnictva).

Převzaté dokumenty z činnosti státní bezpečnosti jsou většinou operativní složky včetně personálních složek, dokumenty zachycující činnost tajných spolupracovníků, využívání konspiračních prostorů, záznamy o operativních akcích, dokumenty o „protistátních“ vystoupeních, špionáži a sabotáži. Významnou část představují personální spisy příslušníků tajné politické policie. Část dokumentů se zachovala pouze na mikrofilmech. Podle zákona o působnosti IPN jsou dokumenty registrované kontrarozvědkou, rozvědkou a vojenskou zpravodajskou službou separovanou archivní částí, ke které je přístup omezen pouze osobám, zmocněným velením příslušných tajných služeb či ministrem obrany. Citovaný zákon však ve své čtvrté části neomezuje přístup k těmto dokumentům soudům při inspekčním procesu nebo ombudsmanovi při hájení veřejného zájmu. Do června 2004 se předpokládalo převzetí poslední části archivních dokumentů do zvláštních bezpečnostních schránek, kde jsou uchovávány. Většina dokumentů převzatá od soudů a státních zastupitelství se týká politických kauz, především ze sedmdesátých a osmdesátých let. Obdobná situace je u archivních spisů, převzatých od vězeňské služby. Pouze malá část převzatých dokumentů byla věnována soukromými osobami, většinou se jedná o osobní vzpomínky na nacistickou či komunistickou represi.

Současná práce Úřadu pro ochranu a zpřístupňování archivních dokumentů je již zaměřena na řazení získaných svazků a jejich přezkoumání, pokud tak již neučinil předchozí držitel. Většina získaných dokumentů je vyrobena z nekvalitního „kyselého“ papíru, který se postupně znehodnocuje a rozpadá. Je tedy nutné provést jeho konzervaci. Jak ukázal odborný výzkum, bylo mikrobiologické nakažení způsobeno předchozím chybně zvoleným archivováním dokumentů.

9) Časopis *Pamięć i sprawiedliwość* vychází dvakrát ročně, doposud vyšlo pět čísel. Srov. jejich obsah, který je dostupný na internetových stránkách IPN <http://www.ipn.gov.pl>. Na stejné stránce jsou v úplnosti dostupná starší čísla *Biuletynu IPN*.

10) *Informacja o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w okresie 1 lipca 2002 r. – 30 czerwca 2003 r.*, IPN, Warszawa 2003.

11) Podle čl. 25 zákona o IPN jsou příslušné instituce „povinné připravit na odevzdání do archivu IPN dokumenty, soubory dat, registry a kartotéky, vytvořené a shromážděné orgány bezpečnosti státu, orgány vězeňství, soudů a prokuratury a orgány bezpečnosti německé III. říše a Svazu sovětských socialistických republik“. Tato povinnost se podle zákona vztahuje na ministra vnitra a administrativy, šéfa úřadu ochrany státu, ministra národní obrany, ministra spravedlnosti, předsedů soudů všeobecných i vojenských, státních zástupců, vedoucích všeobecné a vojenské části státních zastupitelství, ředitelů Archivu nových dokumentů a dalších státních archivů. Posledně jmenovaní ředitelé mají za povinnost poskytnout kopie dokumentů, které jsou dále součástí jejich fondů. Naopak ministr vnitra a administrativy, šéf Úřadu ochrany státu a ministr národní obrany mohou pro potřeby svých úřadů udělat kopie personálních spisů příslušníků, kteří jsou doposud ve službě (týká se to pouze dokumentů, které vznikly v období do 6. května 1990).

Velmi významnou činností IPN je zpřístupňování dokumentů žadatelům, zejména osobám postižených perzekucí. Obsah spisů vzniklých činností bývalých bezpečnostních služeb je podle legislativní normy zpřístupňován ve dvou případech: na základě podané žádosti oprávněným osobám nebo při šetření statutárních orgánů IPN. První žádosti ústav obdržel 7. února 2001, do 31. listopadu 2004 zažádalo o zpřístupnění svých svazků a o přiznání statutu perzekuované osoby celkem 16 233 osob (srov. tab. 2). Naopak jen do června 2003 bylo celkem 229 osob označeno za spolupracovníky tajných služeb.

Osoby postižené perzekucí mají možnost získat kopie dokumentů. Ty se nejdříve předávají bez osobních údajů dalším perzekuovaným osobám, příslušníkům státní bezpečnosti a tajným spolupracovníkům zmíněných v dokumentech. Začerněná jména příslušníků a informátorů bezpečnostních služeb jsou nahrazena čísly, která jsou sdělena, pokud si to perzekuovaná osoba přeje. O tuto službu požádalo do konce června 2003 celkem 345 osob. Další okruh zpřístupňování se týká žádostí pro vědecké účely. Do stejného data si o dokumenty požádalo celkem 28 237 fyzických nebo právnických osob (vystaveno bylo celkem 31 618 odpovědí). Zpřístupněné archivní dokumenty je možné studovat v čítárnách IPN nebo jsou zapůjčovány vybraným institucím, jako jsou tajné služby, soudy, státní zastupitelství či ombudsman.

Tab. 2 – Počet žádostí o zpřístupnění dokumentů a přiznání statutu perzekuované osoby

součást IPN	říjen - listopad 2004	celkem
Białystok	19	903
Gdaňsk	72 (40* + 2**)	2462 (795* + 294**)
Katovice	27	1708
Krakov	56	1792
Lublin	16	822
Lodž	33	906
Poznaň	27	1634
Rzeszov	42	1091
Varšava	34	1773
Vratislav	44	1183
BUiAD	49 (6***)	1705 (120***)
konzuláty	1	254
celkem	420	16 233
<b>vyřízené žádosti</b>		<b>14 222</b>

Žádosti přijaté v delegaturách: \* Bydgošť, \*\* Košalín, \*\*\*Radom. Zdroj: Biuletyn IPN, č. 12 (2004), s. 3.

Legislativní rámec umožnil v Polsku vytvořit instituci, jejíž pravomoci a rozsah působení (zejména v roli shromažďovatele, držitele a zpřístupňovatele archivních dokumentů) značně převyšuje možnosti naprosté většiny obdobně zaměřených státních úřadů, vytvořených v řadě bývalých států sovětského bloku. Pracovníci IPN mají proto všechny předpoklady významně přispět k stíhání nacistických a komunistických zločinů, vytváření historického povědomí polské společnosti a zprostředkování informací o její nedávné minulosti.

## RESUME

### Institute of National Remembrance - Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation

The paper outlines the creation and activity of the Polish Institute of National Remembrance - Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation (IPN), its Warsaw center and branch offices across Poland. The Act of December 18, 1998 founded the Institute and established three main areas of its activity. The first area is related to the systematic acquisition, administration and disclosure of archival documents created by Polish security agencies between July 22, 1939 and December 31, 1989. The archival fonds, disclosed to individual applicants depict the repression of Polish and foreign citizens by the security organs of the totalitarian regime. The next main area of activity of IPN rests in the prosecution of the perpetrators of the crimes committed in the defined period on the territory of today's Poland, illegal at the time when committed. The last major area of IPN activity is the educational and publishing activity. In the first few years of its existence, the IPN has issued tens of publications, organized a number of conferences (including an international conference on Czech-Slovak-Polish relations in 1938-1999 and the connections of Poland and the Prague Spring) and participated at the production of a number of documents. There is a successful cooperation of the IPN with scientific and university institutions, which possess a representation in the leadership of the IPN as well. The IPN has become the main center in the research of political repressions in era of the Nazi and communist regimes and an important partner for institutions, disclosing the archives of security agencies in the postcommunist countries.

# Parlamentné zhromaždenie Rady Európy

## *Rezolúcia 1096 (1996) <sup>1)</sup> o opatreniach na odstránenie dedičstva bývalých komunistických totalitných systémov*

1. Zvládnuť dedičstvo bývalých komunistických systémov nie je ľahké. Na inštitucionálnej úrovni toto dedičstvo zahŕňa prehnanú centralizáciu, militarizáciu civilných inštitúcií, byrokratizáciu, monopolizáciu a nadmernú reguláciu; na úrovni spoločnosti siaha od kolektivismu a konformizmu k slepej poslušnosti a iným podobám totalitného myslenia. Vytvoriť znovu civilizovaný, liberálny právny štát na tomto základe je ťažké - toto je dôvod, prečo sa staré štruktúry a spôsoby myslenia musia odstrániť a prekonať.

2. Ciele tohto transformačného procesu sú jasné: vytvoriť pluralitnú demokraciu založenú na právnom štáte a úcte k ľudským právam a rozmanitosti. Princípy subsidiarity, slobody voľby, rovnosti príležitostí, ekonomickej plurality a transparentnosti rozhodovacieho procesu musia všetky zohrať úlohu v tomto procese. Delenie moci, sloboda médií, ochrana súkromného vlastníctva a rozvoj občianskej spoločnosti sú niektoré z ciest, ktoré sa mohli použiť na dosiahnutie týchto cieľov rovnako ako decentralizácia, demonopolizácia a debyrokratizácia.

3. Nebezpečenstvá zlyhania transformačného procesu sú mnohoraké. V najlepšom prípade zavládne oligarchia namiesto demokracie, korupcia namiesto právneho štátu a organizovaný zločin namiesto ľudských práv. V najhoršom by výsledkom mohla byť „zamatová obnova“ totalitného režimu, ak už nie násilné zvrhnutie nezrelej demokracie. V tomto najhoršom prípade môžu nové nedemokratické režimy väčšej krajiny predstavovať medzinárodnú hrozbu pre svojich slabších susedov. Kľúč k mierovej koexistencii a úspešnému transformačnému procesu spočíva v nájdení jemnej rovnováhy poskytnutia spravodlivosti bez vyhľadávania odplaty.

4. Takto musí demokratický právny štát využiť sebe vlastné procesné prostriedky pri odstraňovaní dedičstva bývalých komunistických totalitných systémov. Nemôže využívať iné prostriedky, lebo potom nebude o nič lepší ako totalitný režim, ktorý má byť odstránený. Demokratický právny štát má k dispozícii dostatok prostriedkov na zabezpečenie, aby sa učinilo zadosť veci spravodlivosti a potrestali vinníci - nemôže však a nemá by namiesto spravodlivosti živiť túžbu po odplate. Namiesto toho musí rešpektovať ľudské práva a základné slobody, ako je právo na riadne súdne ko-

nanie a právo byť vypočutý a musí tieto práva uplatňovať aj voči tým ľuďom, ktorí ich sami neaplikovali, keď boli pri moci. Štát založený na právnom štáte sa môže brániť pred znovuoživením komunistického totalitného ohrozenia, pretože má k dispozícii dostatok prostriedkov, ktoré nie sú v rozpore s ľudskými právami a právnym štátom a sú založené tak na trestnej spravodlivosti a administratívnych opatreniach.

5. Zhromaždenie odporúča, aby členské štáty odstránili dedičstvo bývalých komunistických režimov reorganizáciou starých právnych a inštitucionálnych systémov postupom, ktorý by mal byť založený na zásadách:

i. demilitarizácie, ktorá zaistí, že sa ukončí s militarizáciou v podstate civilných inštitúcií, ako s existenciou vojenskej väzenskej správy alebo vojsk ministerstva vnútra, ktorá je typická pre komunistický totalitný systém;

ii. decentralizácie, zvlášť na miestnej a regionálnej úrovni a v štátnych inštitúciách;

iii. demonopolizácie a privatizácie, ktoré sú kľúčové pre vybudovanie istého druhu trhovej ekonomiky a pluralitnej spoločnosti;

iv. debyrokratizácie, ktorá by mala redukovať prehnanú reguláciu a prenos právomocí od byrokratického aparátu späť k občanom.

6. Tento proces musí zahŕňať zmenu mentalít (zmenu v srdciach a v myšliach), ktorej hlavný cieľ by mal eliminovať obavy zo zodpovednosti a eliminovať neúctu k rozmanitosti, extrémny nacionalizmus, intoleranciu, rasizmus a xenofóbiu, ktoré sú súčasťou dedičstva starých režimov. Tieto všetky by mali nahradiť demokratické hodnoty ako tolerancia, rešpektovanie odlišnosti, subsidiarita a skladanie účtov za vlastnú činnosť.

7. Zhromaždenie tiež odporúča, aby trestné činy spáchané počas komunistického totalitného režimu boli stíhané a potrestané podľa štandardného trestného zákona. Ak trestný zákon ustanovuje premlčacie lehoty pre niektoré trestné činy, tento môže byť rozšírený, pretože toto je záležitosť iba procesná, a nie hmotnoprávna. Prijímanie a uplatňovanie retroaktívnych trestných zákonov nie je však prípustné. Na druhej strane je však prípustné súdne konanie a potrestanie osoby za čin alebo opomenutie, ktoré v čase spáchania nepredstavovali trestný čin podľa vnútro-

štátneho práva, ktoré však boli považované za trestné podľa všeobecných právnych zásad uznávaných civilizovanými národmi. Navyše, keď osoba konala tak, že zjavne porušila ľudské práva, jej odvolávanie sa na to, že konala podľa rozkazov nesníma ani nezákonnosť ani individuálne zavinenie.

8. Zhromaždenie odporúča, aby stíhanie individuálnych trestných činov išlo ruka v ruku s rehabilitáciou ľudí usvedčených zo „zločinov“, ktoré v civilizovanej spoločnosti nie sú trestnými činmi a tých, ktorí boli nespravodlivo odsúdení. Hmotné odškodnenie by malo byť priznané týmto obetiam totalitnej justície a nemalo by byť (omnoho) nižšie než odškodnenie tých, ktorí sú nespravodlivo odsúdení podľa noriem platného trestného zákona.

9. Zhromaždenie víta otvorenie spisov tajných služieb na verejné preskúmanie v niektorých bývalých komunistických krajinách. Odporúča všetkým krajinám, ktorých sa to týka, aby umožnili dotknutým osobám prezrieť si spisy, ktoré o nich viedli bývalé tajné služby.

10. Zhromaždenie ďalej odporúča, aby vlastníctvo, vrátane kostolov, protizákonne alebo nespravodlivo zhabané štátom, znarodnené, skonfiškované alebo inak vyvlastnené počas vlády komunistických totalitných systémov, bolo navrátené jeho pôvodným vlastníkom v celosti, ak možno bez porušenia práv súčasných vlastníkov, ktorí nadobudli vlastníctvo v dobrej viere, či práv nájomníkov, ktorí si prenajali v dobrej viere tento majetok a bez narušenia postupu demokratických reforiem. V prípadoch, keď to nie je možné, by mala byť poskytnutá spravodlivá materiálna náhrada. Nároky a spory týkajúce sa jednotlivých prípadov reštitúcie vlastníctva by mali rozhodnúť sudy.

11. Čo sa týka zaobchádzania s osobami, ktoré sa nedopustili žiadnych trestných činov, ktoré by mohli byť stíhané v súlade s odsekom 7, ktoré však zastávali vysoké funkcie v bývalých komunistických režimoch a podporovali ich, Zhromaždenie berie na vedomie, že niektoré štáty považovali za potrebné zaviesť administratívne opatrenia, ako lustračné alebo dekomunizačné zákony. Cieľom týchto opatrení je vylúčiť z výkonu vládnych právomocí osoby, ktorým nemožno dôverovať, že ich budú vykonávať v zhode s demokratickými zásadami, pretože voči nim v minulosti nepreukázali žiadnu oddanosť alebo vieru a nemajú žiaden záujem ani motiváciu o prechod k nim.

12. Zhromaždenie zdôrazňuje, že vo všeobecnosti môžu byť tieto opatrenia v súlade s de-

mokratickým právnym štátom, ak je splnených niekoľko kritérií. Po prvé, keďže vina je skôr individuálna ako kolektívna, musí sa v každom jednotlivom prípade preukázať individuálna vina. Toto zdôrazňuje potrebu jednotlivej a nie kolektívnej aplikácie lustračných zákonov. Po druhé, musí byť zaručené právo na obhajobu, prezumpcia nevinny pokiaľ vina nie je preukázaná a právo na odvolanie sa k zákonnému súdu. Cieľom týchto opatrení nikdy nesmie byť ani odplata, ani by sa nemalo pripustiť politické či spoločenské zneužitie výsledného lustračného konania. Cieľom lustrácie nie je trestať ľudí, ktorých vina sa predpokladá - toto je úlohou trestného stíhania - ale ochrániť rodiacu sa demokraciu.

13. Zhromaždenie týmto navrhuje, aby sa zabezpečilo, že lustračné zákony a podobné lustračné opatrenia boli v súlade s požiadavkami právneho štátu a zameriavali sa na ohrozenia základných ľudských práv a demokratizačného procesu. Pozri ako referenčný text „Smernice na zabezpečenie súladu lustračných zákonov a podobných administratívnych opatrení s požiadavkami právneho štátu.“<sup>2)</sup>

14. Ďalej Zhromaždenie odporúča, aby zamestnanci uvoľnení zo svojich funkcií na základe lustračných zákonov v zásade nestratili predtým nadobudnuté finančné práva. Vo výnimočných prípadoch, kde vládnuca elita bývalého režimu si pridelila dôchodkové práva vyššie než tie, ktoré prislúchajú obvyčajnej populácii, by tieto mali byť znížené na obvyklú úroveň.

15. Zhromaždenie odporúča, aby orgány zainteresovaných krajín preverili, že ich zákony, nariadenia a úradné postupy sú v súlade so zásadami obsiahnutými v tejto rezolúcii a podľa potreby ich revidovali. Toto by mohlo pomôcť vyhnúť sa podaniam sťažností na tieto konania v rámci kontrolných mechanizmov Rady Európy podľa Európskeho dohovoru o ľudských právach, monitorovacieho procesu Výboru ministrov a Parlamentného zhromaždenia podľa Nariadenia č. 508 (1995) o plnení povinností a záväzkov členských štátov.

16. Nakoniec najlepšou zárukou odstránenia bývalých komunistických totalitných systémov sú hlboké politické, právne a ekonomické reformy v príslušných krajinách, vedúce k vytvoreniu skutočnej demokratickej mentality a politickej kultúry. Zhromaždenie vyzýva preto všetky konsolidované demokracie, aby vystupňovali svoju pomoc rodiacim sa demokraciám v Európe, zvlášť čo sa týka podpory občianskej spoločnosti.

*Text prijatý Zhromaždením 27. júna 1996 (23. schôdza).*

*Zdroj: www.radaeuropy.sk*

2) Pozri dokument 7568



# Malé dejiny veľkých udalostí

## Medzinárodná interdisciplinárna konferencia

**Mgr. Ivica Bumová, PhD.**  
(1971), absolventka histórie  
a etnológie FiF UK Bratislava,  
pracuje v ÚPN.

Konferencia Malé dejiny veľkých udalostí sa konala v dňoch 10. – 12. novembra 2004 v Slovenskom národnom múzeu na Vajanského nábřeží v Bratislave. Usporiadali ju Ústav etnológie SAV a Ústav pamäti národa v Bratislave v spolupráci s Katedrou etnológie UCM v Trnave, Slovenským národným múzeom v Bratislave a Národopisnou spoločnosťou Slovenska.

Podnetom na vznik medzinárodného stretnutia vedcov z oblasti spoločenských vied bolo 15. výročie pádu Berlínskeho múru a Nežnej revolúcie v Československu. Uplynulé obdobie prinieslo otvorenie a výskum mnohých, dovtedy z ideologických dôvodov obchádzaných tém. Doba však nastolila aj vznik nových závažných problémov, ktoré vzkličili zo spoločensko-politických pomerov a historických procesov za posledných 15 rokov. Tridsaťšesť vedcov (z Čiech, Chorvátska, Maďarska, Moravy, Nemecka, Poľska, Rakúska a Slovenska) z oblasti etnológie a folkloristiky, literárnej vedy, histórie, politológie, psychológie a sociológie riešilo a prezentovalo svoje témy z hľadiska mikroúrovne - z pohľadu malých dejín či tzv. oral history (hovorenej histórie). Predmetom ich záujmu bol jednotlivec (či jednotlivci), ktorého životné osudy sa odohrávajú v popredí tzv. veľkých, oficiálnych dejín.

Konferencia bola rozdelená do voľných tematických blokov. Úvodné predpoludnie sa týkalo metodologických otázok, postaveniu a úlohe oral history v spoločenských vedách (Z. Profantová, M. Vaněk) či dôveryhodnosti a konštruktivnosti dlhodobej pamäti, na ktorej je metóda založená (I. Ruisel, T. Bužeková). V ďalších vstupoch sa autori zaoberali jej akceptáciou ako historického prameňa a schopnosťou dokresliť či odkryť sledovaný problém z pohľadu jednotlivca (M. Leščák, M. Závacká), či konkrétnym sociologickým rozborom spoločensko-historických udalostí 20. storočia (V. Krivý).

Popoludnie prvého dňa patrilo fenoménom, ktorými sa zaoberá predovšetkým folkloristika – stereotypom a mýtom. Stredobodom záujmu bádateľov boli stereotypy a ich funkcia v jazyku politikov (E. Krekovičová) a tzv. etnické stereotypy Rakúšanov a Poliakov, týkajúce sa Slovákov (S. Wienker-Piepho a T. Smoliňska). Osobnostiam M. R. Štefánika, Jana Masaryka, ich mýtizácii či už z hľadiska štátnej ideológie alebo ústneho podania sa venovali príspevky P. Macha, Z. Vanovičovej a Z. Malej.

Nasledujúci deň boli prezentované témy našej nedávnej minulosti, ktorých spoločným menovateľom bol výskum založený na spomienkach jednotlivca. Metódu oral history ako jednu z možností výučby dejín 20. storočia predstavila M. Vrzgulová.

Do mozaiky výskumov o vzájomných vzťahoch medzi majoritou a židovským obyvateľstvom v Zlatých Moravciach prispeli M. Fiamová a J. Ondriáš. V problematike perzekúcií po roku 1945 pokračovali štúdie venované sústredovaciemu tábore v Novákoch a jeho každodennému životu (J. Sivoš); svedectvám politicky prenasledovaných osôb v období totality (N. Veselská); jednotlivým osudom žien a ich prežívaniu a vyrovnávaniu sa so zmenami v krízových obdobiach (M. Botíková, A. Peto); životnému osudu vinárskeho veľkopodnikateľa a zásahom režimu na jeho živnosť (K. Nováková).

Subjektívny pohľad na 21. august 1968 otvorila popoludní sebareflexívna výpoveď českej dôchodkyne v práci J. Petráša. Obdobie normalizácie, českého disentu a Klubu bývalých politických väzňov K-231 sledovali štúdie P. Trypesovej, J. Noskovej a J. Hallu. V poslednom dni konferencie autori prezentovali široké spektrum pohľadov na problematiku malých dejín. Dopady spoločensko-politických zlomov na existenciu živnostníkov a ich interpretácie prežitého si všimla Ľ. Falfanová. Poľský príspevek sledoval zmeny v hodnotových orientáciách a postojoch obyvateľov Poľska po roku 1989 a ich spomienky na uplynulé obdobie (J. Hajduk-Nijakowska).

Autobiografické výpovede vo forme denníkov tvoria neoddeliteľnú súčasť výskumu malých dejín. Pútavý príbeh Angličanky, ktorá sa vydala na Slovensko po roku 1945 a jeho edičné spracovanie prezentovala T. Vráblová. Ďalšie príspevky sa venovali výskumu osobných denníkov v Rakúsku (M. Freithofnig) a na Slovensku ako prameňu k výskumu staroby a starnutia (Ľ. Herzánová).

Záverečné práce sledovali fakty a súvislosti historickej pamäti v obraze divadelného života (D. Podmaková), vplyv politickej ideológie na folklor na príklade pôsobenia SĽUK-u, výskum cudzincov na Slovensku prostredníctvom oral history (S. Letavajová) a otázky identity a elity vo sfére elektronickej komunikácie (Z. Galiová).

Konferenčný „maratón“ poskytol priestor na zmapovanie širokého rozsahu súčasného bádania prostredníctvom oral history v sociálnych vedách, na ktorom sa začal podieľať aj Ústav pamäti národa (ÚPN). Nastolil však aj nevyhnutnosť riešenia otázok spojených s etikou výskumu a metodológie. Pokračovaním konferencie by mal byť v nasledujúcom období interdisciplinárny workshop, zameraný na riešenie nastolených problémov, ale aj nasmerovanie ďalšieho výskumu.

Finálnym výstupom konferencie bude zborník, ktorý bude dostupný laickej aj odbornej verejnosti.

# Nezabudnuteľný „sviečkový“ 25. marec 1988

Novembrová zmena režimu v Československu v roku 1989 nie je izolovaným historickým medznikom. Niektoré jej príčiny strednodobo siahajú k Charte 77 a Výboru na ochranu nespravodlivo stíhaných (VONS), a tiež k systematickej aktivizácii katolíckeho disentu (čiastočne i občianskeho) a tajnej cirkvi na Slovensku po zvolení pápeža Jána Pavla II.

Púť na Velehrad v roku 1985 pri príležitosti 1100. výročia smrti sv. Metoda, účastníci ktorej ignorovali a vypískali komunistických a štátnych predstaviteľov a členov združenia prorežimného duchovenstva *Pacem in Terris* (PIT), bola prvým vážnym a nádejným signálom, že Wojtylovo „Nebojte sa!“ začína rásť z úrodnej pôdy. Ako 20-ročný som atmosféru púte vnímal s radosťou a zvedavosťou, vidiac „živých“ rehoľníkov, rádové sestričky, biskupov v slávnostných ornátoch a množstvo kňazov a bohoslovcov „extra muros“ kostolov a seminárov. Na púť ma zobral náš šenkvicový „dissident“ p. František Petráš st. Spomína, ako sme skandovali: „Nech žije kardinál Tomášek!“, keď sa tento objavil medzi nami.

Už ako vysokoškoláci sme sa snažili zapojiť do niektorých režimom proskribovaných aktivít. Vymieňali sme si nedovolenú (indexovú) literatúru alebo sme sa stretávali po bytoch či rodinných domoch na čítanie našich úvah a sledovanie náboženských filmov (film *Ježiš*, *Starý zákon* a iné).

Na filozofickej fakulte sme robili vlastné anketu o spokojnosti študentov so štúdiom, na nástenky sme dávali vlastné články a úvahy, ktoré ktosi zvesoval a nosil na stránicke vedenie katedry, písali sme do školského časopisu *Stryx* svoje „necenzurované“ práce alebo sme do internátneho rozhlasového štúdia (IRŠ) dávali odznieť vyjadrenia k stavu študentstva u nás.

Nočné púte do Marianky z Bratislavy-Krasňan a následné krížové cesty s meditáciami pri jednotlivých zastaveniach nám niekedy znepríjemňovali mladí príslušníci ŠtB alebo ich spolupracovníci, cez deň aj s nakrúcaním na videokameru.

Každoročne 15. septembra sa chodilo na púte do Šaštína na sviatok Sedembolestnej Panny Márie, patrónky Slovenska. (Na tú poslednú pred novembrom 1989 ma zobral náš rodinný priateľ a tajne vysvätený gréckokatolícky kňaz, dnes už nebohý Albert Ščepka zo Šenkvic.)

To všetko malo svoj dobrý základ v práci nášho p. farára Jozefa Miklisa, ktorý bol sledovaný ŠtB za činnosť v Diele koncilovej obnovy (DKO) a na začiatku normalizácie bol preložený z našej päťtisícovej dediny s úspešným JRD a silnou ZO KSS do malých Sľažian.

V takejto atmosfére nás zastihla podpisová akcia moravských katolíkov s názvom: Podnety katolíkov k riešeniu situácie veriacich občanov v ČSSR, ktorá začala 29. novembra 1987,<sup>1)</sup> a ktorú sme so vzrušením podpisovali. Hárok s petíciou nám priniesol priateľ František (Ferko) Petráš mladší zo Šenkvic, z ktorých ju podpísalo asi 25 ľudí. U jeho otca Františka Petráša staršieho v garáži sa pred novembrom 1989 tlačili náboženské samizdaty ako *Náboženstvo a súčasnosť* a *Rodinné spoločenstvo*, encykliky pápežov, katechizmus pre fary, a tiež istá umelecká publikácia pre českých umelcov (medzi nimi aj pre Václava Havla). Všetkých vyše pol milióna podpisov pod petíciu za náboženské oprávnené požiadavky, z toho 291 284 zo Slovenska,<sup>2)</sup> dávalo v predvečer dvadsiatich rokov od Pražskej jari 1968 tušíť príchod zmien.

Kardinál Tomášek, ktorého komunisti posmešne volali generál bez vojska, sa tak mohol pochváliť polmiliónovou armádou, ktorá používala ten „najostrejší meč“ - božie slovo.

Niekedy v polovici marca 1988 mi Fero Petráš ml. povedal o pripravovanej tichej manifestácii za náboženské slobody, inak zaručené ústavou, plánovanej katolíckym disentom (F. Mikloškom, J. Čarnogurským, R. Fibym a ďalšími) a tajnou cirkvou (na čele s biskupom J. Ch. Korcom) na 25. marca 1988 na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave.

V priebehu nasledujúcich dní sa správa o manifestácii stala témou číslo jeden. Podrobnosti o jej príprave sa na nás sypali najmä z vysielania *Hlasu Ameriky* z úst dobre informovaného Antona Hlinku. Počúvanie rozhlasových staníc *Slobodná Európa*, *Hlas Ameriky* a *Rádio Vatikán* nám aj v tomto dávalo dobrú informačnú bázu na rozvoj našej odvahy.

Niekedy po dvadsiatom marci, počas posledného semestra štúdia na Filozofickej fakulte UK Bratislava, na prednáške z vedeckého ateizmu (sic!) nám prednášajúca rázne dohovárala, ba priam zakazovala sa zúčastniť na manifestácii, pretože je úradmi nepovolená a ktokoľvek z nás, končiach vysokoškolákov, by bol na nej legitimovaný, môže byť vylúčený zo štúdia. Provokatívne som sa jej opýtal, že máme vo zvyku chodiť do pivárne *Savoy*, ktorá bola v budove hotela *Carlton* na Hviezdoslavovom námestí, ako sa tam budeme môcť dostať. Pani (súdržka) prednášajúca sa snažila ovládnuť a poradila mi, aby sme vtedy na pivo nešli.

Keď sme v ten piatok popoludní nastupovali s Ferom Petrášom ml. v Šenkvicach do vlaku do Bratislavy, mal som strach a aj vo mne vibrovalo

**Patrik Dubovský**



*Mgr. Patrik Dubovský (1965), absolvent čsl. dejín a archívnictva FIF UK Bratislava, pracuje v Archíve ÚPN.*

1) ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitaní. Sviečková manifestácia - 25. marec 1988*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 1998, s. 24. Celý text petície pozn. 14, s. 235 - 237.

2) Tamtiež, s. 26.

akési vzrušenie. Už to nemalo byť len počúvanie zakázaných rozhlasových staníc za zatiahnutými závesmi na oknách alebo búchajúce srdce pri púťach do Marianky, ale akcia zoči-voči sile totalitného režimu, a to tri mesiace pred ukončením štúdia na vysokej škole.

Okolo 17,00 hod. sme prišli na Kamenné námestie, začal silnieť dážď a ľudí pribúdalo. Na Hviezdoslavovo námestie sme chceli prejsť cez Gorkého ulicu popri SND. Na jej začiatku stáli presvedčovacie skupinky, ktoré mali na poslednú chvíľu ľudí odradiť od účasti. Po odmietnutí sme sa dostali ešte ďalej, no len po kordón policajtov, žltobielých policajných áut Verejnej bezpečnosti (VB) a polievacích áut Technických služieb. Tie prehradzovali Gorkého ulicu na okraji prístavby SND. Námestie bolo približne od 17,15 hod. uzavreté. Napriek zátarasy sme na námestie dovideli. Pršalo, až lialo. Okolo nás sa prechádzali príslušníci VB v uniformách a ako sme tušili, aj príslušníci Štátnej bezpečnosti (ŠtB) - „eštebáci“ v civilnom oblečení. Dážďová voda sa miešala s tou, ktorú tam už od 16,00 hod. rozstrekovali polievacie autá, údajne v rámci jarného čistenia námestia.<sup>3)</sup>

Manifestácia mala trvať pol hodiny od 18,00 hod., ľudia mali držať v rukách zapálené sviečky a modliť sa. Jej cieľom bolo pokojne podporiť náboženské a občianske požiadavky ako:

- slobodné vymenovanie biskupov,
- úplná náboženská sloboda a
- úplné dodržiavanie občianskych práv v ČSSR.<sup>4)</sup>

Podišiel som k zátarase, ihneď ku mne prikročil (asi) príslušník ZNB („esenbák“), ktorému som so zovretým hrdlom povedal, že chcem ísť na námestie. Vypýtal si občiansky preukaz a nepustil

ma. V ten večer ma legitimovali trikrát. Poslednýkrát sa ma (asi) príslušník ŠtB pýtal, kde pracujem. Odpovedal som mu, že študujem na FF UK a on si zapísal moje údaje z občianskeho preukazu. V hlave mi zarezovali slová z prednášky vedeckého ateizmu. Cítil som k nim odpor, a zároveň akési vnútorné oslobodzovanie.

Keď nás už po niekoľkokrát ostriekalo polievacie auto, zložili sme dáždniky. Postupne som vodu cítil až v trenírkach a v topánkach mi tiež veselo čľapkalo. Medzi ľuďmi vzrastal pocit nebývanej solidarity, odvaha k výkrikom a otvorenej slovnej kritike.

O 18,00 hodine si ľudia na Hviezdoslavovom námestí, ale aj my v bočných uličkách, začali zapáľovať sviečky. Kryli sme si ich rukami a dáždnikmi. Priniesol som si baterku, tak trochu z recesie, že tú mi voda nezhasne. Ktosi pri mne mi ponúkol sviečku. Plamienky rozochvene poskakovali, a keď som prižmúril oči, zliali sa spolu s kvapkami dažďa v magický svit.

Vtom sa medzi nami „prebudili“ niektorí kvázi-manifestujúci a začali kričať na ľudí, aby to zhasli, strkať nás, do toho polievacie autá striekali na nás namiesto na cestu a spolu s policajnými autami vbiehali do vrstvy vody na ceste, a tak na nás špliechali vodu. Mnohé sviečky hasli, ale o to viac sme si odovzdávali ich plamienky.

Zrazu sme zdúpneli. Po Jesenského ulici sa smerom k Hviezdoslavovmu námestiu šinul hrozne vyzerajúci obrnený transportér („otečko“) s vodným delom. Chlapík v kokpíte mal tmavú uniformu a na hlave prilbu so štítom. V ruke zvieral dýzu vodného dela. Motor reval, výfuk vypúšťal smradľavé kúdoly, ľudia odskakovali na chodníky.

Obrátil som hlavu doprava cez kordón policajtov a ich áut smerom na námestie. Od modliaceho sa davu so sviečkami pred vchodom do SND nás delilo hádam 80 metrov. Po námestí sa preháňali žltobiele žigulíky VB, vrážali do ľudí a rozháňali ich. Ľudia sa však vždy snažili zhrnúť dohromady. Modlili sa ruženec a dáždnikmi a dlaňami sa snažili chrániť si horiace sviečky. Tragickú absurdnosť bizarne dotváralo kvílenie sirén áut VB, mihot ich modrých majákov a protestné skandovanie ľudí. Zrazu som si uvedomil, že kričíme: „Fašisti, fašisti!“.

Vodné delo pomaly zašlo za roh prístavby SND na Jesenského ulici. Kotel pred SND stále vrel. Všetky uličky z Hviezdoslavovho boli uzavreté - ani dnu, ani von. Avšak ako mi neskôr povedal môj strýko Anton Semeš, prenasledovaný a 6 a pol roka väznený komunistickým režimom, niektorí ľudia si pripravili únikové cesty cez dvory a múriky v okolí námestia. Ľuďom akoby chýbala tretia ruka na držanie dáždnika, či štvrtá na bránenie sa autám VB, pästiam a obuškám esenbákov. Tými

*Pamätník Sviečkovej manifestácie na Hviezdoslavovom námestí.  
Foto: autor*



3) Tamtiež, s. 89.  
4) Tamtiež, s. 33.



ozajstnými rukami sa snažili chrániť si sviečky alebo nimi zvierali ružence. Akoby ožilo „bratislavské koloseum“ so šelmami s preukazmi Zboru národnej bezpečnosti (!), gladiátormi vo vetrovkách a starých kabátoch a „bezbožskými“ cézarmi za oknami hotela Carlton (celý zoznam členov riadiaceho centra zásahu proti manifestácii vid' v citovanom diele, s. 89 a 90).

Vtom vo výseku rohu SND a bývalého mliečného baru na rohu Rybej brány sme uvideli, ako prúd vody z vodného dela udrhel na ľudí. Dáždniky odlietali ako lístie vo vetre, ľudia hádzalo dozadu až padali a nad ležiacimi zúrivo premávali autá VB. Nenudili sa ani esenbáci a eštebáci s obuškami. Osamelú babku prúd vody šmaril o zem, až sa kotúfala niekoľko metrov. Vtom po Jesenského ulici prišiel autobus. Začali z neho vystupovať mladí kadeti Pohotovostného útvaru VB z Pezínka. Na sebe mali tmavé maskáče, na hlave biele prilby so štítom a v rukách dlhé biele obušky. Disciplinovane sa zoradili do radu vedľa seba a zlovestne dupali. Hlas ich veliteľa bol rázny. V útvaru ako „múr“ z futbalových stretnutí začali pochodovať od SND po Gorkého ulici. Ich cieľom bolo vytlačiť ľudí z bočných ulíc a rozohnať tých z námestia. Pri pochode silno udierali topánkami „kanadami“ o asfalt, čo vytváralo hrozivý psychologický efekt. Začali sme ustupovať smerom k Manderláku na Kamennom námestí. K vytlačaniu sa pridali autá VB a psovodi. Príslušníci VB a hádam i ŠtB hnali ľudí a bili ich obuškami. Počas manifestácie pri mne stál robotník v nových montérkach. Zrejme prišiel hneď po práci alebo ušiel zo smeny. Keď dostal obuškom po chrbte, skríkol, či bijú aj robotníkov. Ľudia cúvali, no pred papuľami psov a kolesami áut nepadali. Spolu s tými na námestí zadržanými organizátormi manifestácie a biskupom Korcom skvelo zmaturovali z občianskeho odporu.

Stojac na zastávke električky prihovorila sa mi staršia pani. Odvetil som jej, že „by snáď aj vlastnú matku hnali“. Počul to chlap v civile, ktorý sedel pri otvorenom okne auta, stojaceho za našim chrbtom. Vyskočil z auta a opýtal sa ma, čo som to povedal. Zovrel mi hrdlo a zmohol som sa na niečo, ako „no to, čo som povedal“. Práve prišla električka. Chlap ma schmatol za vetrovku, prevliekol cez ostrovček a šmaril do električky. Dvere sa zatvorili a ona sa pohla.

Vo vlaku domov som si sadol do kupé k neznámej panej. Zo šiat mi kvapkala voda na sedadlo a na podlahu. Pomaly sa tam vytvárali mláčky. Pani sa mlčky zdvihla a odišla. Za oknami sa mi hotal upršaný večer. V diaľke sa rozpíjali svetlá dedín mojej krajiny. Myslel som ako mnohokrát, keď



som cestoval, na to, aká je krásna a ako trpí pod komunistickým režimom. Doma som si dal horúci čaj, neprechladol som.

Bratislavský „sviečkový“ 25. marec 1988 nie je osamoteným historickým javom. Svojou kvalitou občianskeho odporu, šírkou záberu požiadaviek, odvahou vzoprieť sa monolitnej moci a reálnym utrpením ho možno smelo označiť za systémový začiatok definitívneho pádu komunistickej totality v Československu. Stal sa akoby pôrodnými bolesťami „nežného“ 17. novembra 1989.

Spomenutá petícia za náboženské slobody, chartistické hnutie, neúnavnosť „robotníkov“ VONSu, protestné a spomienkové stretnutia na výročia samoopálenia Palacha a Zajíca alebo invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa, obeť kňazov, zavraždených počas normalizácie eštebákmi (ŠtB), činnosť kresťanského (katolíckeho) disentu a tajnej cirkvi v Čechách a na Slovensku, desiatky rokov nespravodlivo väznených väzňov svedomia v komunistických žalároch, stovky vyhodnených intelektuálov, učiteľov, ekonómov zo svojich pracovných miest, odvaha tlačiarov a distribútorov samizdatov, pašovanie indexovej literatúry z Poľska cez Vysoké Tatry, podpisová akcia pod manifest Několik vět, ktorú sme podpisovali ako vojaci základnej vojenskej služby, teda týchto niekoľko hlavných vzopnutí sa ducha voči neslobode hrubého zrna za posledných 20 rokov pred novembrom 1989 sa stalo dôkazom, že veľká časť našich občanov pestuje v sebe dejinami potvrdené kresťanské a ľudské hodnoty.

Sviečková manifestácia 25. marca 1988 v Bratislave, na ktorej sa zišlo do 10 000 ľudí,<sup>5)</sup> bola a je jasným historickým medzníkom. Bola jednou z príčin, prečo sa november 1989 nestal len výmenou komunistickej garnitúry, ale stala sa reálnou udalosťou, ktorá podstatne zapríčinila pád komunistického režimu na Slovensku.

*Zásah príslušníkov ZNB proti účastníkom tzv. sviečkovej manifestácie v Bratislave.*

*Zdroj: VMV Prešov.*

5) ŠKVARNA, D. a kol.: *Lexikón slovenských dejín*. SPN, Bratislava 1997, s. 169.



# Komisia pre jedenásty september a reforma spravodajstva v Spojených štátoch

**Peter Matijek** *The 9/11 Commission Report. Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States. Authorized Edition. W. W. Norton. New York, 2004, 566 s.*



Mgr. Peter Matijek (1979), absolvent histórie a politológie FiF UK, pracuje v ÚPN.

Krátko pred Vianocami minulého roku podpísal prezident Spojených štátov Zákon o reforme spravodajstva a prevencii terorizmu, ktorý zásadným spôsobom transformuje štruktúru spravodajských služieb a zákonný rámec prevencie terorizmu v Spojených štátoch. Zákon vzbudil značnú pozornosť, keď bol všeobecne hodnotený ako najväčšia reforma spravodajstva v Spojených štátoch za posledných šesťdesiat rokov, pričom o novozriadenej funkcii Riaditeľa národného spravodajstva sa v médiách diskutovalo ako o „spravodajskom cárovi.“ Nasledujúci príspevok stručne sleduje genézu tejto zásadnej reformy, zameriavajúc sa najmä na prácu *Národnej komisie pre teroristické útoky proti Spojeným štátom*,<sup>1)</sup> ktorá predloženiu tohto zákona predchádzala.

Ako vyplýva z vecnej príslušnosti výborov Kongresu, okolnosti teroristických útokov v USA prvotne vyšetroval Osobitný senátny výbor pre spravodajstvo a Stály osobitný výbor Snemovne reprezentantov pre spravodajstvo. Tieto výbory sa však zaoberali problémom z hľadiska svojho dohľadu nad prácou spravodajských služieb a ich špecializovaný mandát časť verejnosti vnímala ako nedostatočný na úplné objasnenie všetkých okolností teroristických útokov. Ideu zriadenia komisie na vyšetrovanie príčin a okolností teroristických útokov z 11. septembra 2001 iniciovali organizácie pozostalých po obetiach útokov.<sup>2)</sup> Legislatívnu iniciatívu a politický tlak na zriadenie komisie vyvíjal od začiatku roku 2002 najmä demokratický kandidát na viceprezidenta z roku 2000, senátor a bývalý predseda senátneho Výboru pre vládne záležitosti Joe Lieberman a popredný republikánsky senátor John McCain. Komisia bola napokon po niekoľkých neúspešných hlasovaniach zriadená zákonom Kongresu č.107-306 z 27. novembra 2002 v tom istom mesiaci formou apropriačného (t.j. dotačného, resp. rozpočtového) zákona pre spravodajstvo na fiškálny rok 2003.

Zákon komisiu koncipoval ako nezávislý dvojs stranický orgán, zriadený v rezorte legislatívy, s úlohou objasniť okolnosti súvisiace s teroristickými útokmi z 11. septembra 2001, vrátane vyhodnotenia pripravenosti a bezprostrednej reakcie štátnych orgánov na útoky a vypracovania odporú-

čaní pre ďalší postup v prevencii terorizmu. Úlohy Komisie 9/11 sa explicitne definovali nasledovne:

- vyšetriť a podať správu o skutočnostiach súvisiacich s teroristickými útokmi na Svetové obchodné centrum a Pentagon 11. septembra 2001 a ich príčinách;
- vyhodnotiť informácie a dôkazy, získané štátnymi orgánmi o útokoch;
- nadviazať na vyšetrovanie predchádzajúcich komisií, najmä Spoločné vyšetrovanie Osobitného senátneho výboru pre spravodajstvo a Stáleho osobitného výboru Snemovne reprezentantov pre spravodajstvo;
- zabezpečiť úplné objasnenie okolností súvisiacich s teroristickými útokmi a rozsahu pripravenosti a bezprostrednej reakcie Spojených štátov na útoky;
- upovedomiť prezidenta a Kongres o zisteniach a odporúčaní na ďalší postup v prevencii terorizmu.<sup>3)</sup>

Zákon ohraničil dobu trvania práce komisie predložením záverečnej správy v lehote osemnástich mesiacov od jej zriadenia a zaistil pre jej činnosť prostriedky vo výške troch miliónov dolárov. Lehota bola neskôr Kongresom predĺžená o dva mesiace a finančné prostriedky boli výrazne navýšené, keď napokon dosiahli výšku pätnástich miliónov dolárov.

V oblasti obsadenia komisie zákon určil, že komisia má byť zložená z desiatich členov a implicitne stanovil paritné zastúpenie Demokratickej a Republikánskej strany. Predsedu komisie vymenoval prezident a stal sa ním bývalý populárny guvernér štátu New Jersey Thomas H. Kean. Predseda Kean nahradil prvého menovaného kandidáta, bývalého ministra zahraničných vecí Henryho Kissingera, ktorý sa predsedníctva vzdal pre hroziaci konflikt záujmov. Podpredsedu komisie menovali lídri Demokratickej strany v Senáte a Snemovni reprezentantov. Stal sa ním bývalý senátor Lee Hamilton, ktorý nahradil prvotného nominanta, bývalého senátora Georgea Mitchella, ktorý funkciu odmietol z podobných príčin. Ostatných členov menovali vždy po dvoch predstavitelia vedenia politických strán v oboch komorách Kongresu.

Členmi komisie sa nemohli stať zamestnanci ani funkcionári orgánov štátu na federálnej úrovni, ani na úrovni členských štátov Únie, pričom zákon ustano-

1) Známa v skrátenej podobe ako *Komisia pre jedenásty september* (The 9/11 Commission).

2) Ako príklad možno uviesť napríklad organizáciu *Family Steering Committee*, <http://www.911independentcommission.org/>

3) Public Law 107-306, Title VI, Section 602, krátené.

vil, že pri navrhovaní kandidátov bolo potrebné prihliadať na to, aby išlo o verejne známe osobnosti s bohatými skúsenosťami s prácou štátnej a verejnej správy, polície a vojska, spravodajskej činnosti, letectva a zahraničných vzťahov. Komisia bola zo zákona oprávnená vykonávať verejné vypočutia, prijímať svedecké výpovede pod prísahou a získavať dôkazy aj za použitia príkazu na predvedenie svedkov pred komisiu, resp. povinné predloženie dôkazov.

Komisia si vytvorila štáb takmer osemdesiatich asistentov a spolupracovníkov na plný úväzok, ktorí počas svojej činnosti zozbierali vyjadrenia od vyše 1200 odborníkov a svedkov v desiatich krajinách. Zo zamestnancov štábu zriadila komisia pracovné tímy, špecializujúce sa na jednotlivé súvislosti teroristických útokov. Medzi najdôležitejšie predmety výskumu pracovných tímov patrila najmä teroristická organizácia al-Káida a jej podiel na organizácii útokov, komerčná letecká prevádzka a jej bezpečnosť (vrátane konkrétneho vyšetrenia štyroch únosov lietadiel z 11. septembra), financovanie terorizmu, ako aj bezpečnosť amerických hraníc a vstupný režim pre zahraničných návštevníkov USA. Z hľadiska spravodajstva sa štáb komisie sústredil na problematiku získavania, analýzy a manažmentu spravodajských poznatkov, rozdeľovania a dohľadu nad zdrojmi spravodajských služieb a možnosti získavania spravodajských poznatkov na území USA. Pracovné skupiny komisie sa podieľali na príprave verejných vypočutí, na ktorých prezentovali svoje zistenia, neskôr publikované v podobe monografií štábu na témy Financovanie terorizmu a Presuny teroristov v súvislosti so septembrovými útokmi.

Komisia uskutočnila dvanásť verejných vypočutí, na ktorých poskytli svoje výpovede mnohí vedúci predstavitelia aktuálnej aj bývalej administratívy a riaditelia vrcholných štátnych orgánov. Medzi najznámejšími a najsledovanejšími predvolanými bola najmä poradkyňa prezidenta pre národnú bezpečnosť, ako aj jej predchodca, minister zahraničných vecí a jeho námestník, bývalá ministerka zahraničných vecí, minister a bývalý minister obrany, minister dopravy, minister a bývalá ministerka spravodlivosti, minister pre vnútornú bezpečnosť, riaditeľ Ústrednej spravodajskej služby (CIA), riaditeľ a bývalý riaditeľ Federálneho úradu vyšetrovania (FBI), guvernér štátu New York, starosta a bývalý starosta mesta New York, ako aj viacerí senátori, vysokí velitelia armády a

mnohí ďalší významní štátni a verejní funkcionári. Celkovo odznelo napokon pred komisiou okolo stošesťdesiat verejných výpovedí.

Správa komisie bola zverejnená v júli 2004, viac ako jeden a pol roka po jej zriadení. V knižnej podobe ide o takmer šesťstostranovú kolektívnu monografiu (o skutočných autoroch, resp. podiele jednotlivých pracovníkov štábu komisie či priamo jej členov na podobe výsledného diela prebiehala v médiách živá diskusia). Vzhľadom na bezprecedentnosť a závažný dopad teroristických útokov na celú americkú spoločnosť je správa napísaná pre úradné dokumenty nezvyklým živým štýlom, oslovujúcim široké čitateľské publikum.

V prvej časti z celkových trinástich kapitol sa správa koncentruje na rekonštrukciu udalostí, *príbehu jedenásteho septembra*, začínajúc načrtnutím historického procesu sformovania *nového terorizmu* a prehľadom vývoja protiteroristickej politiky v Spojených štátoch s dôrazom na reakciu USA na útoky organizácie al-Káida v Keni a Tanzánii. Rozhodnutie editora správy prezentovať súvislý a celistvý príbeh s gradáciou napätia a pútavým podaním prezrádzajú názvy ďalších kapitol: „Al-Káida mieri na americkú vlasť“<sup>4</sup>), „Od hrozby ku hrozbe“<sup>5</sup>), či „Útok sa rysuje“<sup>6</sup>).

Druhá časť *Správy* poskytuje analýzu a kritiku reakcie amerických štátnych orgánov na útoky a novú bezpečnostnú situáciu, ako aj odporúčania komisie pre budúcnosť boja proti terorizmu. Analytická a odporúčacia časť správy nadväzuje na opis udalostí bezprostredne pred útokmi a v priebehu samotných útokov. Komisia však už v úvode *Správy* upozorňuje, že jej zámerom nebolo „prisúdiť individuálnu vinu, ale spracovať (...) analýzu udalostí a identifikovať poučenie, ktoré z nich vyplýva“<sup>7</sup>).

Celková bilancia záverečnej správy vyznieva kriticky voči pripravenosti a akcieschopnosti amerických štátnych orgánov a americkej politiky pri prevencii a čelení následkom teroristických útokov. V predkladacej správe komisia konštatovala, že teroristické útoky mali možnosť uspieť najmä vďaka nedostatku predstavivosti a podceneniu vážnosti hrozby zo strany politických lídrov. Boj proti terorizmu nepatril pred jedenástym septembrom medzi kľúčové priority politiky národnej bezpečnosti, a to „tak počas Clintonovej, ako aj počas Bushovej administratívy“<sup>8</sup>). Strategické priority a spôsob práce spravodajských služieb nezodpovedali zmenenej realite svetových bezpečnos-

4) Kapitola sa zaoberá udalosťami z obdobia od začiatku roku 1999 do mája 2000, najmä plánmi jedného z osnovateľov útokov Chálida Šajch Muhammada a vytvorením teroristickej bunky v Hamburgu.

5) Kapitola sa venuje jeseni roku 2000 a útoku na torpédoborec Cole.

6) Kapitola rekapituluje spôsob vniknutia teroristov, najmä neskorších samovražedných únoscov na územie USA. V súvislosti s pohybom jedného z vodcov únoscov, Muhammada Attu, sa správa vracia aj k zaujímavej stredo európskej súvislosti teroristických útokov - údajnému pobytu Attu v Prahe v apríli 2001, o ktorom informovalo v októbri 2001 české ministerstvo vnútra. Správa konštatuje, že nie je možné vylúčiť, že Atta v tomto období opustil Spojené štáty, kde sa už dlhšie zdržoval, nepovažuje to však za pravdepodobné. Potvrzuje tak iba Attovu neskoršiu návštevu ČR, v júni 2001, keď z pražského letiska odchádzal naspäť do Spojených štátov.

7) Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, Preface, strana XVI.

8) Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States. Executive Summary, s.10, [http://www.9-11commission.gov/report/911Report\\_Exec.pdf](http://www.9-11commission.gov/report/911Report_Exec.pdf).

tných hrozieb. Neznamenalo to však, že služby neboli schopné získavať informácie o aktivitách teroristov - komisia upozornila, že CIA disponovala veľkým množstvom nešpecifických informácií, ako aj niekoľkými potenciálnymi stopami o možnej hrozbe útokov mimoriadneho rozsahu. Podľa vyjadrenia riaditeľa CIA pred komisiou „systém blikal načerveno“<sup>9)</sup>, orgány, zabezpečujúce národnú bezpečnosť, však nedokázali útoky dekonšpirovať a zabrániť im. Komisia identifikovala viacero príčin tohto zlyhania: v prvom rade išlo o nedostatočné kapacity CIA v oblasti vykonávania paramilitárnych operácií a zberu informácií prostredníctvom agentov a o skutočnosť, že boj proti teroristickej organizácii al-Káida nepatrí do rezortnej zodpovednosti ministerstva obrany, hoci v tom čase už al-Káida predstavovala „azda najnebezpečnejšieho zahraničného nepriateľa ohrozujúceho USA“<sup>10)</sup>. Komisia označila za nevyhovujúce aj právomoci Federálneho úradu pre letectvo (FAA) a jeho spoluprácu s Veliteľstvom obrany severoamerického vzdušného priestoru (NORAD). Celkovo podľa komisie prevládali v prostredí americkej spravodajskej komunity situácie neadekvátne procedúry výmeny, zdieľania a vyhodnocovania informácií. V období medzi rokom 1995 a septembrom 2001 absentovala aj syntéza poznatkov do tzv. Národného spravodajského odhadu (National Intelligence Estimate). Okrem uvedených nedostatkov komisia konštatovala aj „permeabilný“, t.j. preniknuteľný systém ochrany štátnych hraníc, nepostačujúce zákonné možnosti pri preverovaní podozrivých bankových prevodov, a napokon, napriek obrovskému úsiliu a obetiam v radoch záchranárov, aj čiastočne neuspokojivú koordináciu záchranárskych operácií.

Komisia v záverečnej správe odporučila ďalekosiahle reformy, smerujúce k „vytvoreniu jednoty úsilia štátnych orgánov“<sup>11)</sup>. Reformnú stratégiu komisia orientovala na tri strategické oblasti: boj proti teroristickým organizáciám, zamedzenie rastu islamistického terorizmu a obrana, resp. príprava na teroristické útoky.

V prvej oblasti komisia doporučila, aby sa vykonala identifikácia a prioritizácia cieľov v boji proti konkrétnym organizáciám, ohrozujúcim bezpečnosť Spojených štátov a následne bola sledovaná zahraničná politika, sledujúca túto prioritizáciu.

V oblasti prevencie islamistického terorizmu komisia vyzvala na formuláciu, systematickú komunikáciu a obranu konceptu a ideí demokracie a jej morálneho vedúceho postavenia vo svete. Týmto cieľom bolo podľa komisie potrebné prispôsobiť najmä koalíčnú stratégiu v boji proti terorizmu a rozširovaniu zbraní masového ničenia.

V oblasti obrany a prípravy na teroristické útoky sa komisia zasadila za kvalitatívnu zmenu v systémoch monitorovania pohybu teroristov, vrátane zavedenia biometrických evidenčných prvkov, ako aj reformu systému bezpečnosti letovej prevádzky a zdieľania spravodajských poznatkov medzi štátnymi orgánmi.

Komisia rozpracovala reformnú stratégiu aj do konkrétnych odporúčaní. Päť najvýznamnejších z nich sa rýchlo stalo podkladom politickej a odbornej diskusie:

1. „zjednotiť strategické spravodajstvo (...) doma aj v zahraničí zriadením Národného protiteroristického centra (NCTC)“;
2. „zjednotiť spravodajskú komunitu [pod vedením] nového úradu Riaditeľa národného spravodajstva (NID)“;
3. „zjednotiť rozličných účastníkov boja proti terorizmu (...) do systému zdieľania informácií založeného na sieťovej štruktúre“;
4. „zjednotiť a posilniť kontrolu spravodajstva Kongresom“;
5. „posilniť FBI a obranu štátu“ (homeland defenders).<sup>12)</sup>

Najdiskutovanejším a iste aj najďalekosiahlejším reformným krokom z vymenovaných bol návrh na zriadenie funkcie Riaditeľa národného spravodajstva. Podľa návrhu komisie mala byť táto funkcia zriadená v rámci exekutívneho úradu prezidenta a obsadzovaná mala byť na návrh prezidenta Senátom. Za úlohu pre riaditeľa navrhla komisia dohľadanie nad celým integrovaným systémom spravodajstva, zahŕňajúcim tak zahraničné spravodajstvo (CIA), ako aj obranné spravodajstvo a spravodajstvo na obranu štátu (homeland intelligence).

Informácie, získané jednotlivými spravodajskými agentúrami, sa v systéme spoločného operačného plánovania majú podľa návrhu komisie sústreďovať v Národnom protiteroristickom centre. Komisia koncipovala centrum ako orgán formulujúci a zadávajúci spravodajské úlohy, avšak bez dosahu na tvorbu bezpečnostnej politiky.

V ostatných reformných návrhoch komisia vyzvala prezidenta a administratívu na vytvorenie modelu decentralizovanej sieťovej štruktúry zdieľania bezpečnostných poznatkov, Kongres na zriadenie jednotného dozorujúceho výboru nad novým systémom bezpečnostných služieb a FBI na zriadenie novej špecializovanej protiteroristickej spravodajskej jednotky.

Záverečná správa komisie sa stala podkladom pre najväčšiu reformu amerických spravodajských služieb od druhej svetovej vojny. Komisia zdôraznila, že predkladá systémovú a ucelenú koncepciu reformy a upozornila, že prijatie reformných krokov

9) Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, s. 277.

10) Executive Summary, s. 10.

11) Tamtiež, s. 20.

12) Tamtiež, s. 20-21, krátené.

je nevyhnutné v dohľadnej dobe. Po necelých piatich mesiacoch sa tak napokon stalo, keď prezident Bush 17. decembra podpísal v úvode spomínaný Zákon o reforme spravodajstva a prevencii terorizmu. Tak ako v prípade reformnej predlohy komisie, ide aj v prípade napokon prijatého zákona o zásadnú kvalitatívnu zmenu v organizácii spravodajstva a činnosti štátnych orgánov v oblasti domácej prevencie terorizmu. Zákon, ktorý sa stal známy ako „zákon generálnej opravy spravodajstva“ (intelligence overhaul bill), navrhnutý senátorom Liebermanom a republikánskou senátkou Susanne Collinsonovou, napokon zachoval väčšinu úprav z reformného konceptu komisie. Zákon zavádza úrad Riaditeľa národného spravodajstva, ako aj Národného protiteroristického centra. Prezident pri podpisovaní zákona naznačil politicky najvýznamnejšiu úlohu spomedzi všetkých, ktoré zákon riaditeľovi ukladá: funkciu „najdôležitejšieho poradcu prezidenta pre spravodajské otázky“<sup>13)</sup> a pripomenul, že riaditeľ bude mať zodpovednosť za určovanie výšky rozpočtu a alokovanie jednotlivých položiek všetkých národných spravodajských inštitúcií.

Riaditeľ národného spravodajstva podľa zákona disponuje taktiež autoritou v otázkach personálneho, technického a analytického zabezpečenia práce spravodajských orgánov, ktorých prácu koordinuje, zastrešuje a plánuje, vrátane CIA,

spravodajského oddelenia FBI a spravodajských agentúr v rezortoch ministerstiev obrany a vnútornej bezpečnosti. Riaditeľ navyše priamo vedie vlastný štáb, a najmä jednotlivé Národné centrá (vyššie spomenuté NCTC, Centrum proti proliferácii a Národnú spravodajskú radu).

Spomedzi ďalších významných ustanovení zákona je potrebné spomenúť zvýšenie štandardov kontroly batožiny pri leteckej prevádzke, ochrany lietadiel pred ostreľovaním a výbušnými systémami. Zákon zriaďuje v priebehu piatich rokov 10 tisíc nových pracovných miest v oblasti ochrany hraníc a upravuje bezpečnostné prvky víz, rodných listov a vodičských a pilotných oprávnení, sprisňujúc požiadavky na ich udelenie v súčinnosti so zavedením systému zberu biometrických dát cestujúcich do USA.

Od teroristických útokov organizácie al-Káida uplynulo približne štyridsať mesiacov. Reforma spravodajských služieb v Spojených štátoch, ako aj spôsob, ktorým bola pripravená jej predloha, predstavuje zatiaľ ojedinelý príklad reakcie štátu na zmenenú svetovú bezpečnostnú situáciu. Po príchode obdobia *nového terorizmu* sa v USA začína aj obdobie nového spravodajstva. Čas ukáže, do akej miery bude nový inštitucionálny model inšpiratívny aj pre ostatné krajiny a aké zmeny prinesie v úrovni bezpečnosti štátu a v každodennom živote jeho občanov.

## Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej

Instytut Pamięci Narodowej (IPN) vznikol zákonom v roku 1999. Nadviazal na prácu, ktorú už polstoročie vykonávala Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Komisia vyšetrovania zločinov proti poľskému národu) – predtým Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (Hlavná komisia skúmania hitlerovských zločinov v Poľsku). Úlohou IPN je okrem iného oboznamovať verejnosť o zločinoch nacizmu a komunizmu prostredníctvom rôznych konferencií, prednášok, seminárov, kurzov pre učiteľov a školy, výstav, ale aj vydávaním publikácií. Uvedené aktivity má na starosti Biuro Edukacji Publicznej IPN (BEP). Okrem neperiodických publikácií – edície dokumentov, knihy spomienok a výpovedí, materiálov z konferencií, školských balíčkov – vydáva BEP aj periodické publikácie: *Pamięć i Sprawiedliwość* (vedecké periodikum pripravované pre historickú obec, prezentujúce výsledky činnosti IPN, predovšetkým z výskumných projektov, vychádza dvakrát ročne) a *Biuletyn IPN*.

Podobne ako celý IPN pokračuje v práci svojho predchodcu, tak aj **Biuletyn IPN** nadviazal na

Biuletyn, ktorý predtým vydávala Główna Komisja. Raz za rok v ňom Komisia uverejňovala štúdie týkajúce sa predovšetkým nemeckých špeciálnych a vojenských súdov na území Poľska v rokoch 1939–1945, organizácie nemeckých bezpečnostných zložiek (polícia, gestapo, SS), pracovných táborov, Varšavského povstania, Norimberských procesov, nacistických zločinov atď. Okrem štúdií boli v Biuletyne uverejňované aj čiastkové dokumenty, recenzie kníh s touto problematikou vychádzajúce nielen v Sovietskom bloku, polemiky autorov a nekrológy. Napriek tomu, že Komisia aj jej časopis boli pod vplyvom komunistickej ideológie, väčšina uverejnených štúdií si dokázala uchovať čisto odborné, nie tendenčné stanovisko.

Po páde socializmu v Poľsku sa zmenilo aj zameranie a názov Komisie – Główna Komisja Badania Zbrodni Przeciwno Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej (Hlavná komisia skúmania zločinov proti poľskému národu Inštitútu pamäti národa). Predmet jej práce sa rozšíril so stíhania nacistických zločinov aj na zloči-

### Mgr. Peter Balun

(1977), absolvent  
histórie a klasickej filológie  
FiF UK Bratislava,  
pracuje v ÚPN.

13) President Signs Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act. White House Press Release, Dec 17, 2004.



ny z obdobia stalinizmu a socializmu. To sa odrazilo aj v Biuletyne a od 90-tych rokov sa popri štúdiách z obdobia nacistickej okupácie Poľska, ktoré stále tvorili jeho väčšinu, začali objavovať aj štúdie o zločinoch sovietskej armády na území východného Poľska, z povojnového obdobia a obdobia socializmu – Varšavské povstanie z iných pohľadov, poľská exilová vláda v Londýne, katynská aféra, pôsobenie NKVD v Poľsku, budovanie bezpečnostného aparátu po vojne, jeho proticirkevná činnosť atď.

Biuletyn si však aj začiatkom 90-tych rokov zachoval štruktúru z predchádzajúcich rokov, naďalej sa v ňom publikovali okrem vedeckých článkov a štúdií aj recenzie a série dokumentov z obdobia neslobody. Nechýbali ani nekrológy osobností, ktoré svoj život zasvätili skúmaniu práve týchto dejín. Veľkým pozitívom sú krátke zhrnutia v angličtine, ktoré aspoň čiastočne pomôžu zahraničným čitateľom vbrať si to, čo je pre nich najviac zaujímavé.

Aj keď Biuletyn vychádzal iba raz ročne, v roku 1993 vyšlo ešte dodatočné číslo venované 50. výročiu Varšavského povstania. Prinieslo aj dovtedy nežiaduce pohľady na túto, pre Poliakov jednu z najvýznamnejších udalostí druhej svetovej vojny. V tomto duchu sa niesol aj Biuletyn z roku 1994.

V druhej polovici 90-tych rokov (1995–1998) vychádzal Biuletyn spolu s periodikom **Pamięć i Sprawiedliwość**. V podstate si zachoval predchádzajúcu štruktúru; pribudla k nej ešte rubrika Kronika, v ktorej sa pomocou krátkych správ predstavovali hlavné témy, niekedy aj referáty z konferencií a sympózií, či už s nacistickou alebo komunistickou problematikou. Takisto tu boli publikované informácie alebo výročné správy a činnosti Komisie. V týchto rokoch sa vytvorilo viac priestoru aj pre právnické štúdie a XL. ročník Biuletynu (1997–1998) priniesol celý rad výborných štúdií o Norimberských procesoch z historického, ale najmä právnického hľadiska.

V r. 2001 nastala vo vydávaní **Biuletynu IPN** zmena. Vychádza desaťkrát do roka (v mesiacoch jún – júl, august – september ako dvojmesačník), zmenila sa jeho štruktúra a z vedeckého sa stalo populárnovedecké periodikum. Jeho adresátom už nemá byť iba historická, respektíve právnická, vedecká obec, ale aj široká verejnosť, ktorá má byť informovaná o dobe neslobody, nacistických a komunistických zločinoch spáchaných na poľskom národe.

Tento mesačník je zostavovaný väčšinou monotematicky. Z najrôznejších pohľadov je rozpracovávaná istá téma, udalosť, prípadne aj osobnosť, ktorá má v poľských dejinách zásadnejší význam tak, aby priniesla nové poznatky odborníkom, ale dokázala zaujať aj nezainteresovaných. Úvodom do Biuletynu je rozhovor s osobnosťami úzko spojenými s danou témou alebo odborníkmi, nielen pracovníkmi IPN, ktorí sa aj na základe osob-

nej skúsenosti snažia priblížiť istú udalosť. Potom nasledujú historické komentáre, spomienky, archívne fotografie a dokumenty, ktoré sa podrobnejšie venujú v úvode začatej téme. Niekedy býva štruktúra Biuletynu rozšírená aj o komentáre z výstav, konferencií, recenzie atď.

V roku 2004 sa číslo 2 venuje cenzúre a slobode slova, číslo 3 sa zaoberá náboženskou situáciou v období neslobody, politikou komunistických vlád voči katolíckej cirkvi, ale aj iným náboženským zoskupeniam (Židia, Jehovovi svedkovia). Číslo 4 je o páde komunistického bloku a vytváraní demokratického spoločenstva na prelome rokov 1989/1990 a dvojčíslo 8–9 sa venuje 60. výročiu Varšavského povstania. Zaujímavé témy však ponúkajú aj predchádzajúce ročníky: číslo 4/2001 (ale aj č. 10/2004) približuje smrť kňaza Jerzyho Popiełuszka či iných kňazov perzekvovaných režimom, číslo 7/2001 je o zločinoch spáchaných pracovníkmi sovietskych bezpečnostných služieb na poľskom národe, číslo 7/2002 rozoberá osobnosť pápeža Jána Pavla II. a vzťahy Poľska s Vatikánom. Prehľad jednotlivých čísel aj s celým ich obsahom vid' [www.ipn.gov.pl](http://www.ipn.gov.pl) v rubrike Publikacje/Biuletyn IPN.

Napriek tomu, že takmer 90% štúdií a článkov sa zaoberá situáciou v Poľsku, majú hodnotu aj pre slovenských (zahraničných) čitateľov. Odkývajú pohľad na život počas nacistického a komunistického režimu, ktorý bol v niektorých veciach podobný, v iných zasa odlišný od situácie v prvej Slovenskej republike a ČSSR. V Biuletynoch IPN sú však aj články a štúdie o situácii v Československu. Napr. v č. 2/2004 článok „Zdrajcy“ na lodzie hovorí o procese s hokejistami, ktorí boli v roku 1952 odsúdení za vlastizrady na 8 mesiacov až 15 rokov. Nežnú revolúciu z roku 1989 približuje poľskej verejnosti článok *Sametová revoluce* v č. 4/2004. Pražská jar a úsilie o socializmus s ľudskou tvárou tak, ako to videli Poliaci spoza hranice, ale aj tí, ktorí pôsobili v Československu, vpád vojsk Varšavskej zmluvy a účasť poľskej armády na tejto intervencii, príprava operácie bezpečnostnými službami a angažovanosť politikov,... to sú len niektoré z pohľadov na rok 1968 v ČSSR, ktoré bližšie rozoberá celé dvojčíslo 8–9/2003.

Biuletyn IPN je veľmi dobrým materiálom na štúdium novodobej histórie. Jeho periodické vychádzanie a orientácia na širokú verejnosť prispievajú k poznaniu nedávnej minulosti, ktorá má ešte stále silný vplyv na formovanie súčasnej spoločnosti, napriek tomu však zostáva zahalená tajomným plášťom. Každý národ prechádza svojím vlastným vývojom, prežíva rôzne víťazstvá, ale aj prehry. Pre jeho ďalší vývoj je však dôležité venovať poznaniu vlastných dejín náležitú pozornosť, pretože „ten, kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený ju opakovať“. (Z preambuly Zákona Národnej rady SR č. 553/2002 Z.z. o pamäti národa.)

# „Když dva dělají totéž, není to vždy totéž“

## Dvě publikace k dějinám komunistického ministerstva vnitra

Patnáct let, které před časem uplynuly od listopadu 1989 a pádu komunistického zřízení v obou zemích někdejšího Československa, nabízí příležitost k důkladnější bilanci bádání v oblasti poválečných československých dějin. Pokud jde o výzkum historického vývoje ministerstva vnitra, jedné z nejvýznamnějších institucí předlistopadového režimu, není to bohužel bilance příliš uspokojující. Bilá místa v dějinách československé rozvědky a Státní bezpečnosti, o dalších složkách ministerstva vnitra ani nemluvě, jistě do značné míry spadají na vrub omezené dostupnosti primárních pramenů, odrážející například nepřítomnost archivních pomůcek v badatelnách. Přesto však současný stav bádání v této oblasti vybízí k zamyšlení, zda nebylo v silách archivů a akademických institucí učinit v této oblasti více.

### Dokumenty o kořenech komunistické rozvědky

Jedním z mimořádných edičních počínů, které ukazují jaké možnosti v základním výzkumu této problematiky dosud existují, je sbírka dokumentů vydaná nedávno pod názvem *Menší sestra* (jde o parafrázi názvu v Čechách dosud nevydaného rukopisu vzpomínek bývalého československého rozvědčíka Vlastimila Ludvíka-Pantůčka). Editor Pavel Žáček v ní zúročuje své mnohaleté bádání v oblasti historie komunistických tajných služeb a svou zkušenost nejprve pracovníka Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu (dále jen ÚDV) a v současnosti badatele Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze a Ústavu paměti národa v Bratislavě.

Podtitulem *Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra 1953 – 1959* Žáčková kritická edice odkazuje na zakladatelské a tedy patrně nejvýznamnější období československé rozvědky, jehož počátek je vymezen jednak návratem Státní bezpečnosti ze zrušeného ministerstva národní bezpečnosti zpět na ministerstvo vnitra, jednak příchodem ambiciózního Rudolfa Baráka na ministerský post. Nakladatelství Príus více než čtyřsetstránkovou knihu vydalo v rámci *Pramenů a studií k dějinám československého exilu 1918 – 1989*, ve skutečnosti však sbírka dokumentuje nejen rozsáhlé působení komunistické rozvědky proti československému exilu, ale také další aktivity československé špionáže, sahající od naverbování agentů v politických strukturách Západu přes působení vědecko-

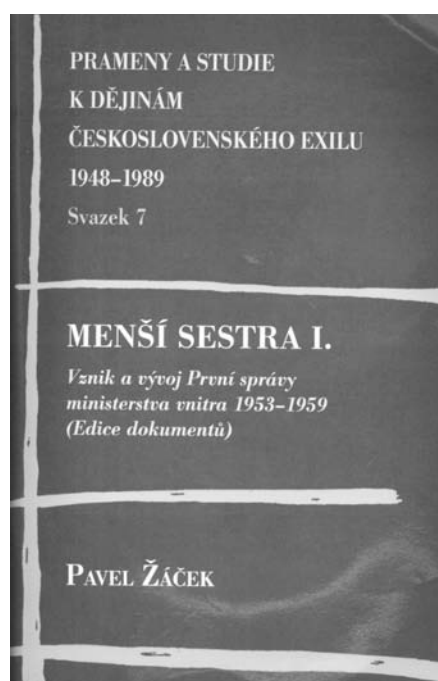
technické rozvědky při získávání průmyslových a technologických poznatků, až po působení v rozvojových zemích (jako třeba vyslání poradců do čerstvě dekolonizované Guineje). Jedna z recenzí vydaných brzy po vydání *Menší sestry* upozornila na to, že kritéria výběru dokumentů nejsou zcela jasná – pravdou ovšem je, že každý výběr je zpochybnitelný a že udržení rozumného rozsahu edice nutně vyžaduje jistou přísnost při selekci editovaných textů.

Je pravdou, že nejde o první sbírku dokumentů svého druhu a že některé z editovaných dokumentů byly různou formou publikovány už předtím. Mimořádná je však tato publikace rozhodně svým rozsahem a důkladností. Vedle rejstříku osob, seznamu použitých zkratk a související literatury jí nechybí ani pečlivě propracovaný poznámkový aparát, doplňující, zpřesňující a komentující editovaný text a zároveň odkazující na odbornou literaturu. Práce editora je nutně úporná, což badatele, kteří se dostanou k významnějším dokumentům z archivu ÚV KSČ, ministerstva vnitra nebo dnešního Úřadu pro zahraniční styky a informace (dále jen ÚZSI), někdy vede k tomu, že se pokoušejí tyto dokumenty „převyprávět“, nebo z nich do svých studií zařazují obsáhlé, přesto však neúplné citace. Právě proto budme editorovi vděční, že tomuto možná efektnímu, ale pro čtenáře nepříliš užitečnému řešení odolal. Neobyčejně slibný je i fakt, že má jít, jak se v předmluvě uvádí, pouze o první díl pravděpodobně čtyřdílné série, mapující dějiny rozvědky až do roku 1989.

Snad jedinou chybičkou, kterou je v celé publikaci při nejpečlivějším studiu možno objevit, je neúplnost některých biografických údajů uváděných u jmen pracovníků první správy (edice mimochodem přináší také seznam rozvědčíků vysílaných ke studiu do Sovětského svazu). U některých příslušníků starší generace komunistické rozvědky, k nimž patřil například Miloslav Novák-Nerad (1922–1995), Luděk Tomek-Ri-

### Karel Sieber

(1978), pracuje v archíve spravodajstva Českej televízie.



vet (1922–1999) nebo Josef Jindřich-Janouš (1921–1996), je v edičních poznámkách uváděno pouze datum narození – patrně proto, že znepřístupnění registru obyvatel po schválení zákona o ochraně osobních údajů znemožňuje tyto údaje spolehlivě zjistit a badatelé v takovém případě nezbývá než podstoupit svízel spojenou s jejich „detektivním“ dohledáváním. Nic to však nemění na tom, že *Mensí sestra* od nynějška nemůže chybět v knihovně nikoho, kdo má v úmyslu se poválečnými československými dějiny alespoň trochu systematicky zabývat.

### Odborná literatura „na přiděl“

Ještě jedna věc je na výše popsané edici dokumentů sympatická – je možno ji zakoupit ve velké většině českých knihkupectví. Vzhledem k poměrům v české historické produkci to naneštěstí není věc nijak samozřejmá. Řada badatelských pracovišť, kterým se podařilo získat prostředky k vydávání odborných prací (bez výjimky z financí, jež státu opatřily daňoví poplatníci), se

z neznámých důvodů spokojuje s vytištěním těchto publikací a s jejich další distribucí si už hlavu neláme. Takový byl osud předchůdce *Mensí sestry*, publikace *První správa. Československá rozvědka v dokumentech, 1945–1990*, kterou v roce 2000 vydal ÚZSI. Jediným způsobem, jakým může badatel tuto nikoli utajovanou, přesto však „interní“ publikaci získat, je obrátit se dopisem na poštovní schránku ÚZSI a vyžádat si uvedenou knihu přímo od české rozvědky. Podobně se svými edicemi a sborníky *Securitas Imperii* zachází bohužel i ÚDV – je nutné o ně zažádat a úřad je poté žadateli poskytne (nutno říci, že zdarma). Těžko říci, co je příčinou absence všech těchto zásadních a někdy dokonce i přínosných publikací v běžné distribuční síti.



Nechce se věřit, že by se ministerstvo vnitra České republiky (které je mimochodem také vlastníkem docela úspěšného a v komerční oblasti obratně působícího nakladatelství Themis) domnívalo, že by přítomnost jeho odborných publikací v knihkupectvích a s tím spojené souvislosti pekuniární povahy byly jeho vážností na újmu. Jde o záležitosti příliš vážné, než aby je bylo možno skrývat před nejširší českou i zahraniční veřejností.

Ke státem vydávaným publikacím, „přidělovaným“ historikům v badatelkách se slovy „zdaví a tuto knihu si za peníze nekoupíte“, přibyl před časem také *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, jehož druhé loňské číslo (2/2004) přináší řadu významných studií a materiálů k totalitní historii tohoto resortu, a nejen k ní. Organizací Veřejné bezpečnosti se zabývá stať Ivy Kvapilové, nástin organizačního vývoje Pohotovostního pluku VB během dvaceti let normalizace popsala Marie Muzikantová. Působení policejních složek v protidrogové problematice během sedmdesátých let zachycuje případová studie Pavlína Třenevové. Vysloveně technicky je zaměřena studie Lukáše Vaňka o vývoji ženiňnětechnického zabezpečení československého úseku „železné opony“ v první polovině padesátých let. Sondu do životopisu Bedřicha Pokorného, ve čtyřicátých letech budovatele a krátce nato i oběti komunistického perzekučního systému, napsala s využitím memoárových pramenů uchovávaných v AMV Jiřina Dvořáková. Pracovník ÚDV Jiří Plachý je autorem článku o pokusu Státní bezpečnosti vyhledat tajemného agenta A-54, o němž se StB domnívala, že možná přežil druhou světovou válku.

Sborník však rámec vymezený studiem archiválií v pražském a kanickém depozitu ministerstva vnitra překračuje sociologicky orientovaným příspěvkem pracovnice Centra pro orální historii Petry Třepesové o „chalupářské subkultuře“ v Albrechticích a studii historika a politologa Lukáše Valeše o tom, jak byly události roku 1989 reflektovány ve veřejném životě tehdejších Klatov. Publikace přináší i řadu konkrétních informací týkajících se fungování archivní části ministerstva vnitra, informací o to významnějších, že pocházejí také z pera v oboru dlouho působících archivářů, včetně ředitele odboru archivní a spisové služby MV ČR Jana Frolíka. Na neomluvitelnosti způsobu, jakým vydavatel sborník distribuuje, to ovšem nic nemění.

# Ohlasy na [www.upn.gov.sk](http://www.upn.gov.sk)

Vážení!

Konečne som sa dočkal uverejnenia zväzkov ŠTB! Veľmi pekne Vám ďakujem za Vašu prácu. Viem, že vďaka súdruhom sa už nikdy nedozvieme celú pravdu, no myslím si, že je Vaša práca veľmi potrebná, že treba poznať svoju minulosť, že aj nie celkom príjemné veci sa musia nahlas hovoriť. Prajem Vám veľa úspechov v práci a čo najmenej súdružských podrazov. Tiež by bolo potrebné zverejniť čím skôr ostatné dokumenty. S pozdravom J. K. (18.11.2004)

☒ ☒ ☒

*Odkaz:* Môžem požiadať o sprístupnenie zväzku na moju osobu aj elektronickou formou a keď nie, tak v akom časovom horizonte by to bolo možné? Tesne pred revolúciou som totiž bol prenasledovaný a niekoľkokrát vypočúvaný ŠTB za viac-menej nevinný žartík na adresu KSČ. V tom čase som bol ešte študentom 1. triedy SOU. Viem získať prostredníctvom Vás aj nejaké info o mojom prípade?

Ďakujem za odpoveď. Želám Vám veľa úspechov vo vašej potrebnej činnosti.

S pozdravom R. M., Lučenec

☒ ☒ ☒

*Odkaz:* Ako môžem zistiť, kto udal môjho otca Ivana Jesenského (1930) za urážku Husáka začiatkom sedemdesiatych rokov, za čo vyfasoval 18 mesiacov v llave? Chcem tomu eštabákovi, ak žije, poďakovať, lebo môj otec 25 rokov hnije v hrobe vďaka zločinom komunizmu!!!

☒ ☒ ☒

*Odkaz:* Bol som sledovaný štb?

*Vysvetlenie:* Ak chce záujemca získať požadovanú informáciu, takúto žiadosť je podľa zákona č. 553/2002 potrebné predložiť písomne, formulár je k dispozícii na stránke aj v podateľni ÚPN.

Dala som meno Schuster a výsledok - není znám. Mozete sa hanbit!

Po prve sa nachadza v Cibulkovych zoznamov a vsetkych inych na ceskych databazach.

Po druhe samo to priznal

Po tretie, opozicne strany mu to vieryhodne preukazali.

Po stvrte, samo som bola v StB aj so Schusterom. Ja som tam uvedena, on nie!

Hanba! Hanba! Hanba!

D.K. (16.11.2004)

☒ ☒ ☒

*Odkaz:* Prečo pri vyhľadávani mien napr. Schuster, Trebuľa a mnohých ďalších je odpoveď nenájdenný odkaz a na stránkach som ich našiel.

*Vysvetlenie:* Systém vyhľadávania bol vytvorený v súlade s nálezom Ústavného súdu ČSFR č.14/1992, podľa ktorého „Výsledky dokazovania v konaní pred Ústavným súdom dávajú dostatočný podklad pre záver, že evidencia osôb, ktoré spadajú do tejto kategórie (dôverníci, kandidáti tajnej spolupráce alebo tajní spolupracovníci dôverného styku) bola založená na osobnom styku s vybranými kandidátmi, ktorý mal slúžiť k "osobnému poznaniu, na overenie a prehĺbenie poznatkov, ktoré o ňom získal administratívnu previerkou a kontrarozviednymi prostriedkami, ďalej na zistenie vzťahu kandidáta k Štátnej bezpečnosti a ochoty oznamovať informácie". Osobný styk mal byť uskutočňovaný tak, "aby nebola vopred narušená konšpirácia budúceho tajného spolupracovníka a neboli mu odkryté formy a metódy práce kontrarozviedky, ani skutočný dôvod pre styk" (smernica č. A-oper-I-3 čl. 26 a nasledujúce).

Citované smernice tiež nasvedčujú, že na vedomú spoluprácu s príslušníkmi Štátnej bezpečnosti sa u týchto osôb nedá spoľahlivo, bez akýchkoľvek pochybností, usúdiť.

Evidencia (týchto osôb) ... má len podmienený charakter. Neosvedčuje vedomú spoluprácu, vyjadruje iba zámer orgánov ŠtB takto evidované osoby v budúcnosti získať pre vedomú spoluprácu."

Okrem osôb, evidovaných v kategóriách vedomých spolupracovníkov, však systém vyhľadáva aj nepriateľské a preverované osoby. Treba si však uvedomiť aj to, že ŠtB bola nástrojom KSČ, práve preto vrcholní stranícki funkcionári v registroch zväzkov nefigurujú.

☒ ☒ ☒

*Odkaz:* Povedzme, že mám vážne podozrenie, že niekto z mojich rodinných príslušníkov kedysi bližšie spolupracoval s ŠTB. Ako mám konať, aby som si bol istý, či spolupracoval a na akej úrovni. Je to pre mňa dôležité, mal by som to vedieť.

*Vysvetlenie:* V takom prípade je potrebné predložiť žiadosť podľa § 18 zákona o pamäti národa s uvedením presných údajov, podľa ktorých bude možné tieto osoby identifikovať.

☒ ☒ ☒

Vážení páni z ÚPN, pozorne som si prečítal celé poslanie ÚPN a jeho štruktúru. Pochopil som, že táto vaša zločinecká organizácia je rakovinovým vredom v celej našej spoločnosti, ktorú



treba vykoreniť zo Slovenska. Prenasledujete čestných a úprimných ľudí z najspravodlivejšieho spoločensko-politického zriadenia akým bezpochyby bol, je a bude socializmus. Som šťastný, že ako bývalý politický pracovník ČSĽA slúžiaci do 1.1.1990 vo Vojenskej strednej škole tankovej a automobilovej v Nitre mi bolo umožnené i s ďalšími pracovníkmi politického oddelenia vysvetľovať politiku KSČ a to nielen v armáde, ale i v civile ako lektor socialistickej akadémie z pozíc Marxizmu - Leninizmu a proletárskeho internacionalizmu častokrát i spoločne s pracovníkmi vojenskej kontrazviedky.

Ak mi by v tých rokoch bola ponúknutá spolupráca s Štb, čo sa nestalo-z radosťou by som ju prijal, aby som mohol odhaľovať tých budúcich tribúnových kriklúnov, ktorí za pomoci disidentov, reakčných živlov a zradcovskej politiky Gorbačova v spolupráci s CIA a MOSAD uvrhli našu republiku do dnešnej doby temna a cirkevnej demagógie!!!

Takže otázka položená v úvode. Komu slúžite páni ? Odpoviem za Vás. Pravici, zločinnému kapitálu a medzinárodnému imperializmu na čele s USA a NATO. Mojim vzorom je marxistická pravda pretavená do skutočnej ľudskej spravodlivosti, ktorú uplatňujú také významné štáty ako sú : ČĽR, VSR, Kuba, KĽDR a Bielorusko, ktorých rady sa budú rozrastať pádmí vašich režimov.

Preto na záver : Smrť celosvetovému kapitalizmu a slovenskému predovšetkým a novemrovej kontrarevolúcii 1989 !!! Nech žije socialistická revolúcia a jej sloboda.

V. K.

☒ ☒ ☒

Gratulujem k vystaveniu zoznamov spolupracovníkov Štb a kmenových členov. Pokúšal som sa dnes 17.11.2004 niekoľko krát pripojiť na server www.upn.gov.sk, ale mal som veľké problémy. Dochádzalo k spadnutiu celého systému ba aj k zablokovaniu počítača. Mám tušenie, že Vám tam niekdo stavia "firewall", aby sa ľudia nemohli dostať k Vami vystaveným informáciám. Pozdravujem Vás z Prahy a prajem všetko najlepšie. I. I.

☒ ☒ ☒

*Odkaz:* Velmi pekna stranka, hodnotne informacie. Dakujem F.L.

☒ ☒ ☒

*Ohlasy sú anonymizované a nie sú redakčne upravené.*

#### Sprístupňovanie dokumentov v roku 2004

Mesiac	Počet žiadostí	Vybavení žiadatelia	Poskytnuté dokumenty	Sprístupnené strany
Január	152	5	8	352
Február	211	9	11	676
Marec	193	14	16	489
Apríl	104	24	27	983
Máj	243	29	42	2279
Jún	78	29	38	1885
Júl	69	20	22	1075
August	82	23	31	3082
September	85	29	33	3904
Október	178	19	22	1168
November	253	20	23	1147
December	273	14	23	1558
<b>Spolu 2004:</b>	<b>1921</b>	<b>235</b>	<b>296</b>	<b>18598</b>

V ostatnom čísle Pamäť národa (október 2004) sme v rámci rubriky ÚPN interne predstavili Sekciu sprístupňovania ÚPN, ktorej úlohou je podľa Zákona č. 553/2002 Z. z. o pamäti národa sprístupňovanie dokumentov z obdobia neslobody. V nasledujúcej tabuľke nájdete doplnené údaje za celý rok 2004. Od marca 2003 prijíma Ústav pamäti národa žiadosti o sprístupnenie dokumentov. Do konca roku 2003 evidoval už 4295 žiadostí, ktoré boli vybavované v priebehu uplynulého roku.